

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Pákolitz István 1919–1996

PÁKOLITZ ISTVÁN verse 594

Búcsú Pákolitz Istvántól (Csuha István és Pálinkás György) 598

BERTÓK LÁSZLÓ verse: Pákolitz István elment 601

PARTI NAGY LAJOS verse: (...) (*Pákolitz István emlékére*) 602

*

DARVASI LÁSZLÓ: A könnyemutatványosok legendája (*Részletek egy regényből, 1.*) 603

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: Sir Andrew Blacksmith trágárságai 628

KOVÁCS ANDRÁS FERENC: Jack Cole: John Coleman
elkárhozása (*az átköltő utószavával*) 631

ORBÁN JÁNOS DÉNES verse 647

*

ALPHONSE ALLAIS két tárcanovellája 649

TARNAY LÁSZLÓ: Alphonse Allais: a Nagy Manipulátor 654

*

GYŐRI LÁSZLÓ versei 659

BERTÓK LÁSZLÓ: Közelítések 661

HÁY JÁNOS verse 671

BALASSA PÉTER: Megkéssett válaszlevél Forgács Évának 673

MAGYAR ÉVA: A mélabú arca (*Nádas Péter: Mélabú*) 678

TÉREY JÁNOS versei 687

PEER KRISZTIÁN versei 690

PAYER IMRE verse 692

P. MÜLLER PÉTER: A főhős és hasonmása (*tanulmány*) 693

MELIORISZ BÉLA versei 701

SZILASI LÁSZLÓ: Pleonazmus: a vízjel retorikája (*Mészöly Miklós
Családáradás című beszélyének domináns trópusáról*) 704

1996

JULIUS-AUGUSZTUS

NAGY GABRIELLA: „Vonulnak bizony a felhők” (Nádas Péter:
Vonulás) 717

NAGY IMRE: Csú és a füge ága (Takáts Gyula: Csú és Drangalag)
728

MOHAI V. LAJOS: Felemás érzésekkel, kicsit szomorúan (Konrád
György esszéírásáról) 732

*Folyóiratunk 1996 júliusától a Baranya Megyei Közgyűlés,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és
a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg.*

*A Jelenkor az újságospavilonokon kívül
a következő boltokban és elárusítóhelyeken kapható*

Pécsen

Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – Manilla Bt.
Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth
Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25.

Vidéken

Írisz Könyvesbolt, Balassagyarmat, Kossuth u. 21. – Turul Könyvesbolt, Békéscsaba,
Petőfi u. 2. – SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Debrecen, Kossuth Lajos
Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Debrecen, Kálvin tér 2/c. – Kállai
Könyvkereskedés, Debrecen, Kálvin tér 1. alagsor – Ady Endre Könyvesbolt,
Debrecen, Piac u. 26. – Híd Antikvárium, Gödöllő, Szabadság tér 5. – Válczi és Vas
Bt. Könyvesboltja, Hatvan, Grassalkovich út 6. – Balassi Bálint úti Könyvesbolt,
Hatvan – Lord-Extra Kft, Hódmezővásárhely, Andrassy út – Katona József
Könyvesbolt, Kecskemét, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Kecskemét,
Szabadság tér 3/A – Egyetemi Könyvesbolt, Miskolc – Egyetemváros – Kazinczy
Könyvesbolt, Miskolc, Széchenyi u. 33. – Lira és Lant Könyvesbolt, Miskolc,
Széchenyi u. 54. – Bessenyei György Könyvesbolt, Nyíregyháza, Kossuth tér 1. –
Kötet Bt. Könyvesboltja, Nyíregyháza, Hősök tere 9. – Balassi Bálint Megyei
Könyvtár, Salgótarján – Comenius Könyvesbolt, Sárospatak, Rákóczi u. 9. – Sik
Sándor Könyvesbolt, Szeged, Oskola u. 27. – Szeged, bölcsészkar könyvtár –
Móra Ferenc Könyvesbolt, Szeged, Kárász u. 2. – Ady Endre úti Könyvesbolt,
Szolnok – Charlie Chaplin trafik, Vác

Budapesten

Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. –
Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – Írók Boltja, VI., Andrassy út
45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri
metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7.

<http://www.jppte.hu/pecs/jelenkor/>

JELENKOR

XXXIX. ÉVFOLYAM

7-8. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

Szerkesztőségi munkatárs
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
SZUNDY ZOLTÁNNÉ

*

A szerkesztőség munkatársai

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, PARTI NAGY LAJOS,
PAKOLITZ ISTVÁN THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673.
Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),
a Baranya Megyei Közgylűs, a Soros Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap
és a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 1100,- Ft, külföldre: 1800,- Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ÜNNEPI KÖNYVHÉT. A Jelenkor Kiadó új könyvei: Baka István *Tájkép fohással*, Bálint István *Egy felelőtlen férfi vallomása*, Zsuzsanna Gahse *Átültetve*, Kőrösi Zoltán *A tárt szárnyú lepke*, Lukácsy Sándor *Egy hazánk van*, Nádas Péter *Drámák*, Polcz Alaine *Éjjeli lámpa*, Sándor Iván *Tengerikavics*, Simon Balázs *A mi lakománk. Lectisterium*, Takács Zsuzsa *Utószó*, valamint *Az irodalom elméletei I.* című szöveggyűjtemény. – A pécsi Pannónia Könyvek ez alkalomra Balla D. Károly *Árokszélen*, valamint Pákolitz István *Pepitafüzetemből* című köteteit jelentette meg.

*

A JAK TATAI IRODALMI TÁBORÁNAK (július 2-7.) ez évi programjából: Kukorelly Endre költő-, illetve Márton László írószeminárium, beszélgetések Parti Nagy Lajossal, Tandori Dezsővel, Kántor Péterrel, előadások a feminizmusról, valamint a kortárs orosz és amerikai prózáról, szépirodalmi könyvkiadók kerekasztala (Balassi, Jelenkor, Kalligram, Liget, Magvető, Pesti Szalon, Széphalom), a Törökfürdő, a Szépliteratúrai Ajándék és az Előretolt Helyőrség estjei, beszélgetés a kortárs magyar irodalomkritikáról (Babarczy Eszter, Margócsy István, Radnóti Sándor, Szegedy-Maszák Mihály, Szirák Péter, moderátor: Mészáros Sándor).

*

A BRÓDY SÁNDOR-DÍJAT a kuratórium Hamvai Kornélnak ítélte. A díj kuratóriuma az 1995. év legjobb elsőkötetes szerzőjének értékelte a fiatal író Márton partjelző fázik című novelláskötetéért. A díj átadására június 1-jén került sor a budapesti Merlin Színházban.

*

NEOLATIN IRODALOM EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON címmel rendeztek konferenciát a Janus Pannonius Tudományegyetemen május 24-26-án.

*

KIÁLLÍTÁSOK. A Budapest Galéria Kiállítótermében láthatta a közönség a Nagybanyi festészet magángyűjteményekben című kiállítást május 2. és június 30. között. – A galéria Kiállítóházában Barbara Kowalczyk *Derengés* című kiállítása május 15-től június 9-ig volt látogatható. – A Teremtés és átváltozás (A századforduló budapesti építésze) című kiállítást a Budapest Galéria Kiállítóháza-

ban május 16. és június 30. között tekinthették meg az érdeklődők. – Ugyanitt került sor Demeter István (1914–1977) emlékkiállítására május 30. és június 30. között. – A Józsefvárosi Kiállítóterem adott otthont a Gabi Michel: *Rajzok és Manfred Michel: Fotók* című kiállításnak június 6-tól 30-ig. – A Dorottya Galériában báb- és díszletterv-kiállítás volt látható *Megvalósult tervek, álmok* címmel június 6. és 30. között. – A BOLT Galéria Hajdú József munkáit állította ki június 6-tól 30-ig. – A győri Városi Művészeti Múzeum az ingolstadti Konkrét Művészeti Múzeum anyagából rendezett kiállítást május 18. és június 10. között. A szeriális műveket bemutató kiállításon többek közt Michel Seuphor, Sol Lewitt, Günther Uecker és Victor Vasarely alkotásait láthatta a közönség. – A pécsi Nemzetközi Angol Központban a Bécsi Iparművészeti Főiskola textiles osztályának kiállítását tekinthették meg a látogatók június 1-től 30-ig. – A pécsi Művészetek Háza Martyn Ferenc Tetőtéri Galériájában volt látható a *Változatok a dekonstrukcióra (Dekonstruktivista tendenciák a magyar építő- és képzőművészetben)* című kiállítás május 28. és június 17. között. – A Pécsi Galéria a *Plakátok/Posters '96* című nemzetközi meghívásos kiállításnak adott otthont június 6-tól 30-ig. – A galéria a Janus Pannonius Múzeummal közösen július 7. és augusztus 4. között rendezi meg a XIV. Országos Kerámia Biennálét. – A Pécsi Kisgaléria Fusz György keramikusművész munkáit mutatja be június 27-től július 28-ig.

*

ESTEK A MŰCSARNOKBAN. A Seneca Kiadó és a Cserépfalvi Kiadó könyvbemutató estjén Erős Ferenc *Goffman meséi*, Horváth Hörcher Ferenc *Fényudvar*, Méhes Károly *Csontválogatók kézi könyvecskéje*, valamint Nagy Attila Kristóf *Fragmenta* című kötetét mutatták be a szerzők közreműködésével június 6-án. – A Szombat folyóirat estjére június 13-án került sor Mándy Stefánia, Surányi László és Tábor Ádám közreműködésével.

*

HIBAIGAZÍTÁS. A lap júniusi számában Heinrich von Kleist *A luxusadókról* című írásának fordítója tördelési hiba miatt nem azonosítható, ezért elnézést kérünk Forgách Andrástól, valamint a tisztelt olvasóktól.

Pákolitz István

1919–1996

1996. május 14-én Pécsen váratlanul elhunyt Pákolitz István József Attila-díjas költő, író, a Magyar Írószövetség Dél-dunántúli Csoportjának elnöke, a Jelenkor egykori szerkesztője, a folyóirat szerkesztőbizottságának tagja.

Pákolitz István 1919. szeptember 18-án született Pakson. Iskoláit előbb szülővárosában, azután a kalocsai jezsuita gimnáziumban, majd ugyanott az érseki tanítóképzőben végezte. 1942-ben szerzett tanítói oklevelet, 1945-től Maglódon, később Pakson tanított. 1955-től 1968-ig a Baranya Megyei Tanács művelődési főelőadójaként dolgozott; időközben az ELTE-n tanári képesítést is szerzett. A Magyar Írószövetség Dél-dunántúli Csoportjának 1961-től titkára, 1976-tól haláláig elnöke volt. 1968 és 1980 között a Jelenkor szerkesztőjeként tevékenykedett, s élete végéig a folyóirat szerkesztőbizottságának tagja, a lap megbecsült munkatársa maradt.

Irodalmi munkásságát mintegy kéttucatnyi önálló kötete fémjelzi, melyek között versesköteteket, prózai műveket, műfordításokat, gyermekeknek írt irodalmat egyaránt találunk. Költői munkássága elismeréseként 1963-ban József Attila díjjal, 1974-ben SZOT-díjjal jutalmazták, 1982-ben Baranya megye Janus Pannonius Művészeti Díjat adományozott neki. 1988-ban Aranytollal tüntették ki, 1994-ben pedig a Martyn Ferenc Alapítvány művészeti nagydíját kapta meg. Írói, irodalomszervezői tevékenysége mellett jelentős közéleti szerepet is vállalt, Pécs város választási bizottságának az elmúlt ciklusokban elnöke volt. 1988-ban Paks, 1994-ben pedig Pécs választotta díszpolgárává.

Pákolitz István halála súlyos veszteség: egy szeretetre méltó embertől, igaz barátunktól, haláláig tevékeny munkatársunktól búcsúzunk.

Válogatás

Nem szégyen, ha ruhád foltos, az a szégyen, hogyha rongyos. Ez a nagy ihletettségű, elképesztően bárgyú klapancia préselte belénk a ruha és cipő kíméletét; ez erősítette tudatunkban a *tisztes szegénység* mesztéllábas eszméjét; a *tűrj békeességgel* tűrhetetlen ígését, megnyugtatóni akaró álbölcsességét. A szigorú szabály diktátuma értelmében mindig megkapta a magáét, ki a cipőjét, ruháját és iskolás-tarisznyáját *rifúni* merészelte. Nem hánytuk szemétre a viseltes holmit, így lőn padlásgrádicsunk a kiszuperált lábbelik eldorádója, legalábbis számomra, mivel itt óhajtottam megtalálni a szánkózáshoz, főként a csúszkáláshoz alkalmas lábravalót.

Párjával is találtam nem egyet, de jórészt inkább szólóban öltögette rehültes, megkopott nyelvét a temérdek kimustrált, jobb napokat látott cipőféleség. Az elégnél jócskán több volt a papucs, pacsker, a tutyi, de ezekből mit se vehettem számításba.

A női cipők nem érdekeltek; minden *lábtyú*nek magasabb sarka volt a kelleténél, meglehetősen ferdére taposva.

Terusunk avíttas báli topánkája megkopottságában is pípeskedve idézte a hajdan jókora port fölvert farsangi táncmulatságot és a vele járó mellékszöngét. Azt végezték ugyanis a néném felől, hogy nem maradhat tovább a Mária-lányok ájtatos csapatában. Angéla kedvesnővér, a lepkebóbitás priorissza szigorúan a szemébe mondta apámnak, hogy aki bálozni jár, pláne ha sekrestyés a papája, az méltatlan magaviseletet tanúsít, nem maradhat a Mária-lányok között, mert fertézi, megrontja a többi egészségeset, akár e-

gyetlen rohadt alma a tele kosár gyümölcsöt. Apám ugyancsak megemelte hangját, midőn viszontválaszában visszautasította a fertéző, rohadt almára utaló példázatot, kijelentve, hogy a lányából soha nem akart, eztán se őhajt apácát nevelni; majd érdesen odavágta: Addig járjon egy leány bálozni, amíg virágjában van. Mert ha hervadásnak indul, ugyan hol akad legény, aki táncra kéri?

Függetlenül a fenti szóváltástól, Terus néném cipője sehogyse illett volna a csúszkáláshoz; a dunaparti korzózásban elnyűtt *spangliscipő*-jével se tudtam mit kezdeni.

Akadtt egy párával összekötözött patkós bakancs, növelve klasszikus állományunk ázsióját; lukas talpa vándorlegény-asztalos Jani bátyám bécsi, berlini és párizsi útjait juttatta eszembe. Ladiknyi úrméretét sehogyse győztem kitömnirehült fuszeklival, csuparongy harisnyával, Szív-újság-kolumnákkal: nem sikerült beleigazítani a lábamat.

Az árválkodó, jobblábas cúgoscipő párját hasztalan keresgéltem; két kajla fülébe jól belecsimpaszkodhattam volna a fölcimbáláskor.

A cúgoscipőről anekdota járta a családban.

Apánk, ahogy *cukszűrerként* megszokta katonáéknál, *elvárgólag* az ágy széléhez helyezte lábbelijét. Éjfél tájt Janinkat szuttyongatni kezdte a kólika; sie-tős igyekezetében ellenkező irányban kereste az új serblit és belebotolván a cúgoscipőbe, beléeresztette fölös terhét.

Kalandos kirándulását Jani a Terusra testálta, Terus tüstént a Józsiara fogta, Józsi pediglen rámhagyományozta. Újfent igazolódott az ősrégi Rancza-hegyi kádencia: Szarnak, kárnak nincs gazdája. Arról nem szólt a fáma, hogy apánk mekkora kravált csinált, midőn hajnali négy órakor a cipőjébe bújt. Egyébként a fentírt cúgoscipő gumisarka nem kis akadályt jelentett volna csúszkapályánk tükörjégén.

Józsi
bátyám tornacipőjét is fölfedeztem az újra-
újra szétkurkált halomban. A szerényen meg-
lapuló, kiérdemesült jószág gyűrten, koszo-
sodva porosodott, fűzői foszlányosodtak. Az
ominózus családi jelenetet máig se feledtem,
és a nagy mementót az unalomig citálom.

Jó-
zsi latinórára járt a maturáns Tóth Lalihoz
avégből, hogy valamelyest izmosodjék Ciceró
nyelvében, ugyanis a jezsuita atyák oskolá-
jába, a kalocsai gimnáziumba készült. Mesz-
téliab, ugye, mégse császkálhatott a Tóthék
portájára; megszólták volna famíliánkat, ez
pedig Józsinknak ártalmára lett volna, hisz
úr-félének, papnak akart *kitanulni*. A vásár
legabalyítását Józsira bízta a családi dön-
tés. Józsi bátyám meg is vette a lábbelit s
diadallal hozta haza; de amikor a pekvancot
kibontotta, menten kitört a botrány: bátyám
ugyanis *fehér* tornacipőt vásárolt. Soha nem
láttam még apámat ilyen iszonyatosan földü-
hődött állapotban. Fene nagy mérgében elká-
romkodta magát, hogy a Józsi ilyesmit meré-
szelt; minő dolog az, hogy a szegényember a
kölkére bízza a cipővételt, az a szarjancsi
meg parádézik, flancol, rázza a rongyot! A-
pám mondta a magáét, hogy a szerényebb szín
is megtette volna, a barna, szürke, a feke-
te; ám a takompóc dezentornak pont a fehér-
re fáj a foga; hányja-veti magát, miként a
polturás malac a garasos kötélén! Közben jó
nagyokat vert az asztalra, kiveresedett, az
a lüke Józsi bőgött, holott egy tehetős po-
font se kapott. A papa kiabálva szentenciá-
zott: Amég én élök, amég én parancsulok, i-
de a házba fehér cüppő nem gyün!

Semmiképpen
se voksolhattam a tornacipőre, emlékezvén a
baljós patáliára; de különben is, *hogy vet-
te volna ki magát*, ha tornacipőben lófrálok
az utcabeli gyerekek előtt.

És a klumpa? I-
gaz, illendő lett volna előnyben részesíte-
ni, ugyanis legjobban a facipő csúszik és a
téli hangulathoz stílárisan is jól illik. A

klumpában azonban nehézkes a nekifutás, jóféle *svung* nélkül pedig nem lehet siklani a jégen, legföljebb csoszrogni.

Végre meglett a megfelelő pár, ami nemigen pászolt össze, mivel ballabas volt mindkettő; no meg abban is elütött a normálistól, hogy az egyik magasszárú volt, másika félcipő gyanánt ajánlotta magát. Ezt a lényeges differenciát elimináltam: bokámra gomboltam egy molyrágta kamásnit, ami valószínűleg Miska nagybátyám gardróbjaából kerülhetett a padlásgrádicsba.

Búcsú Pákolitz Istvántól

Megrendülten és fájdalommal búcsúzom Pákolitz Istvántól, a költőtől, a Jelenkor napi munkájában egykor tizenkét esztendőn át részt vevő szerkesztőtől, a folyóirat szerkesztőségi munkatársától, a Magyar Írószövetség Dél-dunántúli Csoportjában három és fél évtizeden keresztül tisztséget viselő irodalmártól, megannyi díj és kitüntetés viselőjétől, akit élete utolsó éveiben az az alighanem példa nélkül álló megtiszteltetés ért, hogy mai magyar költőként egyszerre két város – egykori szülőhelye, Paks, és az élete nagyobbik felének színteréül szolgáló Pécs – választotta díszpolgárának. Megrendülten és fájdalommal búcsúzom Pákolitz Istvántól, barátunktól és munkatársunktól, akitől, ha jól figyeltünk rá, nagyon egyszerű, és talán éppen ezért nagyon nehezen utánozható vagy megélhető formákat és értékeket, viselkedést és magatartást lehetett tanulni: szerénységet, szorgalmat, nagyvonalúságot, önzetlenséget, humort, derűt, alázatot, figyelmet, az újonnan megjelenőre való állandó nyitottságot. Írói tehetségét, művészi energiáit, ha erre volt szükség, élete minden percében, pályája minden jelentős fordulatában alá tudta rendelni valami másnak, valaminek, amiről úgy vélte, pillanatnyilag fontosabb vagy kevésbé elhanyagolható, mint saját írói munkája: így lett családját szerető, megbecsült ember, pécsi polgár, így lett köztisztviselőként álló, mások, pécsi művészek és polgárok érdekeit képviselő közéleti személyiség, és mivel hétköznapi és egyszerű dolgoknak rendelte alá saját művészetét, így lett könnyen megszerethető és nehezen összetéveszthető irodalmi egyéniség is: idővel éppen a lemondásai, a pillanatnyi áldozatai után, azok segítségével vagy azok árán hozta létre jellegzetes, majd kéttucatnyi önálló kötetbe foglalt irodalmi életművét, s ezekből a tapasztalatokból – megélt életéből – alkotta meg az apró mozzanatokból kiteljesedő, a kicsinyt, a hétköznapi, az egyszerűt megörökítő és emlékeztetessé tévő, valamiképpen ezt az egyszerűt felmagasztaló költészetét, prózáját.

Megrendülten búcsúzom tőle, mert halála a szó legszorosabb értelmében váratlan volt, mint azoké a nagy öregeké, akik egy súlyos betegség árnyékában élnek, mindebből tágabb környezetük mégis alig érzékel valamit, mert életükben nincsen olyan nap, melyet ne munkával, valamilyen aktív tevékenységgel töltenének el. Ilyen ember volt ő is: április végén Brassóban járt, felolvasóközúton képviselte városát, május első keddjén még közöttünk volt, és újfent, sokadszor is elnököl választotta őt a dél-dunántúli írócsoport közgyűlése. Tevékeny, alkotó ember volt, akivel nem egészen egy hét múlva legújabb könyve bemutatóján ülhettünk volna együtt, ha nem ilyen kegyetlen és furcsán kiszámíthatatlan a sors.

Fájdalommal búcsúzom tőle, mert azt tartom, hogy Pákolitz István mégiscsak több volt egyetlen költőnél, és több volt egy szeretetreméltó embernél is. Hiánya azért fájó, mert jelenlétével mindig, mindenütt pótolni tudott jószérével

Csuhai István búcsúztatója május 23-án, a pécsi központi temetőben felállított ravatalnál, Pálincás György egy nappal később, a paksi temetésen hangzott el.

egy egész intézményt. Nem nagyon tudom elhinni, hogy ezután lehetséges ebben a városban irodalmi összejevetelt rendezni – mert már nem fog ott ülni a közönség első vagy második sorában; nem nagyon tudom elhinni, hogy lehet majd megnyitni kiállítást Pécsen – és ő már nem jár-kelel magányosan, hátrahagyott kézzel a többiek között, nem nézegeti kíváncsian a képeket-szobrokat. Nehezen tudom elképzelni, hogy megszólalhat még a Jelenkor szerkesztőségének ajtaján kedd délelőttönként az a kis harangcsengő, mely az éppen az ajtón belépő érkezését jelzi – és a megérkező nem ő lesz, aki aztán majd véleményét, többnyire dicséretet mond egy-egy folyóiratszámról, egy-egy Jelenkor-könyvről, egy kéziratáról, valamiről, amiről olvasott, hallott vagy látott. Gyakran csak röviden, félmondattal, szinte odavetve mondta el a véleményét, de biztosított a figyelméről, biztosított arról, hogy figyelt, figyelmeztetett rá, hogy vagyunk, és mintha csak annyit mondott volna: „jól van, látom, mit csináltok, folytassátok, csináljátok, segítsek nektek, ha kell, szóljatok, itt vagyok”. Bölcs ember volt, aki nélkül a tegnap még egész ma már csonka, hiányos, elromlott valami. Ezeket a gesztusait – és ezt végtelen szomorúsággal, erős lekiismeretfurdalással tudom csak mondani – bizonyára nem viszonzottuk kellőképpen. Szerénysége, önzetlensége, haragot nem ismerő természete halálában is annak a figyelemnek a fontosságára int, amit életében ő gyakorolt.

Megrendülten és fájdalommal búcsúszom Tőled, Pista bácsi, barátaid, munkatársaid, a pécsi írók nevében. Nyugodj, ahogy életedben tetted, nyugodj békében halálodban is.

Csuhai István

„Mikor levél csak itt-ott / mikor ritkán remeg csak / mikor beléfogózni / mikor nincs már mi tárgyba / nincs már mi gondolatba” – szólítja a vaksötétet egy ablakba, a város oldalában Csorba Győző valamikor, mondjuk úgy, mint a mesében, egyszer valamikor. És ez már így volt, így marad mindörökre. Így marad bennem is: a város, Pécs, és benne egymás mellett két költője, Csorba Győző és Pákolitz István.

És emlékeim is már, mintha ég és föld között, mint harangkötél – tudod ezt, Pista bácsi – verdesnek álom és valóság között. Mondhatom így, mert rég volt ez is, mégis mintha most történt volna. Állok szorongva első verseimmel, s csak Te voltál ott abban a nyárban, abban a városban, abban a szobában, akkor, régen. Érezted, értetted ezt Te is, mert meleghangú, közvetlen lényeddel, azon egy pillanatban megelőztél magyarázkodásom jövelem céljáról. Ezért csak azt mondtad: „hagyd itt, elolvasom”, és még azt, „a Gyurinak a fia vagy, ugye?”

Akkor már elkerültem Pécsről (akkor először), de megszűnt minden távolság szavaidtól, s fülembé csengtek apám szavai, ahogy köszönteni szokott Téged: „Szervusz, Pistikám!” – mert így mondta mindig, így hallok ma is.

Ezért szólíhattalak aztán már én is fiúi szeretettel Pista bácsinak. De egy nemzedékkel Nálad fiatalabb pályatársaim is mind ilyen természetes közvetlenséggel ott Pécsen, a Jelenkorban. Mert lényedtől idegen volt minden szerepjátás. Rokonszenves természetességgel hajoltál mindenhez és mindenkihez.

Ugyanezzel a szemlélettel hajolt költészetében is afőlé a világ fölé, amelyben otthonos volt. Mert lényéből sugárzott ez a hitelesség, amely névjegye költészetének. Hogy mit jelentett számára otthon lenni a világban? Ily természetességgel és ennél pontosabban ezt nem is lehet elmondani, csak ahogy ő szólt erről az otthonról, akkor, egyszer, régen a rádióban, karácsony előtt. Így mondta: „Az otthon a legfontosabb emberi kapcsolat. Amit mindenütt meg lehet teremteni. És nagyon-nagyon kell rá vigyázni.”

Bizony, az életével és verseivel azonos példát hagyott ránk az egyszerűnek titulált, de egyre nehezebben vállalható köznapi helytálláshoz. S mindezt tette játékosan, artistikusan, humorral, szellemességgel. Hisz ki tudna ennél közvetlenebb biztatást adni földi küszködéseinkhez, mint ő tette, mondván ezekkel a szavakkal: „Túljutottunk a dolgok nehezén, a többi gondosság és jóremény.”

Kutatok emlékeimben, kétségek között. Lehet, hogy az a legfontosabb, amire nem emlékezünk pontosan, lehet, hogy a legfontosabbra öntudatlanul emlékezünk. Talán így lehetett vele Ő is.

Különös, mesehangzású születési helye itt, Pakson a Virág völgy. És szólt emlékeiben egy eperfáról a gyermekkor udvarában, ahonnan el lehetett látni Kalocsáig, a kéttornyú templomra is. Meg ami odafért a világból.

Drága Pista bácsi! Minden, ami odafért a világból, velünk marad, emlékeztet által megmaradsz emlékezetünkben. Ez lehet a halhatatlanság csodája.

Isten veled! Búcsúzom tőled író társaid és a Magyar Írószövetség nevében is.

Pálincás György

Pákolitz István elment

*Mint aki, mint az ajtórésen,
a nyitva hagyott pengeélen,
mint aki úgy megy el, hogy éppen,
mintha akkor is mintha készen.*

*Mint aki nincs mit, nem köszönget,
csak annak még, akinek mindet,
szervosztok, ennyit mond és elmegy,
ötmilliárd mindenből egynek.*

*Viszi a cekkert megpakolva,
mintha a saját anyja volna,
mintha csapatig versbe bújva
menne a sűrű csillagporba.*

*Mintha az egész, úgy ahogy van,
nem akart volna lenni jobban,
hiába fogadkozott ifjan,
marad a világ megváltatlan.*

*Nézek utána, mintha messze,
mintha a háta hátam lenne,
mintha a mégis lépegetne
a síron át a végtelenbe.*

(...)

Pákolitz István emlékére

*Emléke nyelvíz, verssorok
kátrány és szívorillata,
apró képekben otthonos
derűs szorongás, egy szoba,
megdobbano vörösbok,
egy füstös mézes délután,
mint a dió, csörög-morog
pár kézirat az asztalán.
Emléke hosszú alkonyat,
vázállás Pécs és Paks alatt,
„a túlvilágon a Duna”
úgy aznapi, hogy végleges,
akár egy parte-cédula.*

A könnyemutatványosok legendája

Mészöly Miklósnak

(1.)

Első fejezet

Elmosódott férfiarcot látunk, amelyre ezüstport szítal az idő. Szívességet tesz minekünk, és kegyesen úgy felejtí ezt a kompozícióját. Hiszen hosszan is bámuljuk. Erősen hunyorgunk is, remeg a szemünk pillája. Szemünkben a csipa fényes por lesz, pereg ezüstösen, amerre járunk. És bizony sokfelé járunk. Gomolygó köd, tábori őrszem, nadályos láp, gyerek lány teste utunkat nem állhatja. A hússal incselkedünk is, a lélekre rálehelünk. Az emberi beszédet érteni véljük. Az emberszív ablakán belátunk. Sokan vagyunk és elegen vagyunk. Viszont sokra mégsem vágyunk. Csak annyira éppen, hogy úgy is legyen, ahogyan sohasem volt. Mégsem röptetjük a fantáziát. Csak éppen szabadjára engedjük, akár a szívdobogást. Fájjon, aminek szabad fájnía. A mesélés nem fáj. Hanem az emberi melabú keserű mézét a nyelvünkön érezzük a szavak virágzása közben. És ez az affekció igencsak hasonlatos az időjárás zabolátlan természetéhez. Esik, nem esik. Zúg a lomb, nem zúg. Ragyog az ég, nem ragyog. Csak a fáktól, füvektől látszik a szél. Nem azt tudjuk, miért száll a szomorúság. Szavak és mondatok pusztaságában utazunk. És nem az út, és nem is a kedvünk lesz az, ami véget vet ennek az utazásnak. Talán csak egy semmi könnycsepp lesz.

S akkor ez éppen elég is lesz.

Azonban azt is meg kell kérdezni, kicsoda az embernek testvére? Nagy és bozontos fejet látunk, méla tekintetű, dióbarna szemekkel. Borostája erős és fekete. Fogai nagyok és sárgák, mint a lipicai csikónak. A fiatal férfi termete arányos. Kellemes érzést kelt, ahogyan általmegyén rét selymén, bogáncsos domboldalon, szász mesteremberek faragta városi grádicson. Ez az ereje teljében lévő férfi egy kuruc vitéz, úgynevezett hadfi. Csakhogy mi szopós gyermekként is látjuk. És többet is teszünk, mint hogy látjuk. Jelentsük ki büszkén, ez a gyermek a miénk. Hm, hm. Mégsem pontos ez így. Hiszen micsoda emberi birtok az, ami egészen a miénk, a büntetés terhén kívül? Másképpen mondjuk tehát. Úgy mondjuk, közel érezzük magunkhoz ezt a nagy fejű, méla tekintetű gyermeket, és a belőle lett hadfit. Hiszen hát a rokonunk ő! Az édes vérünk! De nem úgy az,

Darvasi László regényének *Első fejezetét* három egymást követő részletben közöljük. – *A szerk.*

miként egy kalandos életű, mindig titkokat fürkésző nagybácsi, anyánk peregrinus testvérbátyja, ki váratlanul zörgeti föl a fülledt nyáréjszakát, de sohasem meséli, melyik úton haladt idáig, és melyiket választja holnap és holnapután. Idegen szaga van a kabátja ujjának, a libegő gyertyafénynél sokáig eszik, és habzsol is, és veres borokat is iszik mohón, a nyakába csurgatva azt. A hajnali köddel betakarózik és halad tovább. Nem ilyen rokon a nagy fejű gyermek. S nem is úgy az, ahogy egy égő szemű unokaöcs, ki után gyászöltönyös, puha bajuszos urak tudakozódnak évszázadokon át, mert az úrfi folyvást a rebellió zavarosából halászgatná a szabadság aranyhalát. És nem is úgy rokon, amiként egy apa az! Édes drága jó apánk, akinek a tenyerét éppúgy féljük, mint szeretjük az ölelését, és szeretjük brummogó szellentését is, meg hónaljának nehéz páráját. És szeretjük azt is elnézni, ahogy ingét elhajítva lovat csutakol oly gyengéden, ahogy bennünket még sohasem érintett. Ó jaj, de mennyire gyűlöljük, amikor anyánkat incseli, lapogatja és forgatja nagyokat morrantva, hogy végül úgy lihegneek mindketten a mustos hordóknak dőlve, mintha mi nem is lennénk. Mintha éppenséggel fájna az, ami pedig olyan jó. Bizony másfajta szerzet ez a mi rokonunk. Kicsoda tehát? Dióbarna szemében nem fénylik, és nem is melegít különösebb lánggal az értelem. Egyáltalán nem mondhatni, hogy Pilinger József balaszentmisklósi földműves és Zsuzsanna nevű asszonyának egyetlen gyermeke kirína báró Absolon Demeter hóbertos erdélyi úr udvarházának többi fattya közül. Angelo, a talján szolga persze olaszra is tanítgatja. Rudica román szolganő persze bedugja szoknyája alá, és csak akkor engedi ki a súlyos redők alól, amikor a húsok zavaros viharát tűnde csönd, elégedett apály váltja föl. A báró úr más egyéb stúdiómban is részesíti, s ez ugyancsak hasznára válik. Pilinger Ferenc gyermekként is naphosszat bámulja az égen szálldosó felhőket, a föld izgága bogarait, a semmi fűszálat, dög halacskát. Tűnődik is, mint más, aki él. S ha a dolgok természetére kérdez, ezek sem mélyebb értelmű, és nem is furfangosabb kérdések, mint akármelyik embertársunkéi. Megvalljuk tehát, a testvérünk minekünk ez a gyermek, akiből nagy fejű, méla tekintetű magyar férfi lesz. Nem is szertelen öcsénk, nem is komoly bátyánk, mert mindkettő az, és egyszerre az. Azonban mégsem mindegy, kicsoda is az embernek testvére. Úgy tehát az embernek testvére az, aki mi is lehettünk volna. Az embernek testvére az, akit anyánk éppúgy szeret a tejével, mint minket. Az embernek testvére az, kiben a legtovább tart a véredények közös története. Az az embernek testvére, aki lát bennünket, akinek a pillantása mindegyre átüti az idő végtelen kiterjedését, ahogy a csillagnak fénye utazik fel s alá az égi világ kies országútjain.

Vegyük azért észbe, miféle állapotba taszítottak Magyarországot, amikor az 1541-es esztendőben Buda városát elfoglalja Szuiejmán török császár. Vegyük észbe, hogy ez mit jelent, a rossznak mennyi árnyalatát és változatát, nagyságát és kicsinységét. Hosszas és megfontolt tűnődés után egy kuruc vitéz, Homonnai-Nagy Bálint mondja majd nem messze a törökök nyüzsgő, boldog táborától, hogy a nyomor éppen akkora, mint az Úr. S ahogy kimondja, máris megbánja, de ez is csak őt erősíti. Legényeinek int a kuruc kapitány, s dolguk végezetlen lovagolnak bele az Esztergom felől ereszkedő sűrű, piszkos ködbe. Vegyük észbe tehát, mi lesz Budával ezután. A város utcáit minden napfelkeltekor betölti a müezzín elnyújtott kiáltása. Szubasik komor léptei alatt kopognak az utcakö-

vek. A helytartó kitekint ablakán, s egy bólintásával megengedi a fénynek, hogy szétömljön. Egyszerre kinyílnak a boltok és a szagos lacikonyhák. Lázasan nyüzsgő, Istentől elrugaszkodott élet költözik a kereskedőudvarokba és a vámházakba, a szatócsboltok előtt megkezdődik a hangos alkudozás, a borbélyműhelyek előtt villog a borotva. Mindenféle dobocskák és nyekergő furulyák szólnak. A porban kantáros majmok üldögélnek, diót és mogyorót rágszálva. A piacok rég nem kínálnak praktikus dolgokat, mert ezekre nem lenne vevő. Déligyümölcs, szépséges kelmék, aranszálakkal hímzett puha szövetek, szattyánbőrök, görög ötvösök készítette ezüstkupák, zsidó ékszerek, nyakbavalók és fülönfüggők, mindenféle magok és füvek, szagosítókenőcsök, arc elé való selymek, piros és sárga papucsok vannak ottan. Szerszám alig, amivel építeni, toldozni és foltozni lehet. Távolabb, a bódésoron megannyi apró élő állatot árulnak. Hitvány kalyibák előtt tyúkketrecek halomba rakva. Kövér dervisek koldulnak a porban heverve. Kikialtók járják a várost, szökevények után kutatnak. S ha egyszerre egy hitvány bódé árnyékában meglátjuk, hogy egy névtelen török kereskedő apró fekete köveket árul, többször is kijelentvén, hogy ezek a kövek egy élő embernek a szeméből peregtek ki, elcsodálkozunk. Ó, hogy hát még ez is! Még a könnyek is árultatnak! Hanem látunk egyszerű kék fejű ecsetet is. Festett, selyemmel bélelt fadobozban árulják a szerszámot. Csodaszerszám, hajtogatja az árusa, és szélesen mosolyog ránk. S a budai vár kanyargós utcácskáin, hol egykor nemes asszonyok finom lépteivel játszódtak az utcakövek, most állati tetemek hevernek. A falak tövébe gazdátlan ebek piszkítanak. S ha tekintetünket kivonjuk a városból, s egy taláalomra választott országúton elindulunk a meghódított ország testébe, semmi csodálkozásunk ne legyen, ha az út mentén egy török ember csonka holttetemét is látjuk heverni. Tovább haladunk. Semmi falucska mellett kanyarog az út, a porták udvarán boglyák, rajtuk visongó porontyok kergetőznek, egy-két soványka barom is rágja a napsütötte torzsát. Sokáig halljuk, hogyan kárognak a sovány tyúkocskák. S ha fertályóra múlva valami rossz érzés okán mégis visszafordulunk, hát a falucskát már fölperzselve és kifosztva találjuk, s ember nincsen, aki beszámolhatna arról, hogyan és mint történt, ami történt. De tovább. És azt látjuk, hogy nagyobb az ország. Hosszabb és szélesebb, magasabbról kéklik rá az ég. De nem a gazdagság nő a földeken, hanem a nyomor tenyészik különbnél külön alakzatokban. Vegyük észbe hát az éhínségeket, melyek minden hazatérő vándornál otthonosabban járják a vidéket. A török és a császári csapatok elvonulása után a földművesek lovak és ökrök ganéjából válogatják az árpaszemeket. És nemcsak így. Elhullt lovak, ökrök és juhok csontjaiból őrölnék lisztet az emberek, s az így kisütött lepény fölött éppúgy keresztet vetnek, mielőtt megszegik, mintha búzakenyérrel tennék. De történnek rettenetesebbek is. Sok helyütt az országban elvetemült emberek gyermekeket lopnak, hogy étküket csillapítsák. Pedig tudni való, hogy a gyerekhús egyszerre édes és savanyú, édes és keserű, s aki fal belőle, életében nyugalmat többé nem lel, és a halála pillanatában nem jut majd eszébe az édesanyja neve sem. Az utak mentén gyerekcsontokkal játszanak kutyakölykök. A föld emberalakot formál, aztán elporlad. Máshol meg akasztott tetemet himbál az alkonyi szellő.

De tovább, ennél is tovább!

Vegyük észbe a háborúkat és a pestiseket.

Vegyük észbe a nők hűtlenségét. Hogy mily gyakorta pillantanak vissza a törökök szemérmetlen szemjátékának, milyen gyakran fekszenek össze Mohamed fiaival, s milyen gyakorta lesznek emínek, ameldárok és szubasi kapitányok ágyasai.

Vegyük észbe a tréfa nyomorúságos helyzetét. Vegyük észbe Kultsár Gergely parasztlégény esetét, ki egy verőfényes napon, megrészegülve a langyos szellőtől, s talán nemcsak attól, nem áthat rámosolyogni a szubasik forradásos arcú, mindig kedvetlen kapitányára. Azok meg rögvest megragadják, elhurcolják és megmetélik. Miféle világ az olyan, ahol egy semmi mosolynak egy fasz az ára?

Vegyük észbe, hogy ahol meg nem a török az úr, az ország északi és keleti részein Isten szolgálói, uruk nevében, egymást ölik és nyomorítják. A református azt mondja, hogy a pápistánál dögletesebb lény e földtekén nincsen. A pápista meg azt mondja, Luther és Kálvin tűzre való eretnekek. S ahogy itten szakadt kurucok ütlegelnek pápista barátokat halálra, amottan kálomista meg lutheránus lelkészek szenvednek borzasztó megpróbáltatásokat, börtönt és világvégi toloncot. Vegyük észbe, hogy néhányan Mohamedet kezdik hinni és hirdetni. Megint mások kövekhez, lapály mélyéből kinövő fákhöz járnak vissza, s lidércekkel és rossz szellemekkel társalognak.

És vehetjük példának a vízi hullák közjogi komplikációját is. Kitüntetett hely például az algyői, tápéi mocsárvilág. Itten sulyom is nő, és fióknád is hajlong a Déli-Kárpátokból idáig csatangoló szélben, itten sumárok és morotvák is gőzölnék, bugyborognak. Hol elcsöppen a vadméz, hol csak végigfolyik a nádszálon. Hogy tehát nádszál lenne az ember? Vagy az. Vagy pedig dög, ó, Blaise Pascal. Egy puffadt holttemet. Néha egyedül úszik a vízi hulla, forog a vízben, integet, kiált a parton állóknak.

– Hej, hej, utánam jöttök ti is!

Máskor meg vízi hulla vízi hullát űz. Forog utána örvénybe, lapályos ágba, s ha eléri asszonyállat a hímet, hím az asszonyállatot, hát egészen úgy ölelkeznek az abádi széles Tisza-kanyarban, mint a szerelmespárok. Hol meg csapatostul úsznak, mint az égvízben haladó madárhidak, nyár végén, amikor költözni kell. Megint máskor meg látható hiánnyal halad némelyik. Melyiknek a lába hiányzik, melyik a fejétől fosztatott meg. És félbe vágva is úsznak. Elöl a felsőtest, néhány percre rá utána az alsó tag sodortatik. Az adószedőt ez nem érdekli. Úgy tehát ha a Tisza valamely szelídebb kanyarulatában holttemetet akaszt meg a vízre tekergő fűzgyökér, észbe kell venni, érdemes-e kihalászni, igavonó barmot nyugtatva szekérre vonni, orrot befogva városba, faluba beszállítani, s érdemes-e ottan mindezt jelenteni. Ersurumli Ibrahim, a szőke kádi, adót kér minden emberdög után, miképpen adó alá esik a tűz, a házasság, a születés és úgyszintén a halál. Azért születik az ember, hogy adózzon. S ha az ameldár látogatást tesz valamely kies portán, csöndesen fogadják. Belép a belső szobába, mélyre szívja a bomló test nehéz, édeskés szagát, miközben rápillanthat a kifektetett gyermekre. De a gazda szelíd, már-már ellenkezéssel fölérő határozottsággal fogja meg a karját. S mintha most már semmitől se félne, az idegen szemébe is belenéz.

– Nem halt meg, csak pihen – mondja a földműves.

Az adószedő ilyenkor kőmerev arccal felpillant.

– Ha majd ébred, gyere el, és meséld el az álmát.

A vízzel se sokkal könnyebb. Sokan ímmel-ámmal megpiszkálják a vízi hullát, aztán a sodrásnak visszalökik. Zabálja csak fel a hal, porciózza szét a víz. Mások, jobb érzésű pákászok és halfogók, mégis kihalásszák őket, de temetést titokban végeznek, pap nélkül, ima nélkül, s úgy rendezik el aztán az ártéri iszamos földet, hogy púpot se hagynak. Nem is nevetünk, amikor azt mondjuk, a vízi hulláknak soha ilyen sanyarú sorsa nem volt, úgy lehet, nem is lesz a honban, mint ekkoriban. Csak bolyongtak a vizekben és a nádvilágok tekervényes utcáiban, mint a nyugtalan zsidók, Ahasvérus gyermekei. S hogy mi végez az emberrel, ki nem számítható. Rossz víz, alattomos kór, sunyi koszperd vagy véggyengeség. Vagy a bakó.

No és a história?

Mert azt is észbe kell venni. És azt kell mondani, hogy a história soha nem az, aminek látszik. Ahogy láttatja magamagát a nap, a hold, a föld és a csillag. Ahogy láttatja magamagát a bodros felleg, a csobogó víz, földkupacból kibukó gyökér, vadállat a rengetegben, folyóban, tóvízben úszó néma hal, darumadár, mely akkorát lép, mint az ember. A história nem ilyen dolog. Mert fű, felhő, fény mind szabadon kószál. Szabadon kószál a láthatatlan szél, mely levéltől, hajfűrttől, bokorágtól látható. Szabad a kő, a tűz. Csak az ember nyugtalankodik folyvást. Ő nem szabad. Ő csak oda lép, ahova szabad neki lépni. Oda megy, ahová engedik neki menni. Vegyük például annak az ismeretlen német polgárnak a levelét, aki 1541-ben körmöli papirosra, hogy Szulejmán szultán Buda megvétele után nyolcvan jól öltözött foglyot földaraboltat, csak hogy a vele lévő kisfiát elszórakoztassa. Amiként ez az állítás nem igaz, úgy igaz mégis. Így van az ember a históriával is. Ha szabad lenne, nem kellene neki. De az ember nem szabad. Hát néha úgy tesz, mint aki mégiscsak az. Szórakozik. Mulat. Játszik a könnyeivel. Megrikat másokat. Magát siratja. Azt azonban föl se veszi, pedig mindennap elvonul az udvarháza fölött egy ugyanolyan alakú felhő. Csak mert nem lehet folyvást az eget bámulni. A felhő jön, a felhő elmegy. Néha marad, kéretlenül is. Szél fúj az időben. Van szívhang, égeti a lelket a gyöttelelem. A felhő jön, a felhő elmegy. Milyen nehéz egy ég. A bulgáriai Felhőfalva fölött is úgy maradt meg az a felhő, mintha mindig takarni akarná a napot. Egy felhő sem mindenható. Máskülönbén hagyomány az is, hogy úgy sírunk, mint dédapánk sírt. Olyanok a könnyeink, mint az övéi. Arcunkat éppúgy temetjük a tenyerünkbe, és mi is azt gondoljuk, hogy az igazi könny az, amikor a szív sír a szem tükrén át. Ez a mi igazi örökségünk. A könnymutatványosokról akkor is tudnánk, ha egyetlen szó sem hangzott volna el róluk. Ha jajkiáltás helyett is csak az összeszorított fogak csikorognának az idő színpadán. Akkor is tudnánk róluk, ha egyetlen papírdarabka, fosszília, egyetlen kódex, évkönyv, memoár, napló, útleírás, de még egyetlen gondolat sem adott volna hírt a működésükről. A tanukat tehát meghallgatjuk. De nem a bizonyság okán.

Csak hogy a kedvünk növekedjék.

1657 nyomorúságos esztendejében Rákóczi György erdélyi fejedelem Köprülü Mehmed török nagyvezír minden figyelmeztetése ellenére beavatkozik a svéd-lengyel konfliktusba. Holott a vénséges vén nagyvezír, ez az írástudatlan, ámde annál körmönfontabb albán, titokban egy sztambuli tükröt is küld az erdélyi fejedelemnek. A tükröt száz látó kézműves csiszolta és faragta egyetlen vak mester útmutatása alapján. A mesterek csak éjszaka dolgozhattak, ha aludt a fény,

ami köztudomásúlag a tükrök lelke. E sztambuli tükörnek az volt a tulajdonsága, hogy viselje bár a gazdája a legragyogóbb öltözékeket, mégis nyomorúságos nincstelenként tűnhet föl a keretben, ha úgy érdemli. Rákóczi György fejedelem sokáig bámul a sztambuli vaktükörbe. És bizony úgy mutatja őt a tükör, mintha már semmije nem lenne e világon. Se pénze, se reménye, mintha az Isten is elhagyta volna. A fejedelem köszöni az ajándékot, aztán titkos helyre viteti. Az is lehet, hogy összetöreti, elássa, vagy kútba dobhatja. A fejedelem nem hisz abban, hogy a nagyvezír tükre jól látna, ahogy egy tükör egyébként helyesen láttathat valót és jövődőt. Köprülü Mehmed tükre hazug tükör! Dög tükör! Rákóczi fejedelem a vágyainak hisz. A csábítás nagyobb nem is lehetne. Titkos küldöncök révén svéd és lengyel oldalról is ígérik neki a lengyel koronát. Jaj, hiszen hát egy lengyel korona! Micsoda nagyszerű dolog is az! Rákóczi fejedelem, válaszul Köprülü Mehmed nagyvezír tiltására, aranyos sztambuli köntösökben, drága lószerszámokban és csodálatos fegyverekkel indul Lengyelországba. Rádás-képpen télvíz idején, nagy vizeken és még nagyobb havakon át. Az erdélyi hadak gőgösök és pénzéhesek. Nem igazgatni jönnek, hanem rabolni és fosztogatni. Arany és ezüst után kutatnak mindenfelé. Zaklatják a lengyel földet. Földüljék a lengyel viskókat és a lengyel udvarházakat. Megbecstelenítik a lengyel halált. Elporladt tetemeket ásnak ki a föld gyomrából, a hamvakat átszítálják, hogy aranyat, ezüstöt és drágaköveket leljenek. Pedig Rákóczi fejedelem vigyázó jelet is kap az égből. Krakkóban látszatra nagy ünnepélyességgel fogadják. Ám amikor a krakkói vár piacán lováról le akar szállni, az egész krakkói tanács láttára úgy zuhan hanyatt, hogy a süvegébe szúrt szikrázó aranytoll kettétörik. A lengyel nemesek nyomban tudják, hogy Rákóczi György a királyuk soha nem lehet. Éppen csak az ég tiltja ezt. Meg természetesen Köprülü Mehmed nagyvezír is, ki közben üzen a Chámnak. Rákóczi György elbizakodott és gyenge jellem, tehát könnyű prédája lehet a krími tatár hadaknak. A lengyel kaland megálázó véget ér. A lengyelek gerillaharcot kezdenek. A tatárok is bevágtatnak lengyel földre, de csak a magyarokat kutatják és keresik. Rákóczi György fejedelem éppen csak megmenekül, de csapatai lengyel földön maradnak, törbe csalva, fáradtan és beteg. A tatárok a föld sarától felhőfoslányokig rohanva ugatnak és vonyítanak körülöttük, mint karámból szabadult boldog égi kutyák. A foglyul ejtett hadakat úgy hajtják a Krím-félszigetre, hogy a halálosan elgyötört emberek az út második felén lábukkal a földet nem illethetik, nehogy egyetlen botlásukkal is meggyalázzák a Chám boldog és nagyszerű birodalmát. Itt, a tatár pusztán vall a Jánossy György nevű magyar katona az Iszlaim nevű kutyafejű tatár nagyúrnak Magyarországról. Mesél az édes-fekete földről, az asszonyok bokájáról, melyen kitapintható az ér lüktetése, mesél a szomorúságról, mely a folyók ezüstös szalagjával kanyarog, s mert szépen mesél, Iszlaim kutyafejében megragad és kivirágzik minden szó.

Mindeközben Erdélyben égig ér az elégedetlenség. Lázad pór, patrícus és földesúr. De még az ebek is másképpen vonyítanak, ha Gyulafehérvár fölött elcsorran a hold aranyló méze. S lőn, aminek lennie kell, és lőn egy kicsivel több is. Az országot török és tatár hordák dúlják, és a harcosok vigyorognak közben. Gyulafehérvár lángokban áll. S az egyik pimaszul magasra csapó lángnyelvecske még az Istenen is nyomot hagy, igaz, éppen csak akkorát, mint egy holtan

született gyerekeMBER szembogara. Rákóczi fejedelmet a rendek nemcsak a trónjától fosztják meg, de erdélyi és összes kapcsolt birtokát konfiskálják 1659 májusában. Éppen abban az esztendőben, amikor egy Zsuzsanna nevű balaszentmiklósi földműves asszony méhe is a világnak adja a gyermekét. A konfiskálás hírére Rákóczi György éktelen haragra gerjed. Ekkor már a hódoltsági részekre szorul, Debrecenről is nyugatra, a Berettyó rossz vizéből kénytelen itatni a lovait. Rákóczi György éppen hatvanhatot köp dűhében. Harminchármat a magasságos ég, megint harminchármat a drága anyaföld felé. Aztán riadóztat, és az alig összehordott balaszentmiklósi földvárat rajtaütéssel megtámadja és megégeti. A falu lakosságát magával hurcolja. E kevésbé jegyzett hadi esemény az 1659-es esztendő július havának tizenkettedik napján történik. A nap kegyetlenül tűz, a pusztá száraz, mint a pokol. A forró lég úgy remeg ég és föld találkozásánál, mintha tartana még a teremtés utáni általános rezignáció. Vonul a had vissza, kelet felé. Fáradtan nyikorog a szekérkerék. Útközben jön a világra a gyermek, akire végig e históriában mint a testvérünkre gondolunk, s akit szorgalmasan követünk. De csak addig követjük mégis, míg a dolgok engedik. Mi nem ismerjük sem a kezdet nagyszerűségét, sem a vég csöndes, elnyugvó boldogságát. Mert mindig folyt a vér, s ha szemünket lehunyjuk, akkor is folyik tovább. A gyerekekből ifjú, az ifjúból férfi növekszik. 1686 szomorú évében már huszonhét földi évvel számolhatna el, ha el akarna számolni bármivel is. Három hónapon át lángol és dörög Buda vára, szépséges leveleket küldöz egymáshoz Lotharingiai Károly herceg és Buda utolsó török helytartója, Abdu-Rahman, a bölcs albán. Három hónapon át tart az az ostrom. Elvész, akinek el kell vesznie. És megkerül, aminek meg kell kerülnie.

Az a budai polgár, ki papírra veti Szulejmán szultán 1541-ben elkövetett kegyetlenkedéseit, egyáltalán nem ismeretlen a világ előtt. Neve pontosan tudható azoknak, aki tudni akarják. Mi pedig éppen annyira akarjuk tudni, mint ahogy reggel tudni vágyjuk az előttünk incselkedő napot. Stephan Peer korának ügyes mesterembere, kiváló kelmefestő. A korban már benne járó, kissé elhízott férfiú, aki elégedetten él Buda városában születése óta. Rémhíreiktől és valós veszélyektől nem hagyja magát zavartatni soha. Peer mester pirospozsgás arcát gyakorta önti el az a fajta mosoly, mely a gyanútlanágukban megingathatatlan emberek sajátja, ám amely emberek lelkének legféltettebb szegletében mégiscsak ott bujkál az élet értelmetlensége fölött érzett keserű megrendülés, csak még alkalom nem akadt arra, hogy e megrendülés szabad utat nyerjen a hétköznapi vágyak és beteljesülések hálójában. Józan esze sokáig legyőzi lelkének e titkos hajlamát. Peer mester a feleségét becsülettel szereti. Más néberekkel ritkán, úgymond jobb híján kezd. Porontyai úgy futkosnak körülötte, mint a kiscsibék. Ügyesek, mint a szél, arcukon rózsállik az egészség és az élet határtalan kedve. Stephan Peer kelméket fest. Azt teszi az apja a gyászos emlékezetű Lajos király udvarában, és azt teszi a nagyapja is, a kőkemény Hunyadi Mátyás idején.

Peer mestert még a gyászos emlékezetű 1526-os mohácsi csatavesztés sem tántorítja attól, hogy Budán maradjon. Pedig ahogy nehéz csapásokkal felevez a Dunán a szörnyű hír, a városban pánik tör ki. Mohácson meghalt a király! Meghalt ez és az a nagyúr! Meghalt az Isten! Több százan pakolnak, és súlyos, túlterhelt szekerekkel menekülnek. Német mesterek, magyar kézművesek és iparo-

sok menekítik az életüket. Csak a zsidó közösség figyel erőltetett nyugalommal. Végül Jozsef ben Schelomo nevű elöljárójukat halotti lepelbe öltöztetik, vigye a város kulcsait személyesen a szultánnak. Jozsef ben Schelomo és népes kísérete Földváron találkozik a török sereggel. A zsidó férfiú itt adja át a város kulcsait Szulejmánnak, aki rezzenéstelen arccal veszi magához őket. A kulcsokat később egy hatalmas sziklába olvasztatja. Ez a szikla azoknak a városoknak a kulcsaiból állt össze, mely városokat a fényes arcú padisah Allah nevében a hatalma alá vont. Egyáltalán nem biztos, hogy a budai zsidók jól számolnak. Még szeptemberben megkezdődik Törökországba szállításuk. Peer mestert ezek a baljós események sem rettentik meg. Amikor berontanak otthonába a kilakoltatásért felelős török hivatalnokok, jóindulatúan elmosolyodik, és gőzölgő kávéval kínálja őket. Erre a keserű, mégis oly élvezetes italra egyik török szolgája szoktatta rá. A hivatalnokok nagy szemeket meresztenek, kávéjukat hallgatagon elfogyasztják, s többé nem zargatják Peer mestert. Aztán a török is kitakarodik a várból és a városból. Újabb nyugodtabb idők jönnek, ha a híreket nem hallgatjuk. Az 1540-es esztendő nyarán azonban megbillen a béke ingatag egyensúlya. Meghal Szapolyai János király. S fenn a várban a tanácsnokok, György barát, Török Bálint, Werbőczy István és Petrovich Péter urak lázasan vitatják, mi legyen Buda sorsa. Legyen Ferdinánd császára a váradi egyezmény szerint, vagy legyen a Jánoské, Szapolyai úr csecsszopó fiáé? Ez utóbbit határozzák végül. Mindnyájuk homlokán súlyos könnycseppek fénylenek. Minderről Peer mester úgy értesül, hogy hírért veszi, a vár alá rendelt császári hadakat, Felsch Lénárt zsoldosait elűzi. Peer mester látszatra egyáltalán nem aggódik. Eltelik a tél, és nem olyan hideg, mint máskor. Peer mester szorgalmasan festi a kelméket, ha azonban azt is véljük látni, hogy az utóbbi hetekben és hónapokban több bort kezd inni, hát bizony jól látjuk. Arca mindazonáltal pirosposzgás, gyakran csíp asszonya széles tomporába, hangos kacagása gyakorta veri föl műhelyének csöndjét. Tavasszal Roggendorf generális érkezik a város alá, hogy Ferdinánd császár jogos birtokává tegye Budát. Peer mestert ezekben a napokban budai német polgárok keresik fel az éj leple alatt. Kérésük pusztán annyi, hogy a mester úr tartson velük. Ők Izabella királyné mellett állnak, kinek a kívánsága is az, hogy a város német kézre kerüljön. Peer mester nem sápad el. Arca pirosposzgás marad. Keze nem reszket. Csak a lehelete borszagú. Peer mester végigtekint a várakozó, elszánt arcokon, megkeresi szobájának két szemközti felső szegletét, megvakarja a pocakját és halkán beszélni kezd. Elmondja ezeknek a budai polgároknak, hogy ő szívesen fest bárkinek kelméket, ha megegyeznek árban, színben és minőségben. Forduljanak hozzá bátran. Igen, igen, keressék csak meg, mert nála jobb kelmefestőt Budán nem találnak. S ekkor Peer mester nehéz teste finoman megemelkedik, mintegy jelezvén, ő ennél többet és fontosabbat nemigen mondhat, majd visszaereszkedik. Peer mester mosolyog. Az éji gyertyafénynél is kitetszik, hogy milyen pirosposzgás az arca. A polgárok némán hagyják el Peer mester házát. Akkor a mester úr újabb bort bont, s egy félliternyit azonmód leenged a torkán. Megrázkódik. Dörzsölgeti a szemét. A fenébe is, valami muslinca nem beleszállt!

Néhány nap múlva az áruló Báchy Ferenc deákot, ki Roggendorf generális válogatott embereit a Nagyboldogasszony-templom temetőkertjén keresztül engedné a városba, Buda piacán négyfelé vágják. A kivégzést Fráter György

rendeli el, s maga is megtekinti a deák halálát. Nem az áruló nyomorultat figyeli azonban. Egyik embere jelentette a minap, hogy Balaszentmiklós határában él egy boszorkány, aki madárrá is tud változni. A barát ezen tűnődik, nem mintha hinné a hírt, hanem hát hogy mégis. Miért rándult görcsbe a gyomra azonnal, ahogy erről hallott? Miért kezdett el remegni a keze? Miért lett ingerült? A barát megcsóválja a fejét. A tömeget kezdi figyelni. Szúrós tekintete egyszerre megállapodik egy pirospozsgás, szakállas arcon. A férfiú öltözkézből látszik, hogy tehetősebb polgár, valami mesterember. S hogy német, bizony az. György barát csalódást nem lát az arcon. Fájdalmat sem lát rajta. György barát megcsóválja a fejét újra, s a várba indul, hogy újabb országos ügyekben tárgyaljon, s mentse, ami menthető. Semmi sem menthető. Buda napjai meg vannak számlálva. Pontosan tizenöt év telik el a mohácsi csatavesztés után, mire a török végképp megunja a huzavonát. Egyszerűen bevonul a budai várba, miközben számtalan magyar előkelő urat fogóságba ejt. Peer mester ezen a gyászos napon is a városban téblábol.

1541. augusztus 29-e van.

Peer mester arca pirospozsgás, lehelete borszagú. A pocakját vakargatja, a szakállát húzkodja. S ott, azon a helyen éppen, ahol néhány hónapja Báchy Ferenc deák halt mártírhálát, egy fiatal török harcost pillant meg. A törökön csúcsos fehér süveg van. Hosszú köpenyét övvel szorította el. Csizmája finom bőr, rásimul a vádlíjára. Ez a janicsár majdhogynem gyerek még. Húszéves se lehet. Szakállá éppen csak pelyhedzik. Tekintete nyílt és érdeklődő, keveset ölt még. Szép barna bőrén megcsillan a nap. A janicsár néz körbe a piacon, forgolódik, és egyszerre találkozik a tekintete Peer mester tekintetével. Nézik egymást. Voltaképpen azt lehet mondani, hogy Peer mester gyanútlanúsága a maga tükörképére talált. Ártatlanság bámul az ártatlanságba, és nem lát mást, csak halált. S a janicsár ajkai elválnak egymástól, arcizma megfeszül, s bugyborékoló, nagyon mélyről jövő kacagásba kezd. Hosszú botjával ütögeti a piac köveit. Úgy kacag, hogy a könnyeit törülgeti. Peer mester lassan elsápad. Ez az a pillanat, amikor a kelmefestő minden jóindulata és figyelmesen őrzött gyanútlanúsága a semmibe vész. Hazabotorkál. Úgy lesz éjszaka, hogy észre sem veszi a fájdalomtól. Az éji utcák hullámain fehér turbánok ringanak. Török dárdák hegyét csillogtatja a kő-sza csillagfény. Innen és onnan jajkiáltás, segélykérés hallik. Valaki szerencsétlent kirabolnak éppen. Orvul ledöfik és kifosztják az utcán feledkezőt. Peer mester virraszt és gyászol. A mesterség gyakorlásának befellegzett. Ő a töröknek kelméket nem festhet. Fölbont egy következő flaskát, jó tokaji bort, hamar meginni mindet, kiüríteni az összes palackot, mert holnap vagy holnapután úgyis elviszi valamelyik janicsár horda. Pedig nem ihatnának ezek a pogányok, az istenük tiltja nekik, aztán mégis megteszik. Tudja ő, Stephan Peer, hogy iszik a török, ha teheti. Nem is iszik, hanem vedel. A szolgája is hogy ivott. S ahogy mindinkább nehezedő homlokkal hallgatja a családját, hogyan alszik csöndes szuszogással Peerné asszonyság, hogyan forgolódnak és sóhajtoznak könnyű álmukban a porontyok, egyszerre borzasztó kép villan a szeme elé. Olyan borzasztó ez a kép, hogy mindenképpen igaznak kell lennie. Látja a kelmefestő, hogy Szulejmán császár a magyar királyi trónon terpeszkedik dölyfösen, akár egy szikla. Mellette, aranyozott gyerekszéken, hajadonfőtt kisfia, a birodalom örököse. Ha ugyan kutya farkokkal meg nem fojtatja valamelyik irigye, ahogy

ezeknél a népeknél szokás. A szultán aranygyűrűs ujjai a gyermek hajában babrálnak. Szép hosszú ujjak. Fehérek és ápoltak. Núbiai rabszolgalányok naranccsos szájukkal sokat lehelgették ezeket a körmöket, hogy ilyen fényesen csillogjanak. A kéz a levegőbe emelkedik, a finom ujjak egymáshoz simulnak, s amiként gyorsan zubogó patak vizét emeljük gyors mozdulattal az ajkunkhoz, úgy int a szultán is. A kéz lassan visszaereszkedik a gyerekfürtök közé. Tíz rabot vezetnek elő a herélt szolgák. A foglyok budai keresztények. A tortúra megkezdődik. A szultán parancsa az, hogy a kínzás a legfájdalmasabb legyen, ám a halál pillanatát mindegyre tartóztatni kell. A szerencsétlenek valamennyien előkelő és tehetős emberek. A kínzás után feldaraboltatnak.

Az első képen tíz szerencsétlent lát Stephan Peer, budai kelmefestő. Ám ahogy hajnalban utánagondol, inkább ötven felé hajlik az igazságérzete. Fájdalmas vörös ömlik szét az égen Buda fölött. Stephan Peer szemébe könny szökik. Tollszerzáért és papirosért matat. Írni kezd, szépen és okosan. A biztonság kedvéért nyolcvan megkínzott budai keresztényt említ. Éppen leteszi a tollat, amikor erősen megverik háza utcai kapujának támláját. Stephan Peer megdermed. Mintha a szívét kopogtatták volna meg! Máris jöttek volna érte? Kifosztják most? Kirabolják? Elhurcolják? Családjától elszakítják? Ilyesmi rémült gondolatokkal araszol a kapuhoz. Az út egy örökkévalóságnak tetszik. Fülét a lécekre tapasztja. Fojtott beszélgetést hall odakintről. Isten segíts, hiszen többen várakoznak odakint. Egy egész hadsereg tán? A kaput újra megverik. Most már türelmetlenebbül. Stephan Peer nem mer tovább ellenkezni. Halálra szántan matat a zárral. A kapu kitárul. Nem a hadsereg toporog az utcán. Nem is az adószedők, hívatlan rekvizítorok. Nocsak, nocsak. Egészen különös alakok álldognak a kapuban. Mintha egy álomból léptek volna elő. Öten vannak. Menekültek ezek, vagy kik? Stephan Peer a halottsápadt arcát dörzsölgeti.

– Rossz helyre jöttek, uraim... ebben a házban...

Azonban az egyik alak előrehajol és közbeszól.

– Sokat ivott, mester úr?

Stephan Peer megvonja a vállát.

– Sokat.

Az idegen elmosolyodik, és megrázza a fejét.

– Nem baj. Munkát ajánlunk a mester úrnak.

S máris hátrább lépnek, mind az öten. Nocsak, nocsak. Elnyűtt szekér az utcácska túlfelén. Gazdái sokat utazhattak vele. Alaposan terhelték és nem kímélték. De azért áll az a szekér, úgy tetszik, most is útra készen. Stephan Peer, bármennyire is meresztli a szemét, fel nem fogja, mi dolga lenne neki ezzel a rozoga alkotmánnyal. Hanem ekkor az öt közül az egyik, egy kicsi zsidó ember a szekérhez ugrik és széles mozdulatokkal magyarázni kezd.

– Az a lényeg, hogy sok könny legyen rajta! Mindenféle gyönyörű színekben pompázzanak! – A zsidó ember lelkesen ütögeti a ponyvát. – Vagy száz könnycsepp kell! De lehet ezer is!

A fekete képű a lelkes zsidó férfiú elé lép.

– Elég egyetlen könnycsepp – mondja halkan.

– Ebben állapodtunk meg – morogják a többiek is.

A zsidó férfiú láthatóan megsértődik. Felrántja a vállát, ajkai remegnek az idegességtől. A fejét csóválja. Rugdossa az utca porát.

– Akkor is nagy legyen az a könnycsepp! – suttozja dühösen.

– Nagy lesz, egészen nagy lesz – nyugtatja a fekete képű, majd odafordul a sápadtról lángvörösre váltó Stephan Peerhez.

– Fessen a ponyvára könnycseppet, mester úr!

– De nagyon kéket – teszi hozzá a zsidó férfiú.

S mert Peer mester még mindig nem mozdul a meglepetéstől, intenek a többiek is.

– Most csinálja, mester uram!

– Kezdjen hozzá rögvest!

– Ne késlekedjen!

A zsidó férfiú is megszólal újra.

– A legkékebb késsel csinálja!

Stephan Peer nem is érti, miért nem tiltakozik. Hiszen ő keresett kelmefestő, finom festékek és finom anyagok mesterembere. Ha valaki, hát akkor ő igazán tudja, mi az árnyalatnyi eltérések rendeltetése ebben a vad és megbízhatatlan világban. Hogy azonban durva, szakadozott ponyvát mázolgasson, erre példa még nem akadt gazdag és sokirányú munkája során. Mert mi a különbség a kelmefestés és a ponyvamázolás között? Körülbelül annyi, mint Jézus és Mohamed között. No de mi történik? Műhelyébe visszatér Peer mester, s a festékestubusok és -üvegcsék közül kiválasztja nemcsak a legkékebb kéket, de vászonvarrótűt, madzaghoz hasonlatos cérnát, s egy rossz ecsetet is magához vesz. Előbb a ponyva sebeit, szakadozásit tünteti el. Aztán festeni kezd, gondosan, ügyelve minden ecsetmozdulatra. Közben óvatosan reggel lesz, s az utcák benépesülnek. Kíváncsi polgárok bámulják a tízesével járóröszkő fehér süveges janicsárokat. Félénk zsidók, megrendült magyarok, dühös németek. Hogy polgárok lennének? Hát nemigen. Itten már többnyire a szegényebbje maradt. Nincstelenek, akiktől a török elvenni úgysem tud már semmit. Stephan Peer mindeközben fest engedelmesen, és talán már másképpen is. Arca hol elsápad, hogy a következő pillanatban lángvörösre váltsón. Olykor a válla fölött hátrapillant. Azok öten csak üldögélnek az árnyékban. Nem is igen beszélgetnek. Néha elmegy előttük egy-egy fehér turbános török előkelő, de azok mintha ott se lennének. És mintha ő, Stephan Peer se lenne sehol. Ismerősök haladnak el mellette szótlanul, nem is pillantva rá. Ejnye, no, mi történik itten?! Peer mester megütogeti a fejét, álmodik-e. Igen-igen fáj, tehát nem álmodik. No nem. Ettől még álmodhat is, mert az álom fájni is tud. Két ecsetvonás közt újra a szekerekre pillant. Olyan furcsa a szemük! Olyan különös a tekintetük! Egyszer a zsidó férfi fölugrik. Jelentőség-teljes léptekkel Stephan Peerhez siet, s hosszan bámulja az ecset mozgását.

– Ott egy kicsit halvány az a kék – mutogat.

– És mi végre az uraknak ez a könnyfoltos ponyva? – kérdezi Stephan Peer.

– Mutatványosok leszünk – válaszol a zsidó férfiú. A kelmefestő megvonja a vállát. Mutatványoskodni ilyen komisz időben? Amikor egy ország vész el?! Egy fél haza?!

– Aztán mivel fognak mutatványoskodni az urak?

– A könnyeinkkel – mondja a zsidó férfiú, és visszaül a társai közé.

Magasan jár a nap, de a kelmefestő elkészül. Alig meri megvallani magának, hogy milyen nehezére esik abbahagyni a munkát. Különös érzés. Ej, de furcsa, bizsergető érzés! Mintha megszerette volna ezt a hatalmas könnycseppet. Erősen csodálkozik Stephan Peer. A szakállát húzkodja. A pocakját vakargatja. Arca lángvörösre vált. Csak egy könnycsepp pedig. Újra színezi.

– Az a rész ott nagyon jó volt! – lép oda hozzá a zsidó férfiú.

Stephan Peer mérgesen dobbant.

– Maga a mester, vagy én?

– A mester maga – rázza a fejét a zsidó férfiú –, de nekem csinálja!

– Tudom is én, kinek csinálom! – toppant Peer mester mérgesen. – A munka még nincs készen. Nem elég kék. Itt és itt! Festeni kell!

A zsidó férfiú a többi közé ül, és mosolyog. Peer mester titokban rájuk les. Hát ezek mind az öten mosolyognak! Mit mosolyognak? Ne mosolyogjanak! Délután lesz, mire Peer mester elkészül. Voltaképpen festene még most is, de időközben elfogyott az összes kékje. Igaz, titokban belekevert a könnycseppbe egy kis élénksárgát, karmazsint, medvebarnát, de még ördögfeketét is, s mind ezt azért, csak hogy tovább csinálhassa, hogy húzhassa az időt, de most már nem lehet. Délután van, későre jár. Egyre sötétebb az a könnycsepp.

– Biztos, hogy ez a legkékebb kék? – akadékoskodik a zsidó férfiú a szekér körül. Peer mester nem felel. Csak a szemöldökével int. Hanem a fekete képű megérinti a vállát.

– Magaé az első mutatóvány, mester úr.

Peer mester egyszerre azt látja, hogy ez az öt különös szemű és különös tekintetű férfi sírni kezd. Úristen, de micsoda sírás ez! Egyikük vért sír, egy másikuk mézet, egy harmadik fekete követ sír, és jeget is sír a negyedik, az ötödiknek meg mintha apró tükörcsárgák peregnének a szeméből. Isten, segíts! Varázslat ez! Bűbáj? Ördögi praktika? Stephan Peer döbbenten figyel. A szakállát húzkodja. A pocakját vakargatja. Sápadt, mint egy hulla. Azok öten sokáig nem mutatóványoskodnak a könnyeikkel. Szépen a kocsiba szállnak, és azonnal indulnak is. Már gördül kifelé a kis utcából a szekerek. Nagyokat huppan buckán, kőkupacon.

Kizörög aztán Budából is, s ráfordul az idők országútjára.

Stephan Peer egyáltalán nem teketóriázik. Még aznap szekeret vesz egy örmeny ismerőstől. Ponyvára jó festéket is szerez. Egy vagyont ad ki, de ez most nem érdekes. Este lesz addigra. Műhelyének ablakait elsötétíti, s a szekér ponyvájára ráfesti a könnyet. Éppen olyat, mint amilyet ezeknek a könnymutatóványosoknak, vagy kiknek is, csinált. Hajnal előtt még összepakoltatja a legszükségesebbeket. Az asszonyt, életében először, elveri, ne akadékoskodjon. A porontyokkal pálinkás kenyeret etet, legyenek nyugton holnapig, holnaputánig. Hajnalban indulnak, szürkületben. De a kelmefestő szekerén már kék a könnycsepp. Peer mester jól sejti. A városból szerencsésen kijut. A török őrsem Buda kapujában meg sem állítja. Mintha nem is haladna előtte el semmi, pedig hát Peer mester halálra válik, amikor éppen a kapuban huppan nagyot a szekér. De az őr mozdulatlan marad. Mint aki nem hallja, nem látja. Hát persze, hát persze! Peer mester sokáig nem néz hátra, nehogy elrontsa a szerencsáját. Délelőtt már kacag nagyokat, csipkedi az asszonyát. Arca pirosposzsgás, lehelete borszagú. Fehérvár környékén út rajtuk egy fosztogató magyar csapat. Néhány nincstelen

vitéz csak. Kis lovakon, nagy kardokkal, üres szívvel. Stephan Peert felkoncolják, asszonyán erőszakot tesznek, a porontyokat foglyul ejtik és eladják. Azonban ha a magyar vitézek észlelik, akkor se érthették volna, miért szorongat a sápadt német egy rossz, kék fejű ecsetet, midőn a könnyű szűrást kapja a szíve fölé.

A román mutatványos leány neve Diótörő, azaz Spargator de Nuci. Diótörő Irina. Románul számolta a pénzt, románul átkozta és románul könyörögte az Istent. Irina szép teremtmény volt, mert boldogtalan teremtmény volt. Mert mindig szebbek a boldogtalanok, habár az se állítható, hogy a boldogság csúfít. Irina reménytelen és kies vidéken születik, ahol közel ugyan egy tengernek nevezett víz is, ám a napfelkeltének ismétlődnie kell minden áldott reggel, csak hogy legyen reményük az embereknek. Valahol Moldva és Havasalföld határán születik ez a lány, aki különös foglalatosságra adja a fejét. Diótörő Irina mutatványossá lesz a világ teremtmése utáni 7108. esztendőben. Vagyis Krisztus után 1600-ban, e zaklatott század kezdetén, amikor Havaselvén Vitéz Mihály, Moldvában pedig Ieremia Movila vajda az úr. Diótörő Irina mutatványossá lesz, mert egyszerre mind a két szemét lehunyni soha nem tudja. Hát hiszen mutatványossá az lesz, aki álmában is valóságosan látja a világ felét, míg a másik feléről álmodik csak. Nem hitvány lelkületű medvétáncoltatókról, senkiházi kutyaugrálatókról beszélünk, akik tuskés vesszővel és hamis cukorral bírják rá az állatot, hogy dudaszóra fetrengjen vagy hulahoppozzon. Diótörő Irina egészen más mutatványos volt.

Ez a lány a vulvájával mutatványoskodott.

A világ teremtmése utáni 7108. esztendőben, annak is a májusi hónapjában Mihai vajda Ieremia vajda ellen indul. S hogy meg ne gondolja útközben, hogy véletlenül se veszítse el a harci kedvét, hivatásos becsmérőket alkalmaz, akik, míg vonulnak Moldva felé, válogatott gyalázatokot és sértéseket vágnak a fejéhez. A becsmérők jó munkát végeznek. Az a névtelen falucska, ahol Irina él Moldva és Havasalföld határán, mit sem tud a készülő háborúról. A falvat először Ieremia vajda emberei és fehér hajú lengyel zsoldosai dúlják föl, majd Mihai vajda emberei következnek nem különb kegyetlenséggel. Mihai vajda emberei újra megölik a megölteket, és újra kirabolják a kiraboltakat. Mihai vajda emberei a kegyetlenséget a magyaroktól lesték el, és továbbfejlesztették. Mert ezen a földön a kegyetlenség is kétszer érkezik, amiként a nap is kétszer bukik a láthatár mögé. Amíg a dúlás tart, Irina gombát és szagos füveket gyűjt a közeli erdőben. De ez sem biztos, hogy így igaz. Úgy lehet, Irina csak kiszökött a faluból ábrándozni, ahogy szokta, ha már csordultig van a szíve szomorúsággal. Ilyenkor belekapaszkodik a fák derekába, ölét a törzseknek dörzsöli, és halkán, hogy az égben ne hallják, a boldogságról énekel. Forró sziklapadokra fekszik, arcát a napnak tartja. Irina nem sír, ahogy a romokat, a füstölgő üszköket és az emberi tetemeiket nézi. Családját, apját és anyját, kicsi testvéreit látja kiterítve, és persze Ion Cataran álbojár hulláját is, aki még a halálból is Irina felé fordítja az arcát. Nem sír Irina, egy csöppecske sem fut a szemtükreire. Szempillája nem remeg. Arca nem torzul fájdalomba. Csak a szíve keményedik meg. Lesz a szívében valami feltörhetetlen és mozdulatlan anyag. Aki holttetemet talál, szépen elföldeli. Egy egész falut ás a föld alá Irina, valahol Moldva és Havasalföld határán. Utána megáll, s elnézi a kicsi hantokat. Mi keresnivalója itt ezek után? Kinek és miért maradna tovább? És Irina elindul, hogy mutatványos legyen. Rabló csapatok,

fosztogató hordák nyomában halad énekelve. A köveket nem rúgja félre, átlép fölöttük. Az utakra hajló faágakat óvatosan félrehajtja. Rozsföldeket, szőlősort mosollyal köszönt. Napba nem néz tágra nyílt szemmel. Holdat se bámul elveszítetten. Patakba, hegyi forrásba nem piszkít, folyóvízből csak akkor iszik, ha szomjas, vagy ha ég a torka. Az erdei tündéreknek előre köszön, s türelmesen hagyja, hogy szaglásszák és tapogassák a testét. Mutatványosságát a páratlan évben Moldvában, a páros évben Havasalföldön folytatja. Ám csakhamar mindenhonnan menekülnie kell. Hol Bukarest fölé, az égbe menekül, hol meg a szucsavai barlangok mélyébe. Ringatja az Ojtoz, a Moldava és az Olt vize is. Átalszik egy évet, kettőt is ébren tölt. És nem boldog. Nem azért, mert úzik és gyalázzák. Dehogy. Mert nincs boldogság, azért. Különbözik pedig nem olyan kor ez, amikor a vulvájával mutatványoskodhat az asszonyállat. Ebben az időben nagyobb divatja van az üveggarapásnak, a vashajlítgatásnak, a tűzlelegzésnek és a medvetáncoltatásnak, mint a pinacsodáltatásnak. Irinát dög boszorkánynak is nézik. Megátkozzák. Úzik és gyalázzák. Kuttyákat és medvéket uszítanak rá. A kuttyák kinyalják a szeméből a bánatot, és csodák csodája, nevetni látják! A medvék együtt hálnak vele, és csodák csodája, örülni látják! De boldognak ők se látják. Diótörő Irina elszántan hiszi, hogy a pinahúsa mindent megroppant, dió héját, mandulát, fagolyót, üvegdarabkát, szöveget, hím rátartó büszkeségét. Sőt már csak ezt hiszi. Egyszer az egyik kárpáti polgárvárosban egy német piacfelügyelő hüvelykujját törli, ki hamis garast keres a szoknyája alatt. Giorgio Basta generál katonája is megerősakolná, hanem örökre nyomorék marad a nyomorult, és még a sírjában is fáj neki a fasza. Mit ért vele Irina? Az életet ingyen kapta, vissza is adja. Mert a magány héja az, ami feltörhetetlen. Ahogy Karácsony György, a magyar próféta is rájön végül egy semmi kis dióska által. Irina is az önkézzel vet véget az életének, mint ama iskarióti Júdás, aki elárulta az életet, Jézus urunkat, az Istent.

Az 1611-es esztendő július hónapjának délelőttje van. Buda. Szép nap. Azért szép, mert olyan, mint a többi. Fényes és meleg, ami eddig romlott, romlik ezután is. Délelőtt a piacon Irina bemutatja soros mutatványait. Zöld diót is megnyomorít a vulvájával. Német vasszöveget görbít. Üveggolyót pattint. S közben merev arccal bámulja a férfiakat. Törökök, zsidók, dalmáciaiak, egy-két keresztény szolga, németek és magyarok. Üstfoltozó cigány amott, egy saras fabódé árnyékában. Bámulja a férfiakat Irina, és halkán kérdez.

– Jaj, ki merne engem is szeretni?

Nincs válasz.

Még az a hatalmas termetű janicsár is lesüti a szemét. Még a cigány is a hirtelen keze ügyébe kerülő lószőrrel babrál.

– Csak egyszer szeressetek engem! – hangzik, de most sincs válasz.

A boldogtalan emberek nem hálnak meg azonnal. Boldogtalanságuk kicsiny felhője ott marad a hűlő porhüvely fölött, tűnődik és számvetést tesz. Hát persze hogy a lélekről szólunk. Irina lelke is ott lebeg akasztott teteme mellett. És ez a lélek elolvassa a maga nevét, melyet valaha volt testének árnyéka vet a porba. Este van, vagy inkább éjszaka. Aztán elbámulja a lélek a rozoga szekeret, amint az befordul a piac sarkán, a Bécsi kapu felől jöve. Lassan közeledik a szekér, nincs miért sietni. Majd nagyot nyekkenve megáll, éppen a fa mellett, melyen Irina teste lóg. A rémült piacfelügyelő, aki szemtanúja az esetnek, rögvest térdre

hull. Nagyokat hajlongva, fejét a földbe ütögetve remegő imádkozással kéri Mohamedet, hogy távolítsa el a látomást. A rozoga szekérből lassacskán öt különös férfi száll ki. Mintha a Sátán lenne öt különböző alakban. Sírnak mind az öten. Vért, paraszt, követ, tükröcskéket és jeget sírnak, akár a pokolbeli ördögök. A lány tetemét a kötélről levágják. Óvatos mozdulatokkal a kocsiba helyezik. Utána szállnak, s a szekér indul is. Csak az elvágott madzag himbál Irina halálalfájáról. A piacfelügyelő fölpillant, s most már biztos benne, hogy ördögökkel volt dolga. Szakállas zsidóarc néz rá komoran a kéklő ponyvát félrelebbentve. S ahogy néz ez a zsidó, mint Lucifer csillaga a pokol egén, megcsillan csúf szájában az aranyfog. S mert az igazán boldogtalan emberek nem halnak azonnal, a lány nyugtalan lelke is ott utazik a szekéren, az öt mutatványos és a kihúlt tetem mellett. Nem sok szó, még kevesebb mozdulat esik a hosszú úton. Hol fölfelé tartanak, hol lejt az út, hol pedig egyszerűen véget ér. Mégis haladnak tovább. Hó hull és nap tűz rájuk. Így érkeznek meg Moldva és Havasalföld határára, ahol felépült már újra Irina szülőfaluja, mert ezen a vidéken kétszer is születik, aki megszületik. Éjszaka van. Úgy pislognak fenn a csillagok, mintha nem hinnék, hogy erről a földről is látni a fényüket. A kicsiny falu határában, mely néhány házacska mindössze, fájdalmas nyikordulással megáll a szekér. Sötét van, mint az elhagyott kutak mélyén. Még a kutyák se vonyítanak. Csak aombok között sóhajtozik álmában a szellő, s román gyerekek neveit sorolgatja, kiket bátyja az Északi-Kárpátok dühödt szele ragadott magával egy éve, száz éve. Irina lelke is tudja, hogy hazaérkezett. Ő most már tudja, hogy valaha volt otthonába hozta vissza ez a könnycseppel felfestett szekér. A földre hozták vissza, melyen kislányként ugrándozott. Arra a földre tért meg, amelyre méhének vére először csorgott a combja közül, a földre, hová először teperte Ioan Cataran álbojár, Irina első és utolsó szerelme. Hazaérkezett Irina. Az öt férfi elszibbadt tagjait nyújtóztatja a szekér mellett. Némák és zárkóztak. A sírt megássák, pontosabban csak hárman ásnak, mert az aranyfogú zsidó inkább csak mutogatja, hogyan csinálják. Egy másikuk pedig, akinek tükröcskéik peregetek a szeméből, szórakozottan üldögél a földhányáson, s valami török dalocskát dúdolgat. Aztán amikor elkészülnek, belefekszenek mindahányan. Kipróbálják a sírt, legyen elég mély és elég széles. Kényelmes legyen. Aztán körbeülik. Így várják az első napfelkeltét. Fel is kél a nap Moldva és Havasalföld határan, de sötét éjszaka lesz nyomban. S ekkor, hogy éjsötét lesz újra, Irina tetemét a sírba helyezik, arcát egyenként megsimogatják, hogy békében nyugodjon, s boldog legyen végre. Szórják, túrják rá a földet. Így temetik Diótörő Irinát két napfelkelte közé, mely egyetlen pillanat csupán, mégis az otthona lesz a mutatványos lánynak, és az is marad, amíg világ a világ.

1621 januárjának huszonegyedik napján Prága városának főterén a frissen hullt havat nem kell söprögetni, mert a térre tóduló tömeg letapossa. Tudja most az együgyű gyermek is, hogy Jeszenszky János wittenbergi tanár kivégzése tartatik éppen. Jeszenszky János Németországban ama fölfogást képviselte, hogy a sebészdoktornak igenis szükséges megmetszeni az emberi bőrt, továbbá a bőr alatt az inakat és rostokat, hogy a húskötegek rejtett struktúrájában megelhesse a halál valóságos okát. Mert a porhüvely, míg el nem rohad, tanúskodik. Fölötte szükséges eljárás tehát a boncolás. Tudományos eljárás! Vagyis Is-

tennek tetsző! Nem szívesen vett fölfogás ez minden helyeken akkoriban. Mégsem ez a feltevés Jeszenszky János halálos bűne. Felségsértéssel vádolják a császári udvar félhomályos árkádjai alatt. S a be sem fejezett, de így is súlyos vádakkal terhelt mondatok és félszavak végül borzasztó véget készítenek elő. Úgy lehet, van igazsága is a kémek jelentésének, akik szerint a professzor csak arra vár, hogy egyszer Ferdinánd császár holtteste fölött is megcsillantsa a boncoló szikét. A professzort fogságba vetik tehát, s ítélete nem lehet más, csak a szörnyű halál.

Némák az emberek ezen a januári reggelen, Prága főterén, a kivégzés napján. Egyelőre. De sokan is vannak. Érkezik a nép Ó-Prágából és Új-Prágából, még a környező falvak is küldenek egy-két szekeret azzal a célzattal, hogy lásson és jegyezzen a kiválasztott, s otthon majd mindent elmeséljen. És bizony van is mit mesélni!

A mutatvány máris elkezdődik.

A főhőhér egészen fiatal ember. De nemcsak fürgén és gyorsan, hanem ügyesen is mozog. Amint a félelemtől csaknem ájult, minden ízében remegő professzort az emelvényre fölvonják, odalép hozzá, fejét hátranyomja, s a kinyíló szájba egyetlen mozdulattal vaspecket nyom. Mint előkelő kutyáknak, ha fogukat veszik ki. Aki közelebb áll, látja a professzor nyelvét, mint húzza ki a szájüregből a főhőhér, s tartja néhány pillanatig, igencsak elégedetten, alaposan meg szemlélve. A professzornak kivételesen vastag és hosszú nyelve van. Mégis elég egyetlen nyisszantás, hogy elváljon a szájüregtől, s ne használja most már soha az Isten, se a pokol szavakat. A bámuló tömegben morajlás hullámszik végig, melyet Bécsben természetesen a félelem alázatának gondolnak. A professzor nyüszít és hörög. Szájából prüsszöl a vér, összemocskolja a körben állókat. Nyilván maga alá is csinál, amiként az ilyen helyzetbe kerülő szerencsétlenek teszik. A főhőhér segítői most egy keskeny pallóhoz kötözik a professzort. Következik a lefejezés ceremóniája. A pallos csapása olyan szakszerű, hogy a professzor szabaddá vált feje majdhogynem legörög az emelvényről. Az egyik segédkező alhőhér fogja meg, de nem kézzel, arra érkezése már nem lenne, hanem ügyesen az egyik hajtincsre taposva. A fejet, a hajánál megragadva, a főhőhér mutatja meg a kivégzést ellenőrző császári hatóságnak, aztán a tömegnek, mely hörög és püsszeg. A porhüvely négyfelé osztása következik, ami meglehetősen véres, de nem kevésbé érdekes esemény. Eztán a professzor társának és barátjának, gróf Schlicknek a fejét veszik. Ez már nem olyan látványos esemény, meg aztán a gróf félelmet se igen mutat. Szemét bekötni nem engedi, fejét maga hajtja a pallos alá, bár aki emberek az emelvény közelében állnak, váltig állítják, hogy a lefejezett test még felállt volna, ha az alhőhérok közös erővel vissza nem tartják és a deszkákra nem nyomják. Még szerencse, hogy Kutenauer és Sussitzky a városháza falán kiszögezve vonaglik, ami jól látható, és igencsak érdekes esemény. Fájdalmas jajgatásukból jégcsapok lesznek a toronyórán. S egészen úgy tűnik, hogy a térre néző előjáróság hatalmas tornyából kiköszönő figurák közül most csak a halál jelzi vidáman az emberi idő múlását. Forog, bólint, boldogan rázza kezében a homokórát. Másik három embert, kik Jeszenszkyvel éppúgy titkos kontaktusban állottak, éppen kiseprűznek a térről. A seprűszálak végén súlyosan csillan az ólomgomb, tompán puffog a bőrről s a hát kényesebb domborulatain.

Egy német flugblatt-author, nevezett Konrad Rakonczay is a tömegben lök-

dösödik. Dörzsölgeti a kesztyűjét, és igen-igen elégedett, hogy újra lesz téma, és lesz történet, mely pénzmagot hoz neki a konyhára. No nem mintha véres eseményeknek és nagy tanulságoknak híján lenne ez a kor. De azért ez mégiscsak érdekfeszítőbb holmi egyszerű rebellis főurak elveszejtésénél, hiszen Jeszenszky doktor nemcsak ismert és közkedvelt figura, hanem okos ember is. És az mindig nagyobb érdeklődésre tarthat számot, ha a bölcsességet alázzák meg, mint a tudatlanságot. Erre gondol a német, amikor alaposan megtaszítják. Ingerülten oldalra pillant. S bizony mondana is valami keresetlent. Ott billeg a nyelve hegyén a csipős megjegyzés. Konrad Rakoncay egyetlen szót sem szól. A rendreutastást visszanyeli. A flugblatt-author mellett különös ember álldogál. Első pillantásra úgy tetszik, egészen csipás-gyulladt a szeme. Hogy tán nem is lát. Szegény beteg ember. De hát a betegségből is mennyi van a világon! Pedig az arcát ez az ember is a kivégzés felé fordítja. Figyelmes és fekete arc, erős borosták feketéllnek rajt', vágásokkal és karcolásokkal teli a bőr a homlokon és a pofacsonton. És olyan piros, dús ajkú a szája, mintha festékkel puhították és színezték volna. Konrad Rakoncay köhint és lopva újra a szomszédjára pillant. Amaz visszanéz, hogy éppen elcsöppen arcáról a csipa. De mint a méz inkább, bizisten, mint a méz!

– Mi kínozza magát, uram? – kérdezi hirtelen a csipás.

Konrad Rakoncay értetlenül pislog. Mit akar ez az ember?

– Miért nem felel? – kérdezi közelebb hajolva az idegen.

– Nem engem kínoznak, kérem – feleli kelletlenül Konrad Rakoncay. Megrántja a vállát, elfordulna. – De nem értem, mit akar ezzel!

– Sajnálja őket? – int a nyomorultak felé most a csipás.

– Ímni fogok róluk – felel Konrad Rakoncay.

– Ugyan miért, uram?

– Ez a foglalkozásom.

A csipás bólint, elmosolyodik. Hirtelen megfogja Konrad Rakoncay kezét, kesztyűjét lehúzza, s a nyitott tenyérbe engedi szemének váladékát. Konrad Rakoncay annyira undorodik, hogy majd elalél, de a szorítás, mely a csuklóját tartja, kivételesen erős. Ilyen erőt még nem érzett Konrad Rakoncay. Mintha mézet csorgatott volna szeméből az idegen. A csipás arc most nagyon közel kerül hozzá. Közelről és kegyetlenül mosolyog Konrad Rakoncay szemébe.

– Kóstolja meg – parancsolja a csipás.

S a flugblatt-author rémült bűvöletben hajlik saját tenyere fölé, melyben ott sárgállik az undorító szemvíz. És csodálkozik, hogy mégis megkóstolja. És azt érzi, hogy édes. Ó, hiszen nagyon édes! Akár a datolyaméz! Sűrű, egészséges méz, a legjobb fajta.

– Ó, uram! – kiált föl elragadtatva, és arra gondol, hogy akkor ez most egy másik téma. Hogy ezt is meg lehet ímni! Egy ember, nyilván valamiféle varázsló, vagy ügyeskedő, akinek méz csorog a szeméből! Hiszen mennyi pénzt lehet ezzel keresni! Konrad Rakoncayt újra megtaszítják. A tömeg nagyot morajlik, s akik hátul vannak, igen szorongatják az elöl lévőket. Az emelvényről éppen lehordják a professzor maradványait. Kutenauer úgy jajong most, mintha egyenesen Krisztus lenne a Golgota hegyén. Figyelmeztetni kellene, hogy Prága azért mégse Jeruzsálem! A flugblatt-author szomszédja újra magához vonja a mézes

tenyeret. Másik kezével tűzszerszámot kap elő, s oly fürgén, hogy amannak tiltakozni sincsen ideje, a mézet lángra lobbantja. Öt pici gyertyaláng, ég a méz Konrad Rakonczay tenyerén. Öt pici lángocska! A flugblatt-author dermedten néz. Micsoda mutatvány ez is! Ilyet aztán végképp nem látott. Holott annyi mindenről beszámolt már. Jó, néha a képzeletét is segítségül hívta, fantáziált is, no de ilyet ki tudna elgondolni! És ki ez az ember? Csak nem az ördög az?! Jaj, csak nem a sátán? De az idegen már halad is. Átvág a tömegen, erősen tolakszik. Konrad Rakonczay nem akarja félbehagyni a dolgot, mert ha az ördög volt, ő tisztelettel köszöni, és visszaadja ezt a lángoló izét. Ha meg nem az ördög, úgy üzletet kellene kötni. Emberrel szabad üzletelni. Ördöggel nem szabad. Furakszik tehát ő is, lábakra tapos, vállakat taszít meg. Lángoló tenyerét maga elé tartja közben. Az emberek csodálkozó, rémült pillantásával nem törődik. Csak a csipást, azt érje utol. Az idegen már kiért a tér sarkára. Különös alkotmány várakozik az előjáróság oldalában. Egy szekér az, rozoga, ponyvás szekér. Az imént zavarták el mellette ama hármát, kik csak seprűzésre ítéltettek. De még visszafordul az idegen.

– Addig lobog, amíg akarja – kiáltja, s mintha egy kaftános zsidó ember nyúlna érte a szekerről, emelné a kék ponyva mögé. Konrad Rakonczay tanácstalanul áll, tenyerén lobog az öt pici lángocska.

– Addig lobog, amíg akarja! – visszhangzik benne a mondat.

Mire a városkapuhoz ér a szekér, Kutenauer sem él. S ha lett volna módja követni ezt a szekeret a flugblatt-authornak, hát látta volna, hogy a várfalnál magasodó Szent György lovag a lándzsáját a szörnyeteg sárkányból kivonja, s úgy integet a szekér után, mint kedves ismerősöknek szokás. A térről lassacskán oszlik a tömeg. A látványosságnak vége, elveszett, akinek el kellett vesznie. Csak Konrad Rakonczay áll egy oszlophajtásnak dőlve, és a tenyerét bámulja.

– Addig lobog, amíg akarja – hallja újra és újra a mondatot. Nem ír több flugblattot. A Három Korona fogadóban is hiába várják aztán, hol kényelmes szállása volt a kivégzés előtti napokban. Utazóládája ott marad, s kerül aztán a fogadósék birtokába. Megannyi telekormolt papiros és nyomtatvány, tollszerszám, tintavíz, nagyobbító üveglencse, gombok, értéktelen dolgok. S míg él Konrad Rakonczay, bár hosszan már nem lélegzi a levegőt e prágai kivégzés után, tenyerén mindig lobog az öt kicsi láng. Este is, reggel is, mindig. Öt kicsi láng, mint a gyertyavirág. Csak hát az ember nem tanulhat meg a csodákkal együtt élni. Mert a csodák nem arra valók, hogy velünk éljenek. Konrad Rakonczay voltaképpen éhen hal. Habár ez a halál se nem szörnyű, se nem borzalmas. Mert a lelke boldog közben. Névtelen jó emberek találhatnak rá a Hradzsín fölött hullámozó dombokon. Vándorcigányok, és nagyon szegények. Hessegetik a vi-songó purdékat a holttetemtől. Csitítják a nyűszító kutyákat. Milyen különös halott ez! Jobb is lett volna nem megtalálni, elmenni mellette énekelve, táncolva, csörgőt rázva! Legokosabbjuk, a lógó bajszerű vajda, kinél egyikük sem tud szebben üstöt foltozni, varázsszavakat és óvó rigmusokat sorol cigányul és csehül. A látvány félelmet keltő. Konrad Rakonczay tágra nyílt, mozdulatlan szemei a tenyeréből lobogó öt kicsi lángra merednek. És a flugblatt-author mosolyog. És ezek a jó emberek, kik rátalálnak, sápadtan és rémülettel a szívükben, szintúgy az öt kicsi lángot bámulva temetik el Konrad Rakonczay flugblatt-authort. Ki

sem kutatják, le se vetköztetik a tetemet, ahogy pedig ez magától értetődő lenne. S ahogy dobálják utána a földet, a szívükben mindegyre nő a rémület. Mert még akkor is világít az öt kicsi láng a föld alól, amikor a fejfát nyomják a halomra. Arra a fejfára csak annyit vésett némi tűnődés után csehül a vajda:

Itten egy Ember nyugszik.

A soproni néma ördögöt is ember faragta 1664-ben, néhány nappal karácsony ünnepe előtt. Arnót Ignác fafaragómester. Kis munkákat és nagyokat elvállal, gerendához pecket éppúgy csinál, mint festett nyelű babakanalat. Erős testű, mélabúra kiváltképpen hajlamos férfiú. Ám természetétől, lelkének mindennapi állapotától egészen elütnek az ujjai, melyek gyorsak és ügyesek, s madárkaként repdesnek a fa fehér húsa fölött. A fafaragó kisebb bútorokat még a császári család egy rokonához is szállít, gyerekeknek való székecskét, bölcsőt, csatos ruhaládákat. Néha Pozsonyból jönnek hozzá, pedig akad ott fafaragó nem is egy. Tolltartót, okulárétokot csinált már a Wesselényieknek is. A Pálffy család lánykáknak való csatos dobozokat rendelt tőle. Néha tehetős polgárok, zsidók, németek és magyarok jönnek hozzá Sopronból, Kismartonból. Tót földművesek keresik a Duna túloldaláról, hogy ilyen és olyan szerszámra lenne szükségük. És Arnót megcsinál mindent. S hogy van munkája és becsülete, mindez nem elégíti ki. S ha Arnót úgy érzi, hogy egyáltalán nincs rendben a világ állapota, hogy túl sok az, ami rossz, hogy a történesek és az emberi életek természetén mindjobban uralkodik az ördög, nyilván nem téved. Ezer fénnel ragyogó tágas délelőttökön látja az ördögöt, ahogy üldögél kapuja fölött. Hosszú, bojtos farka leér a földre, halkan dudorászik, s a körmeit reszelgeti. Álmának nyugalmát rendre feldúlja egy-egy eretnek kálomista, s forró szavakkal istentelenségeket mond, s a pápa őszentségét rágalmazza. A fafaragó ilyenkor kiáltva ébred, s aztán már álom nem jön a szemére. Néhány évvel ezelőtt történt az is, hogy egy kutyafejű tatár megállt, s óvatosan bejött az udvarába. Olyan furcsa volt, olyan csendes volt. Arnót mester dolgozott éppen, és annyira meglepődött, hogy nem tudta abbahagyni a munkát. A tatár meg csak állt, nézte őt, bámulta a mester röpködő, fürge ujjait. Röpködött a faforgács fehéren, mint a hó. És a kutyafejű tatár egyszerre odatartotta sötét, gonosz arcát a forgácsnak, nyögdecselt, nagyokat nyögött közben. S úgy ment, ahogy érkezett. Arnót Ignác lehajtotta a fejét, s amint felemelte, amaz már sehol sem volt. Arnót tudta, hogy nem képzelődött.

Arnót Ignác az a fajta ember, aki csak a rossz, a baljós események súlyát ismeri. Olyan ember, aki minden kellemetlenséget és rosszat feljegyez emlékezetébe, ám a jóra és a kellemesre nincsen tekintete. Mintha magától értetődő lenne, hogy ragyog a nap, s az ember kiülhet egy flaska borral az udvarába, számba venni röpködő bogarat, lebegő ökönyálat, madárcsipegést. Nem. Arnót Ignác soha nem tudja élvezni az ilyen alkalmakat. Egy ínycsiklandozó gyümölcs héján is az ujjnyomot keresi, ahogy eltépték azt a gyümölcsöt a fájának ágától. Arnót Ignác néha napokra abbahagyja a munkát. Ilyenkor kiáll a fahasábokkal és lécekkel megrakott udvarának kapujába és nagyokat sóhajt. Mint akinek fáj valami. Fáj is, hát persze hogy fáj. Fürge ujjait nyugtatólag fonja össze a melle előtt. Felesége nem szól. Arnótot ilyenkor a szomorúság hálójából ki nem vonja semmi. Jobb békén hagyni, elmenni mellette, mintha nem is lenne. A fafaragó pedig az Alpok hősipkás koronái felé bámul. Tiszta időben úgy ragyognak ezek a fe-

hér csipkés csúcsok, mintha kézzel lehetne érinteni őket. A levegő tiszta. Felhő se téved erre. De néha a hegyeket feldűhíti valami apróság, szólnak a szélnek, az meg felkerekedik, s a hegyek lila hasából egészen Fehérvárig fut őrzöngve, pajtákat és gyerekeket ragadva magával. Arnót Ignác olykor egy hétig nem fog szerszámot a kezébe. Aztán egyszerre nagyot sóhajt, s úgy fogja meg a gyalut, a vésőt, mintha már élete végéig csak dolgozni akarna.

Egy verőfényes téli napon viharvert alkotmány áll meg a fafaragó udvarháza előtt. 1664 decembere van, mindjárt itt a karácsony. A fafaragónak ilyenkor sok munkája akad, megrendelés megrendelést követ, s mindenki azonnal akarja a portékát. Arnót abbahagyja a munkát. Kíváncsian figyeli a szakadt figurákat, mint kászálódniak le a szekérről, s nyújtózkodnak nagyokat, mint ropogtatják a csontjaikat, nyögdecselnek és gyerekes módon rugdossák és dobálják a havat. Van köztük egy zsidó bizonyosan. Be nem áll a szája. Az a fekete képű meg olyan magyaros forma. Az a nagydarab, piros ajkú, csipás szemű meg biztosan valami déli szláv, az az esetlen meg ott valami törökké vált szerzet. Hogy kerülnek ezek ide? Egy szekéren ilyen össze nem illő alakok! Komédiások? Űtonálók! Biztosan rablók, haramiák! Mi egyéb cél köthetné össze ezeknek az embereknek az életét?! A fekete képű azonban mosolyogva odakiált Arnótnak.

– Lenne egy kis munka, mester úr.

Arnót rögvést látja, hogy a szekér kerekei szorulnak javításra. Meglazultak a küllők. Nem nagyszabású, de fontos munka. Mindazonáltal nem az ő asztala. Széklábat is csak bécsi meg pozsonyi előkelőknek farag, nem kevés pénzért, azt is hozzáteheti. Ebből az öt alakból meg sok pénz nem néz ki. Sőt inkább, gondolja Arnót, ezek el akarnak vinni, mintsem hoznának. De ha tényleg munkára van szükségük, hát forduljanak valami kádárhoz. Sopron városában is találunk. Pozsony városában is találunk. Bármerre indulnak, addig kitart az alkotmány. S ahogy ezt Arnót elgondolja, újra szól a fekete képű.

– Mutatvánnyal fizetünk, mester úr.

Arnót csodálkozva bámul. Mutatványosok, na hiszen.

– Meg egy történettel, és akkor egy könnyecseppel se többet – szól most a zsidó, és belép az udvarra. Bámulja ezeket az alakokat csodálkozva Arnót. Mind-egyre azt érzi, nem a saját akarata uralkodik fölötte. Hirtelen fordul, s bemegegy a házba, rászól az asszonyra. Hozzon bort, kalácsot, kását. Előkeresi a szerszámokat, s azonnal munkához lát. Az öt különös alak meg ott sertepertél körülötte, letapossák a tegnap hullt havat, s nevetgélve, egymást lapogatva fálják Arnótné kalácsát. A zsidó férfiú azonban ott lábatlankodik Arnót körül.

– Meséljek akkor, mester úr?

– Jó-e vagy rossz, amit mondani akar? – ütögeti a szekér tengelyét Arnót.

– Az attól függ.

– Mitől függ?

A zsidó férfiú beletúr a szakállába. Sóhajt.

– Hozzákezek inkább, jó?

– Jó – vonja meg a vállát Arnót, miközben az egyik kereket forgatja.

És a zsidó férfiú hozzákezd.

– Tudvalevő, hogy a Gólemet Prágában csinálták meg...

– Mi az a Gólem? – vág közbe Arnót.

A zsidó férfiú szeme kikerekedik.

– Az életre keltett agyagember, uram – suttog. – Egy bizonyos Lőw rabbi volt a készítője, tudós és nagyon bölcs ember. Mi az 5352. esztendőre tesszük a Gólem halálát, te, uram, 1592-t mondanál. Érdekel-e a Gólem halála?

Arnót megdermed. Leteszi a fapeckeket, fölegyenesedik.

– Mit akar ezzel mondani?

– Inkább folytatom – lép oldalt a zsidó férfiú. Térdig süpped a puha hóban. Arnót szúrós szemmel vizsgálja, megcsóválja a fejét, aztán újra munkához fog. A zsidó férfiú imbolyogva visszalép, és folytatja.

– Úgy kezdődött, hogy Rudolf császár egy napon szólt Berthier hercegnek. Berthier herceg meg szólt Mordechai Meiselnek és Isaak Weislnak. Úgy szólt a császár parancsa, hogy Lőw rabbi azonnal menjen fel a Hradzsínba. Amikor Lőw rabbinak átadták Rudolf császár üzenetét, egy szót sem szólt, csak bólintott. Csillogott a szeme, mint a Tórákorona közepén a borostyán.

– Hogy csillogott a szeme? – néz fel újra Arnót.

De a zsidó férfi ábrándozva folytatja.

– Lőw rabbi akkor Isaak Konent és Sinai rabbit magához vette. Így mentek fel együtt a Hradzsínba hárman. Azt nem állítom, hogy útközben köpködték őket a csűrhe, de bizonytal megtehetette. Sőt. Ütlegelhették is őket, s nem járok messze az igazságtól, ha egy-két feléjük röppenő követ is látok.

– Most köpködtek, vagy nem köpködtek? – Arnót úgy nézi a zsidó férfiút, hogy talán a következő pillanatban fejbe is üti a kezében szorongatott kalapács-csal. A zsidó férfiú nagyot szív az orrán, és kiköp a hóra. Szép piros köpése van. Megvakarja a fejét, a szakállába tűr. Folytatja.

– A Hradzsínban Berthier herceg várta a rabbit. Kölcsönösen meghajoltak. A herceg komoly szavakkal előadta a császár kívánságát. Rudolf császár mindeközben egy súlyos brokátfüggöny mögött állt, ám Lőw rabbi így is meghallotta a lélegzését. A császár nem tehetett mást, mint hogy előlépett. És nem máskor, hanem ekkor Rudolf császár térden állva megígéri Lőw rabbinak, hogy megkíméli a zsinagógát és a prágai zsidókat a túlkapásoktól, ha a rabbi eltünteti a Gólemet.

– A német császár térden állt egy zsidó előtt?! – így Arnót.

– Az agyagemberre azért volt szükség, mert húsvét közeledett. És a zsidókat mindig húsvétkor bántják leginkább. A Gólem arra szolgált, hogy a zsidók elleni bűntetteket kinyomozza.

– Elég ez már – morogja most már a társai közül a legesetlenebb, az a törökös képű. Arnót Ignác a fejét kapkodja. Látja, hogy a másik három is azon a véleményen van, elég a történetből, jobban tenné most már a zsidó férfiú, ha abbahagy-ná, ők meg indulhatnának. A zsidó férfiún vad rángatózásba kezd a szakado-zott kaftán. Dühös szemeket mereszt a többire, és csak azért is folytatja.

– Lőw rabbi veje, Jaakob Katz és Jaakob Sosson ment el a rabbihoz azon a délután. Jaakob Katz pedig komoly vitát kezdett afelől, hogy neki mint ügyne-vezett kohennek szabad-e egy holttestem közelében tartózkodnia. Lőw rabbi azonban megnyugtatta. A bábu élete isteni értelemben nem élet, és a halála nem halál, így egy kohen is tartózkodhat mellette. Az agyagembert egy asztalra fek-tették. Nemigen tetszett ez a Gólemnek, de nem tehetett mást. A három férfi a

fejénél állt meg. Titkos litániákat suttogva ölték meg a Gólemet. Az egyik litánia így hangzott...

– Mennünk kell, Aaron! – szól társai közül a legnagyobb.

– Csak félig – könyörög a zsidó férfiú.

– Értek mindent – mondja sötét arccal Arnót Ignác. – Megértettem a mese lényegét. A munkadíj megvolt. A mutatóványukra meg nincs szükségem.

– Biztosan így gondolja, mester úr? – kérdezi erre a fekete képű.

– Biztosan – morrant Arnót és a pokolba kívánja ezt az öt alakot.

– Azért ezeket ültesse el egyszer – perget ki a szeméből egy marék fekete magot a fekete képű. Vagy kövecskék inkább? Arnót elhűlve veszi át a furcsa ajánlást. Arnótné ebben a pillanatban lép ki a házból. A fekete képű rápillant, elmosolyodik. Az asszonyhoz lép, s karját megfogva finoman, de határozottan a kocsihoz vonja. Óvatosan fellebbenti a ponyvát. A szekér mélyében, hol csoda mód egyáltalán nincs hideg, de még a lehelet sem látható, szóval tehát a szekér mélyében, színes velencei rongyok között, egy gyermek szendereg. Olyan öt-éves forma. Gödrös arcocska, kedves kis homlok, a szokásosnál talán nagyobbacska fejforma és jócskán bozontos hajzat. Egyszerre felemeli a fejét, s mélyen, komolyan Arnótné szemébe néz. Az asszony döbbenet bámulja a gyereket. A fiúcska szempillái megrebbennek, kócos feje visszaereszkedik a rongyokra. Alszik tovább. Arnótné a fekete képűre mered. Még a vállát is megragadja.

– Jaj, nekem hozták az urak?

A fekete képű elmosolyodik.

– Ez már nagy magának, asszonyság.

Az asszony tekintete elenged egy könnycseppet. Éppen csak egyetlen kövér és súlyos könnycseppet. De egy egész élet szomorúsága van abban. Vágyakozás és vágyakozás, és újra csak vágyakozás. Arnótné negyvenéves is elmúlt már, de hiába imádkozott éjszakákon át, hiába kérte az Urat, a Szűz Máriát és a többi számtalan szenteket, a méhében nem történt meg az, ami nélkül nincs szülés se, születés se. Gyógyfűvekkel, titkos értelmű rábeszélésekkel is próbálkozott. Beteg is lett, a hideg is kiverte, a láz is meggyötörte, de állapotos nem lett.

– Így is jó lenne, ilyen nagyon – suttogja Arnótné –, ilyen nagyon.

– Még nincs itt az ideje – mondja a fekete képű, s az Arnótné arcáról lecsöpöpnő könnycseppecske alá tartja a tenyerét. Aztán belenéz. Elmosolyodik, bólint. A könnycseppet pedig, mint valami gyöngyöt, az asszony vágyakozó pillantásába visszadobja.

Arnóték napokig nem alszanak a szekeresek távozta után. Az asszony egyre a fekete képűn gondolkodik. Nincs itt az ideje! Nincs itt az ideje! Mit jelent ez a mondat? Ez a mondat csakis azt jelentheti, hogy ha most nem, egyszer mégis csak eljön az idő, betelik végre a várakozás keserű pohara, s akkor... akkor... jaj, de ezt már el se meri gondolni Arnótné, nehogy elébe menjen a szerencséjének, kifecsegye a sorsnak azt, ami még nincsen. Nagyot sóhajt, s az oldalára fordul. Ura sem alszik. Szemei égő parazsak a kis szobában. Arnót is gondolkodik. S e gondolatoknak egyre inkább formája kezd lenni. Nem bizonytalan érzések és kósza affekciók határozzák meg az irányt. Bizony nem! Arnót tudja, hogy nincsen véletlenül semmi. Mindennek van oka, és van okozata. Ha az orra hegyére száll egy légybogár, az sincsen véletlenül, és jelentése is van akkor ennek a do-

lognak, amit észbe kell venni, amit alaposan meg kell fontolni. Ez a történet is, amit az a zsidó az agyagemberről elmondott, nem véletlenül itt hangzott el, az ő udvarházának kellős közepén, s nem véletlenül karácsony előtt, az ünnepek ünnepe előtt. Arnót egyszerre felül az ágyában. Milyen nap is van ma? Nocsak, nocsak. Luca napja van! Arnót gyertyát gyújt. Felesége nem szól, gondolja, urára megint rátört az istentelen mélabú. Pedig nem. Arnót soha az életében érezte magát ilyen erősnek, soha nem érzett ilyen határtalan kedvet a munkára. Öltözik, s műhelyébe siet. Az ablakokat gondosan elsötétíti, a réseket eltömi, hogy még a napvilág se tévedhessen be, ha majd reggel lesz. De most még koromsötét van, Luca napja és éjszaka, és Arnót Ignác fafaragómester munkához kezd. A zsidó meséjének az értelme a következő. A világot a gonosz uralja. Háború van, éhínség van, boldogtalanság van. Hiába remél, s hiába jó az emberi lélek, mindegyre széttépetik. Minden széthull és minden formátlan. Ám ha a gonosz csábító formát kap, bizonytalansággal beleköltözik. S ha beleköltözik, könnyebben el lehet bánni vele. Ő, Arnót Ignác fafaragómester rendeltetett arra, hogy megfaragja az ördögöt, hogy a gonosznak lelkét foglyul ejtse és elpusztítsa. Arnót nem eszik és nem iszik, éjt nappallá téve dolgozik. Asszonya a besötétített műhelybe az orrát sem dughatja be. Arnót legszigorúbb tiltása ez. Hallja az asszony az eszement kopácslást, Arnót kiáltásait és sóhajtozásait, és olykor mintha horkantáshoz hasonlatos, rémisztő állati hangok keverednének ura hangjaival. Bűzös kénsszagot érez másnap Arnótné. Máskor meg remeg és dübörög a műhely, mintha a pokol nyílt volna meg alatta. S mintha az a sok megrendelő is sejtené, tudná valamiképpen, hogy szokatlan történik az Arnót-portán, nem jönnek a megrendelt portékákért. Ember nem jár ezekben a napokban Sopronnak eme kies, hóval borított határában, hol a fafaragó udvarháza terül. Az asszony délelőttönként odaáll a műhely elé és elveszetten szolongatja az urát. Mindegyre csak az a válasz:

– Ne zavarj, ne zavarj!

Huszonharmadika reggelén csönd lesz. Félelmetes és nehéz csönd ez, bele-
reszket az ember szíve. Arnótné elveszetten ütögeti a műhely ajtaját.

– Ignác – suttoja –, Ignác!

De nincsen válasz.

– Jaj Istenem, jaj Istenem – tördeli a kezét az asszony.

Egyszerre azonban kinyílik az ajtó. S egy lefogyott, szürke arcú ember hunyorog bele a fénybe. Arnót az, szentséges Úristen! Mi történt ezzel az emberrel? De még a bőre is megszőrkült, sárga a szája, hajában több a vörös, mint a fekete, csúf, kunkori szakáll a nőtt, és bűzös kénsszaga van. Arnót mit sem törődik asszonya iszonyodó pillantásával. Udvarának közepére mindenféle fákat és léceket hord, a halmokra rongyokat szór, az egészet pálinkával öntözi, és szórakozott ábrázattal a máglyát meggyújtja. Olyan kedvvel lobog az a máglya, mintha most boszorkányégetés következne. Arnót hirtelen megfogja asszonya karját, s erőnek erejével a műhelybe húzza. Arnótné minden ízében remeg. A helység közepén pokróccal letakarva valami figura áll. Arnót egyetlen mozdulattal lerántja a pokrócot. Asszonyának a szíve eláll a borzadálytól. Hát hiszen maga a pokolbeli ördög mása, a dögletes Lucifer áll ottan, egy faördög, szarvakkal és patákkal, rút és gyűlölködő ábrázattal, mintha csak arra várna, hogy életre keljen.

– Nem kel ez életre – mondja egyszerre Arnót, mintha kitalálta volna asszo-

nya gondolatát. Nagy lélegzetet vesz és odalép az ördöghöz, mely éppen akkora, mint ő. Szemből öleli meg. Hogy közel kerül nagyon most egymáshoz a két arc, egy megkínzott ember arca és egy ördög rút pofája. Erősen fogja át teremtményét Arnót. S hogy az ördög patája a földet ne érhesse, kilép vele a szabad ég alá, s lassan, minden erejét összeszedve, keserves nyögések közepette vinni kezdi a tűzrakás felé. Mint cipelte Krisztust egykor Kristóf, az óriás. Arnót nem óriás. De erős ember. S még akkor is az, ha e tíz, iszonytató sötétségben eltöltött nap kikezdte is az erejét. Asszonya remegve figyeli. Egyszerre megáll Arnót. Nyög, mint akinek nagyon fáj. Imbolyogni kezd lassan, mintha nem bírná a terhet, mintha mindjárt belefördulna vele a hóba. Arnótné azt látja, hogy ez egy valódi és kétségbeesett, mindenre elszánt küzdelem. Az a dög faördög mindenáron lelépne a szűzfehér hóba, rálépne a világra, mocskos patáját rátenné a földre, Arnót meg mindegyre eltartja tőle, iszonyatos erőfeszítések közepette, hogy közben aprókat araszolva halad is a vidáman lobogó tűzrakás felé. Még tíz méter. Arnót ordít. Még öt méter! A fafaragó újra megáll, hosszan imbolyognak. Úgy tetszik, nem is Arnót, hanem amaz, a faördög tartja a fafaragót, ő szorítja rettentően. Arnót sír és nyüszít. Éppen a tűzrakás mellett rognak össze, s úgy maradnak a hólében, a kiolvadt, sáros földön. Hanem egyszerre az ördög felemelkedik. Tagjait tornáztatja. És Arnótné azt látja, hogy rettentően vigyorog ez az ördög. Hányja a keresztek az asszony, de mindhiába. Él az ördög, és ennél jobban már nem is élhetne. Arnót a sárban fetreng. Az ördög figyelmesen a fafaragóra pillant, törzsét megdöntve figyeli. Aztán visszaemelkedik. Belebámul a vörös-sárga lángokba. Az asszony mindeközben a műhely deszkafaláig hátrál vissza, vállait a léceknek feszíti. De az ördög nem törődik vele. Járkál a tűz körül, s egyszerre beleköp. A lángok rettentő magasra csapnak. S nemcsak magasra, de oldalra is, a mocskos sárban heverő Arnót fölött a ház irányába. Olyan a tűz, mint egy hatalmas, kinyújtott kar. S Arnót háza is lángra kap. Már is égnék a gerendák, az oldalfalak, az ablakkeretek és a sárba tapasztott szalmakötegek. Vörös szőnyeg terül végig a nádtetőn. Ropogva jajgat a fa. Arnót négykézláb menekül ki a forráságból. Ott reszketnek már az udvar közepén, egymást ölelik az asszonnyal, miközben elér hozzájuk a soproni harangszó. Délutánra forró üszök marad az Arnót-portából. Semmijük sincsen. Az a ruha, ami rajtuk maradt. Egy tollszál sem maradt, de még egy pénzdarab sem. Remegésük lassan alábbhagy. Bámulják az ördögöt, amint fetreng és fürdőzik a forró üszök, a füstölgő hamuban vigyorogva. Tudomást sem vesz róluk. És akkor Arnót elfújja az utolsó lángocskát, ami még műhelyének romjai fölött játszik. Nagyot sóhajt, öklével dörzsöli az arcát. Egymásba kapaszkodnak az asszonnyal, s elindulnak kelet felé. Maguk se tudják, miért arra. Fogalmuk sincs, hogyan és miféle utakon jutnak Szegedre, abba a városba, ahol a török az úr, s ahol több folyóvíz található. Néha még álmukban is haladnak, néha a legnagyobb fagyok, máskor meg a legnagyobb források közepette. Útjukat nem állja senki. Se haramia, se portyázó tatár horda. Háborúkon és fosztogatásokon haladnak át. Embervérbe is lépnek, földre szórt aranyon is taposnak. És egy napon megérkeznek. A távolban ott kéklik a szegedi vár tornya. A fafaragó egyszerre elengedi asszonya vállát, s rongyai közé nyúl. Nem sokáig keresgél ottan. Nyitott tenyerét Arnótné fáradt, meggyötört arca elé tartja. Hát nem ott fénylenek rajta azok a kövecskék, amiket a fekete képű mutatványos adott neki?

– Még nincsen itt az idő – jut eszébe Arnótnénak a mondat. Arca felderül, s visszamosolyog az emberre, aki az ura, és aki majd a gyermekének az apja lesz, ha betelik végre a várakozás keserű pohara.

A balaszentmiklósi földvárat második Rákóczi György fejedelem égetteti föl, és sokáig gyönyörködik a gerendákat faldosó hitvány lángokban. Az 1659-es esztendő számláltatik Krisztus után. Kinek balszerencsés év ez, ki meg csak most jön a napvilágra. A könnyű üszköt gyerekshél szórja szét, s mert incselkedkedvében van, Böszörményig röpteti, majd visszalehelgeti a pilléző pernyét. Rákóczi György fejedelem büntetésképpen, no meg kénytelenségből is, magával parancsolja a balaszentmiklósi telep népét, azt a néhány rongyos, rosszul táplált családot, kiket nem sodort még el császári hadtest, kuruc portyázó vagy tatár horda, s akik ez idáig ragaszkodtak a földhöz, melyen görbe csecsemőlábbakkal először botladoztak. Nagy fejű, méla tekintetű emberek mindahányan. A férfiak mogorvák és barna a bőrük. Tömpe ujjú körmük alatt fekete félhold a föld sara, írni sohasem tanultak, énekelni maguktól énekelnek, zümmögve és nagyokat horkantva, mint a környékbeli füzesek, ha eltéved a sűrű lombok között a szél. Az asszonyoknak, akár a vizes zsák, lóg az emlőjük. Ölük nem ismeri a hálát, nézésük annál inkább az engedelmet.

Volt Balaszentmiklós, nincs Balaszentmiklós.

Volt Balaszentmiklós, majd lesz újra.

Nehezen indulnak a vitézek. Éppen elhangzik az indulást jelentő harsány parancs, amikor az emberek rémült csodálkozással azt látják, hogy Rákóczi fejedelem úr leugrik a lováról és a bozótosba rohan. A füzes a Tinóka nevű itteni semmi vizet követi olyan kedvvel és büszkeséggel, mintha a Duna folyam partján nőtt volna. Csönd lesz a katonák között, és ahogy ott várakoznak, múlik az idő és nő az értetlenségük. Azonban jön is már vissza Rákóczi György nagyságos úr. Hallik a recsegés, ahogy átgázol bozóton, ágakon. Mint valami erdei disznó. S amint újra az emberei elé lép, látni, hogy bosszús igencsak. Orcája lila és vérveres, szakálla körül vérszívók szálldosnak. Nagyokat morran maga elé. Közben többször is visszatekint a bozótos felé.

– Valamit itt felejtünk – mondja, és úgy rázza a fejét, hogy hullni kezd a hájának hava. Igaza van. Ahogy a fejedelem katonái vonulnak, s nyikorogva-sírva indulnak velük a balaiai szekerei, furcsa szerzet lép ki a füzes rejtekéből. Egy asszonyállat az. De micsoda asszonyállat?! Sártól és földtől ráncos, meggyalázott arcát a vonuló had után fordítja. Bámul a büszke vitézek s a balaszentmiklósiak után, pedig mintha nem is lenne tekintete.

– Tútutú – zümmögi. – Tututu.

Aztán visszalép a füzesbe, s néhány pillanat múlva már az ágak sem remegnek, csak a pernye pillézik a Tinóka zavaros tükre fölött.

(Folytatjuk)

Sir Andrew Blacksmith trágárságai

Akasztásomra várva

*Hóhérkötél himbálózhat felettem,
Hisz angol volnék: Stratfordban születtem!
De fönnakadtam Yorkban banda-horgon.
Sátánbizony! Már sejti sanda torkom:
Mennyit nyomandok majd seggben s ülepben?*

Záradék:

*Hát le se szarom Stratfordot, se Yorkot!
Bitómról büszkén még egyet vegyorgok:
Rátok, vérbírák, hülyék, renyhe lordok!
Rút pofátokba szétfreccsenve csorgok:
Purczanjatok ki, s legyetek mind boldog!*

„Emez apróbb káromkodást a yorki börtönben rögtönözte Blacksmith. Homályos ügy miatt ült... Mégsem akasztották. Fölmentették, sőt: megkövették! Kártérítést is kapott a városi tanácstól, kegyelemlevelet pediglen (minő deus ex machina!) maga Anna királynő adományozott néki végkielégítésképpen! Mondják, hogy Blacksmith mélyen meghajolt, majd kimentében köpött egyet a tömlőcz küszöbére, minekutána ismeretlen helyre távozott. Úgy tartják: Nottinghamben húzódott meg, s egy közeli kastélyban (az elbűvölő Lady Jane Greville főúri vendégszeretetét élvezve) véglegesítette morbid versikéjét, hozzácsatolván híres záradékát.” (*Sir Robin Lyly: The History of the Life & Strange, Surprising Adventures of Sir Andrew Blacksmith, Earl of Sharpchester – London, 1777*)

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. Latin és francia szakos tanár volt, kiváló romanista hírében állott, de ez nem bizonyított, mindenesetre hosszabb ideig hivatalnokként is működött. 1890-től főleg Marosvásárhelyen élt. A várossal szomszédos Marossárpatakon hunyt el 1927 októberében. Negyven verse még 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékából. A hirtelen, sőt: hihetetlen fölfedezést követő filológiai kutatómunka, illetve a nehéz és szövevényes életrajzi nyomozás eredményeképpen jó néhány eredeti Lázáry-levélre és elegyes följegyzésre bukkantunk a költő élettársának, későbbi özvegyének, Vajdaréthy Juliának mindeddig lappangó hagyatékában... Ám ugyanott további száznolc költeményre, valamint Marullo Pazzi (későreneszánsz költő és zeneszerző) tizenhét versének Lázáry általi fordítására

Az Indiákra indulóban

Ördög vihet, már semmi sem maraszt!
Felszél fúj! Fölnyög, zörög a haraszt:
Talpam alatt a föld ég... Hív Jamaica!
Hiába nyal-fal Lady Miryam ajka...

Kurafiak, hát senki sem maraszt?...
Hagyok ma rátok kolbászt – egy araszt,
Mit tegnap tojtam titkon, sebtiben
Egy csűr megett, talán Coventryben...

Elmegyek, marhák, semmi sem maraszt!
Majd elkapjátok sorra mind a faszt:
Francziázván bokáztok szűzi légben...
Mert kétlelem, hogy szentek leszünk az égben.

Pá, távozom – nem vált meg itt malaszt,
Pedig nemes valék, s piczit paraszt...
Polgár kevésbé: pénzem, sem hitem.
Találkozunk a bűzlő Semmiben!

Britanniában senki sem maraszt:
Nevem nem ér egy kicseszett garast!
Nos, akkor inkább Antigua, Jamaica:
Ahány kikötő, annyi kalamajka!

„Pontosan mindmáig sem tudni: kikhez intézte Blacksmith kemény tréfákkal borsozott búcsúszózatát? Hetyke hagyakozása, hetvenkedése, kissé ízetlen hivalkodása talán léhűtő társaira enged következtetni. Ám kik lehettek ők, a bitőfavirágok? És ki lehetett a titokzatos Lady Miryam? Főrangú hölgy vagy rámenős lotyó? A találgatások persze folytatódhatnak. Tény az, hogy Blacksmith először Bristolba ment, de föltehetően csak cselből, pereskedő rokonainak és rosszakaróinak félrevezetése végett, mert később mégis Plymouth-ban szállt tengerre: az atyai rész, a legendás sharpchesteri vagyon maradékain fogadott magának legénységet, vásárolt magának hajót... Mindenesetre a kitűnően fölszerelt *Marble Victory* fedélzetén vitorlázott a forró Antillák felé.” (Sir Robin Lyly: *The History of the Life & Strange, Surprising Adventures of Sir Andrew Blacksmith, Earl of Sharpchester* – London, 1777)

avagy átköltésére akadtunk... A Lázary-oeuvre már-már teljesnek látszott, amikor is 1995 júliusában (a marosvásárhelyi Teleki Téka és Dr. Vajdaréthy Rabán fáradhatatlan közreműködésének köszönhetően) a Vajdaréthy Júlia-féle kéziratköteg fájoán hiányzó, elveszettnek hitt részeire is rátalálhattunk... Egy szürke notesz és újabb százharmincegy vers! Zömükben fiatalkori próbálkozások, rögtönzések, úti képek, zsengek; illetőleg már kiforrottabb kései költemények, poémák, megkeseredett tréfák, szomorú töredékek: egy felemás életmű törmelékei... Közöttük néhány, általunk eddig ismeretlen átköltés vagy fordítás: Sir Andrew Blacksmith (XVIII. századi angol) és Fu An-Kung (VIII. századi kínai) költőktől... Az immáron egészen mutatkozó szövegkorpusz földolgozása roppant időigényes, ám folyamatban van. (Közzéteszi: Kovács András Ferenc.)

Képzeletbeli sírkövemre

*Itt nyugszom Én. Megölt az új negély.
Sékelynek túl mély, mélynek túl sekély
Költői énem... Isten! Úgy segélj,
Hogy én meg én nem egy, se kettő,
Hanem talán épp hétszázhusz személy...
De az se biztos.
Ámen.*

„Ím ez a talányos hétsoros hátborzongató eleganciával rekeszti be a kalandor Blacksmith trágárkodó töredékeit... Pedig csak egy képzeletbeli sírfelirat. Hangsúlyoznám, hogy a képzelet szülötte: ideatikus, illuzórikus, kiötölt, kitálalt! Egyszóval: poétai ködösítés. Álom és semmisedés, kérem szépen, hiszen végső soron: nem létezik... Eddig talán még rendjén is volna. A különös epitáphium avagy a csúfondáros aenigma egyenest a homerusi hagymáz és a pokoljáró álomképek tartományiba volna átutalható. Azért, mert: nincs. De akkor mégis: miért van? Rádásul kőbe faragva, vésve! Magam is meglepődtem, ám világot látott, messze vetődött, megrögzötten kutatgató, utazgató barátaim, valamint Anglia, illetőleg a Birodalom régiségeit kurkászó és teljességgel szavahihehető tudós-kollégáim állítása szerint a fentebbi feliratú névtelen sírkő visszavonhatatlanul és kitapinthatóan, mondhatni súlyosan: létezik. Megvan. Még-hozzá nem is egyetlen, hanem mindjárt hét példányban! Hét különböző helyen: egyazon szöveggel, egyazon névtelenséggel. Ez az amúgy is kiismerhetetlen elmúlás kihívó anomitása... De mégsem értem... Az elkövetkezendőkben tehát inkább lajstromba foglalnám mindet, lehetőleg lelőhelyük szerint: az első a warwickshire-i Stratford-upon-Avon Szentháromság-templomában; a második a skóciai Kilmarnockban; a harmadik az írországi Kellsben; a negyedik a perui Arequipában; az ötödik Martinique szigetén, Fort-de-France-ban; a hatodik a karibi tengerpart közelében, Santa Martában; a hetedik pedig Hispaniola, azaz Haiti szigetén, Port-au-Prince régi temetőjében található. Egyelőre ennyi. Úgy hiszem azonban, hogy a Blacksmith-féle epitáphiumos sírkövek váratlan felfedezése immár a végtelenségig folytatódhatna... Mert ha létezhet 7, akkor létezhet 77, 777, 7777, 77777, 777777, 7777777 et cetera Blacksmith-sírkő is. Ami azért fölöttébb elszomorító, mert a világmindenség látszólagos rendje helyenként fölfoszlana, és mögüle folytonosan föl-fölsejlene valami, ami nemcsak a teremtettséghez, hanem a káoszhoz is hasonlatos lenne. Mert a számok és a megsejtett geometriák vajmi keveset tudhatnak magáról a költészetről. Hát ezért nem értem én Sir Andrew Blacksmith-t. Tulajdonképpen nemhogy hét, de egyetlen epitáphiumos sírkőre sem lett volna szüksége... Nem tudom. Talán egy hazámbeli, de meglehet, hogy egy franczia, egy prágai német, vagy mégis egy northumberlandi portugál-spanyol gondolkodó jegyezte volt fel valahol, valamikor, hogy egy Univerzum elég sírfelirat.” (*Sir Robin Lyllly: The History of the Life & Strange, Surprising Adventures of Sir Andrew Blacksmith, Earl of Sharpchester – London, 1777*)

Jack Cole: John Coleman elkárhozása

(1996)

*Autopszichográfiai Fragmentumok, Följegyzések, Memoárok, Töredékek
Elegyes Miegyesek – Jay Jordache baráti buzdítására vetettem
papírra ilyesmiket – Ezeket mind neki ajánlom.*

*Vágd szét a pacsirtát – benn a zene,
Ezüstbe burkolt rétegek.
Megmarad néhány nyári hang,
Mire a flóták megöregszenek.*

*Zsilipet nyiss – és fékét veszti
A néked őrzött áradat.
Hitetlen Tamás! Véres próba!
Úgy-e valódi volt a madarad?*

(Emily Dickinson –
Károlyi Amy fordításában)

(1) Holvoltholnemvolt. Inkább igen. Inkább nem.

(2) De azért mégiscsak volt, vagy legalábbis lehetett volna valami.
Példának okáért.

(3) Kezdetben vala az Ige, mely több jelentékeny, illetve jelentéktelenebb átváltozásokon keresztül végül is J. C.-vé lőn; kit mindközönségesen John Coleman-nek neveztek vala; később pediglen még közönségesebben Jack Cole-nak titulálták professzorok, próféták, pancserek, apostolok meg pajtás kóborok. És néha titkon angyalok tegezték, s leteremtették mindenek... Hol Cole-t, hol nem Cole-t, mivel Jack Cole csak olykor volt. Inkább igen. Inkább nem. Hol volt, hol nem volt. És aztán...

(4) Amikor egy reggel nyugtalan álmából felébredt, arra eszmélt, hogy:

(5) Nem is vagy igazi amerikai! Hová párolgott belőled a hazafiasság, a Nagy Függetlenségi Patriotizmus? Fikarcnyi sincs benned. Szabadság-fák! Megtartó törzsökök! Fölszentelt ősi folytonosság! Ó, hová? ... Össze & visszabeszélsz csak. Mondták. Fenéket! Főképp suttozták felőlem írástudók, vidéki néptanítók, földült pozőrök, pállott váteszek, kifulladások, kéretlen pártfogók, miközben hivatalos hálaadásokon & örömnapi agapékon szertefröcsögven a szöszöket hős tósztokkal keverték, avagy kimérten, kis nosztalgiával, bár egy csipetnyit patetikusan, mondhatni: nemzetféltő műgonddal szeletelgették föl a mindennapit, azaz betevő, lassanként elvérző marhasültjüket – már jóelőre, hogy forrón egyék! (Rágd újra, Sam!) És megszállingóztatták, & megszellingőztették, & macacsul aggodalmaskodva rendületlenül megüzenték, hogy mi is az igazi írás, poétaság, illetőleg ama még igazibb, szinte fölemelő amerikaiság! És folyvást megüzenték, & mindig azt üzenték, & emlékszem rá, hogy tudtam, de elfelejtettem... Ám borongósabb, őszintébb, macskajajongóbb másnapjaimon ezentúl immáron mindörökre hánytorgó jonhom legmélyéig hatol, megnyilatkozatokra & hűséges ömlengésekre készíttet, egyszóval: messzemenően megvigasztal az a tudat, hogy Massachusettstől Arizonáig, hogy Washingtontól Arkansasig, mi több: Macontól Jeruzsálemig az egész kiművelt Amerika mind csak az én honbuzgó jóakaróimból áll!

(6) Hát adok én nektek Amerikát! Hördült föl hirtelen indulatában hajdani földrajztanárom Santa Monicában (College Francais). Majd megmutatom én nektek! Dohogta, amidőn mi (Jeff Astolfsonnal meg Tom Jacobyval) már kerek tíz perce piszmoztunk egy megkopott, kiszuperált, elemista földgömbön, szavamra, pioníri merészséggel kutattgattuk, derekasan körbematattuk a glóbuszt, de az ördögbe sem, sehol sem találtuk rajta azt a kicse..., ej, azt a kicsinyke Delaware-t, pedig ott volt, úgy behúzódtott New Jersey pihés hónaljába, mint kék tyúk szárnya alá a naposcsibe, vagy talán olyan kihívóan tollászkodott Maryland kecses vállacsáján, akár egy hollandusul raccsoló arapapagáj. Mert minden csak nézőpont, szempont, szemszög, ésatöbbi kérdése, pernahajderek! Mit lacapacáztok? Majd megmutatom én, pimaszok! Hm, ti kultúrlények... Majd adok én nektek Amerikát!

(7) Utólag mélységesen egyetértek bogaras geográfusunkkal. Akkori enyhe dorgálása ugyanis hatott. Meghatott. Magamban ismételve. Mert végső soron minden csak az ésatöbbi kérdése. A nyelv is, az idézetek rendszere is. Bármely leírás eleve problematikus. Mert Delaware hol volt, hol nem volt. Amerika szintúgy... És én sem érzem már (mostanság) olyan hejdeprimán deprimáltan magamat. Ti. nincs abban semmi boldogító, hogy: Amerika az amerikaiaké. (Monroe mondotta, még huszonháromban. Nem a chicagói Harriet, sem a domború Marilyn, csak James, az elnök, maga Washington Díszí, a Nagy Fehér Apuka.)

(8) Donner un sens plus pur aux mots de la tribu? Dehát mit is szóltak volna ehhez az abszarokák, apacsok, arapahók, brülék, cserokik, csikaszők, csirikavák, dakoták, feketelábok, flethedek, kájovák, komancsok, kríkek, mohávik, népörszik, oglalák, paunik, ponkák, sájenek, saunik, sosónik, szeminelok, sziúk és

varjú indiánok? Dehát mit is szólhattak volna a szépen kifestett szikár törzsfőnők, az öreg sámánok, a szíu javasemberek és az ütésszámláló harcosok? Hiszen még Mallarméről sem hallhattak, nemhogy Edgar Allan Poe síremlékéről! Sajnos, néha már én sem tudom, hogy tulajdonképpen melyik Ámerikáról is van itten szó?

(9) Hol van már a tavalyi szó? Az adott szó. Szabványlegendákba, ízetlen ponyvaregényekbe & ripacskodó apacsromantikába száműzetett. Hol vannak már az esőbűvölők? (Huron hajnalok, irokéz reggelek, dakota delek, algonkin alkonyok, szíu éjszakák.) Szétrugatott & szertetiport tüzek kihűlő hamujában kuporognak, elkaparásznak a porban a vén varázslók. Álom & látomás számukra egyetlen szó. Donner un sens plus pur? Sár, vér, hó, füst, vér, sár, füst, hó. Mais ou sont les neiges dnantan? Nagy Szellem hallgat. Manitu, Drenda, Vakanda mit is mondhatna... Mais ou sont? Szél, villám, mennydörgés meg nem mondja. Medve, Nyúl, Oposzum, Görény, Prérifarkas meg nem mondja. Madárhírnökök sem jelentik. A bölcs szellemlények, az állatok nemzetségei sem tudják. Ou sont ils? Lóporos Arc, Vörös Felhő, jaj, Kis Farkas, Pettyes Farok, Tompa Kés, jaj, Gyógyító Úveg, Rúgó Madár, Ülő Bika, Fékevesztett Ló, jaj, Kis-Nagy Ember, Walla Walla, Wovoka, Wounded Knee, jaj, szent Fekete Hegyek, jaj, Fekete jávorszarvas, jaj a legyőzötteknek, s ezerszer jaj a győzteseknek! Mert van egy élet a föld alatt is, mert ott egyszerre négy világ van. Nagyobb Ámerikánál. Külön Ámerika.

(10) Mesélik... Bölénytetemek a Union Pacific vagy a Kansas Pacific csodás vasútvonalán. Hanem csak tedd el a csontokat: állatok élednek újjá! Mivel a mélységekben négy másik világ van: ott szakadatlan a tánc, a világfolyamat, a met-től, a meddig, ott szakadatlan, amíg majd még fiatalabbak érkeznek, tán belerendül a föld, mert földübörögnek, földübörögnek erőtől duzzadó bölénycsordák, a mélyből, lent szakadatlan a körtánc, az újévi sátorban, a sokféleségben, a forgandó mindenségben.

(11) Elmegyek Ámerikának, elmegyek Béke Papának, elmegyek békepipának. Elmegyek bölénynek, elmegyek csontnak, elmegyek koncnak & kutyának. Elmegyek csendnek, elmegyek hallgatásnak, elmegyek hazugságnak & igazságnak. Elmegyek civilizációnak, elmegyek rezervátumnak, elmegyek szabadságnak & tüzes víznek. Elmegyek továbbá vérnek, vándorcirkusznak, vádnak, vadnak, türelemnek, tollpihének, szomorúságnak, szobornak, Sziklás Hegységnek, sárnak, rétisásnak, négernek, mexikóinak, magánynak, lobogónak, léleknek, kőnek, kaktusznak, jognak, hónak, füstnek, folyónak, fának, csillagnak & sávnak. Elmegyek.

(12) Persze. Persze, néhány dolgot azért eleve elszúrtak dicső eleim... Például palimadarak voltak, nem ismerték az atlanti menetrendet, s így nem nagy kunszt, hogy lekésték a megfelelő hajójáratot Új-Anglia felé, s ezért aztán nem éppen a kellő pillanatban, nem éppen a Mayflower utólagosan amúgy is túlszűfolt fedélzetén futottak be, libegtek be, vitorláztak be Plymouth kikötőjébe. Pech. Na nú! Hát nem ők voltak a száz darab zarándokatyák! Nem is lehettek igazándiból szemforgatók, sem puritánusok, hisz nem pörkölték Salemben bo-

szorkánypecsenyét, s nem lőn belőlük bostoni brahmin, a Harvard fölKent pa-polója, afféle unalmasan pislákoló lángész, fennkölt professzor, sznob szalonli-terátor, egyszóval: valaminő intellektuálisan kifinomult szellemi bölénynyúzó. (Longfellow époszi lírájába két perc alatt átlagosan 12 & félszer lehet belealudni – s akkor még túl szerényen is fogalmaztam!) Minő szerencse azonban, hogy az ősök sose késhetnek eleget! Mert mindenki még időben megkapja belőlük a magáét...

(13) Anyám fölmenői p.o. csak egy picikét, csupán potom másfél századot kés-tek, ezerhétszázharmincvalahányban még London mellett lébecolhattak, vala-hol Windsor vagy Eton környékén. Aztán hirtelen: huss, irány a csábos Újvilág! Hanyatt-homlok behajókáztak ők is: ne féljeteK, fiúk, lesz ünnep, kibontakozás, lobogózás, lesz nemulass, gyerekek, haddelhadd is lesz, ugye, pajtás, hej, hal-lod-e, fortyog a szív csodaszép kohója, dobol, szabadság serceg a levegőégben, lelkekben, ó, Nagy Olvasztótégely!

(14) A mamám családja Massachusettsből, illetőleg Maine-ből származik. Az emersoni Concordban lakoztak mintegy fél évszázadig, méghez-zá megbízható unitáriusokként, derék gazdálkodók módjára. Szépapám, mesélik, Emersont és Thoreau-t olvasgatott, szegény, a Szent Biblia mellett, és még életében találko-zott John Brownnal, de ezt kötve hiszem, mindenesetre megfontolt, kiegyensú-lyozott férfiú lehetett, habár famíliája később mégis leköltözött Pennsylvaniába, hosszú philadelphiai esztendőK után pedig Ohióba, Columbusból meg India-nán és Illinoison keresztül Iowába kacsaringózott a leszármazottak útja, nyíl-ván ott sem pihenhetek, talán csak fölszusszantak egy kissé, majd még nyuga-tabbra húzódtak, aztán két kemény nebraskai évtized következett, folytonos földtúrás, tehénfejés, sáskák, jégverés, gürcölés, bogárinvázió, árvíz & aszály, amíg végre fáradtan s eléggé elrongyolódottan letelepedhettek valahol, a szom-szédos Coloradóban.

Dédapám, a kazánkovács, elégedettnek mutatkozott. Édesanyám pedig már Denverben születhetett meg. De nyugtalan vérű nagycsalád lehetett az övé: ki-terjedt rokonságunk szálai, úgy tűnik, behálózzák a Szabadság Honát, még Minnesota vidékén és Wyomingban, még Montanában és Új-Mexikóban is talál-hatni manapság egy-egy távolibb nagybácsit, nénikét, unkelt, tántit vagy unoka-testvért. Ezért van úgy, hogy én tulajdonképpen az Amerikai Egyesült Államok Ro-kona volnék. No jó, mondjuk, hogy csak a fudri kisöccse... L'idiot de la famille.

(15) Egyszerre vagyok én ama concordiak, ama philadelphiabeliek, ama büszke pennszilvánok lelkes leszármazottja: skót presbiteriánusok, kvékerek, holland protestánsok és francia hugenották megkésétt utódja, egyszerre vagyok én atya-fiságban a láthatatlannal, az ezerfajta Amerikával! (Ezt pedig írd meg jól vala-hány hittel való gyülekezetnek! Akinek van füle, hallja!) Mert gazdag vagyok én szeretetben, mert sokfele ágazom én szét a hatalmas időben!

(16) Egyik elődöm bátor őslakó volt, ős bennszülött e honban, itt, hol írok, a vadlovas határvidékeken vagdalkozott, s ígáztatott le végül, bár vakmerő, bár harcos indián volt... Oglala sziú? Sájén? Komancs? Kájova? Nos, erről semmit

sem tudok. Nevét nem őrzik sanda krónikák, márványtáblákra rótt aranybetűk sem. Talán családi mítosz volna csak? Szótévesztő, kopott emlékezet? Fölmenőim közé viszont betévedt még egy szomorúságos kis zsidócska is, hallom, meglehet, hogy Oroszországból menekült volna – vagy épp Romániából, hol a kedves szájhagyomány szerint falusi korcsmáros, csapos, borbély vagy tutajos volt az istenadta, az a fájdalmas-szemű, kinek arcát sem ismerem, sem bánatát, pedig be szívesen megsimogatnám, de bármikor fölteszem érette fekete kalapom, s köszöntök rá Carmel-bort, édeset, a kurva életre, a gyönyörűre ígyünk: Lhájim, Franz!

Vagy hogy szólítsalak már?

(17) Bölcs Salamon Példabeszédeiben pediglen írva vagyon: Adjátok a részegítő italt az elveszendőnek, és a bort a keseredett szívűeknek. (31,6)

(18) A harmadik, akiről megemlékezem, valamiképpen az előbbiekhöz volt nagyon hasonlatos, a harmadik ugyanis pátriárka, dinasztia-alapító és apai ükapám volt, a harmadik ugyanis (csak úgy mellel) családukban az egyetlen magyar volt.

(19) Kalmantchehy? Hogyan is írják? Kohlmanxechy? Ez sem. Talán inkább Kálmantxechy? Szemem előtt soronként széthull, összefut, egybehuttyan minden. Úgy vagyok, mint az a másoló-szerzetes egy híres olasz regény legutolsó lapjain: a hüvelykujjam sajog, abbahagyom az írást, nem tudom, kire hagyom, s már azt sem, hogy miről szólt: stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus. De az emberi nevekből néha még egy idővel elmosódott, haloványan szétdőlölő írásképp sem marad. Kálmantchehy? Böngészgetem az elődök följegyzéseit. Még ükapám, néhai Joe Coleman kezdte el őket, néhány sort írt csupán, azt is egy számomra végképp ismeretlen nyelven, föltehetőleg magyarul, mondják, fiai aztán átmásolták, derekasan átírták, folytatták, helyenként kibővítették a Coleman-família krónikáját, persze, hogy inkább Andrew Coleman dédapám kézírásával van tele mindhárom füzet, az ő valamivel részletesebb beszámolóit igazán tartalmasak, érdekesek, szavai és bekezdései pontosak, megbízhatónak tűnnek, viszont nem egészen jól kivehetőek, mert Ben Coleman nagyapám belebejavított atyja körmondataiba, átszerkesztette passzusait, szétmázgálta szavait, fekete tintával többszörösen áthúzogott vagy gondosan besatírozott egy-két tömondatot, kifejezést, tán káromkodást, így aztán jó pár oldalt elkoptatott, elkent, szétpacázott, csupa folt lett minden, csupa pacni, gyanítom, régóta sejtem, bár sehogy sem tudom elhinni, hogy Ben nagyapó néha mégis meghatódott a történelem folyásán, suttyomban belesírt a családi memoárókba. Kalmantxechy? Mégsem. Mégis. Valahol megvan. Heuréka! Kálmantchehy! Így. Végre megvagy, Kálmantchehy József!

(20) A név mellett valamit kikapartak a papírról. Nagyapám akkurátusan, a rá jellemző cirkalmas betűkkel rózta fölébe: Kálmantchehy Gyeorgy & Lázary Rebecca által, 1823. december 23-án, Zaáz-Réagen, Transylvania.

(21) Draculaland, persze, csak a gyengébbek kedvéért, de bizony kár most rögtön beleborzongani, hülyék, mert ezt a történetet nem az az idióta Bram Stoker csinálta, nos, már lúdbőrözni sem kell, mivel az én úkapám ugyan tényleg onnét, a sötét homályból (Transylvania, tizenkilencedik század) származott, de korántsem volt ő Hollywoodban, netán Beverly Hillsben a Lugosi Béla, sem holmi vérszívó vámpír a vad Kárpátokban, csak hazafi, katonatiszt, joghallgató, később pedig a hadnagyságig vitte az ottani, a híres magyarországi forradalomban, Európa közepén, Erdélyben, a kontinens szívében szállt harcba, s miután a behívott ruszlik azt a magyar forradalmat is kozákosan széttiporták, a magyarok számára minden elbukott, nem volt remény, s így ő is menekülni kényszerült, először Itáliába szökött, onnan meg a párizsi magyar emigrációba ment, egy bizonyos Teleki mellé, végül aztán a normandiai Cherbourg-ból a marylandi Baltimore-ba hajózott 1851-ben.

(22) A közeli Annapolisban próbált megtelepedni, hiába, a virginiai Williamsburgbe húzódott vissza, hiába, noha valami megélhetést is talált, viszont nehezen mehetett neki, mert a rá következő esztendőben már Tennessee-ben, azaz Knoxville-ben vállalt bányamérnöki meg hivatalnoki munkát, váratlanul azonban szerelemre lobbant, megnősült, feleségül vette Mary Dunt, egy skót protestáns lelkipásztor egyetlen leányát, árváját, majd némileg jobb anyagi körülmények között, alig megmódosodván egy kis farmot vásárolt Kentucky peremén, lótenyésztéssel kezdett erősen foglalkozni, nyilván, belebukott, tönkrement, agyó, My Old Kentucky Home!

(23) ...Hanem azért mégiscsak nyerhetett valamennyit az afféron, mert fölkerekedtek Maryjével, Észak-Missouriig meg sem állottak, Hannibal szélén, a Mississippi mellett telepedtek meg, még egy keskeny földcskét is bérbe vehettek valahogyan, úkapám pedig egy helybéli ügyvéd újdonszerű irodájában hivatalnokoskodott, illetőleg afféle szelíd seriffhelyettesé avanszált, akként működött, ami pusztán annyit jelent, hogy néha valamifajta rámenős állami közgép, vagyis (talán) a központi kormány titkos megbízottjaként elvágtatott a babilóni bűnökkel terhes, nyugatibb St. Joseph-be, olykor meg át-átcsapott a kaotikus, a véráztatta Kansasba is, mert a kegyetlen W. C. Quantrill, valamint az őrült Vérengző Bill Anderson ellen szervezett szabadcsapatokat, holott az a megszállott John Brown sem lehetett sokkal vajszívűbb azoknál a veszett ördögöknél, azt hiszem, hogy ezt valahol mélyen Kálmáncsehy József is megsejdíthette, hát hadd szóljon értük most ama hatlövetű, puskaporszagban, verejtékszagban, latyakban, beszarásszagban szintűgy, mert nem volt az valaminő hejde romantikus, víg violailat, egyre többen alulról szippantgatták a mennyei, túlmesebeli ibolyát, alulról, sarkantyús csizmákkal, zsíros kalapokkal & eretnek kereszttekkel ékesített szomorú kőhalmok alól, úkapám pedig (talán) kérelhetetlen lehetett, a családi legendárium legalábbis úgy tartja, hogy még a megbékélt, az utólag prédikátoros Jesse James is gyáván megfutott előle, de ő nem lőtte hátba, dehogy, inkább tovaügetett, mint egy magányos klintísztvúd, megfontolt dzsonvén, fenét, igaz, ami igaz, eléggé sokszor ellovagolt a közeli Independence-ig, a szekérkaravánok megfelelő fölszerelését, pontos indulását felőrizen-

dő, sőt: föltehetően négy alkalommal is elvezette a jobb létről álmodozó ekhósokat az Arizonai Territóriumig, a távoli Új-Mexikóig, kőországokon, sivatagokon át a Santa Fe Trail veszélyes útvonalán, amíg végül, *muchachos y muchachas*, volt ott éljenzés, olézás, *Viva Albuquerque*, ujjé, mert derék a gringó, de mindahányszor, enyhén szólva, kibabrált a dühösen indignált, habár jogosan föltajtékozó & fölhabzó indián rajzásokkal, támadó törzsekkel, minekutána, ha megkésetten is, de mindig sikerült neki valahogy körültekintően, ravaszul visszakanyarodnia, bejött, megint bejött, ismét hazatért az enyhe, a lágy, a mézédés Missouriba gazdálkodni, felügyelni az ún. alkotmányos rendre, kemény törvénytevőnek, ésá-többinek, frászkarikát, inkább féltő családapának...

(24) Hűséges Maryje időközben immár három rendetlen gyermeket nevelt: Andrew dédapámat, továbbá Michael (Mike) & Alexander (Al) dédbácsikáimat, néhai Sarah dédnénikémet pedig éppen szerető szíve alatt hordozta, 1861-ben, a bőhumorú tragikus Lincoln Ábrahám dicsőséges elnökségének első esztendejében hozta világra egyetlen leánykáját, aki később egy Delta Queen elnevezésű lapátkerekűn lehajózott Louisiana felé, a fekete deltavidék felé a Vén Folyamon, s egy francia-lengyel házalónak, illetve tehetségtelen skriblernek lőn harmadik hitvese, közönséges firkász, cenk, fölfújt, zengzetes senki, demokrata semmi, sziszegte megtört, bölcs öregkorában örökkön morcos ükapám, a divatos demagógok felőlem akár meg is dögölhetnek, de a West Point Katonai Akadémiáján oktató, avagy éppen a kies Potomac partján székelő, Washingtonban fennforgó republikánusok, vagyis hajdani magyar & szintén levitézlett, ám forradalmas fegyvertársai már többször üzentek néki a tisztikarból, a fölsőbb hadvezetésből, hogy lám, már ők is, azaz már ők sem lebzselnek nyárspolgárként, mert itt az elemulaszthatatlan pillanat, habár Louis Kossuth Turinba távozott, meg Garibaldi, meg Türr, de azért mégis, de azért forduljon föl az a taknyádi ájnfráncjozef, megéri, hisz ideje már igazán hithű unionistának lenni, veszélyben a haza, ráadásul a hon meg az egész amerikai kontinens, hát akkor beállt, beállt az én jó Kálmáncsehy ükapám, eljöttek érte & önként jelentkezett, s habár baleknek érezhette magát, mégiscsak besorozták, bevették őt is szabadságnak, egyenlőségnek, testvériségnek & önkéntesnek a fél Amerikát végigpusztító, ám véglegesen egységesítő abolicionista polgárháborúba.

(25) Hajrá, te naiv Thomas Jefferson, mert az igazságok bajnoka, az öreg Joe Coleman végül is belépett, méghozzá valamikori rangját is nyugodtan megtarthatta, mivelhogy képzettségét, tapasztalatát, taktikai & technikai tudását fölöttebb méltányolandónak tartották az akkor arra éppen illetékesek, hiszen a nehéz hadjáratokban igencsak jártas, vásott volt a vén csont, offenzívákban & defenzívákban egyaránt jeleskedett, kitűnő síkvidéki stratégia lehetett volna belőle, csupán a kilátástalanabb, reménytelenebb, az Északi Unió sorsára nézvést súlyosabb momentumokban dűnnyöghette el azt, hogy: bús szart a szemetekbe, nabasszam, lókötők, szedteveteteremtette, lófasz, no meg azt a még kacskaringósabbat is, hogy aztamagasságokapszakállúkifacsartkurvaúristernit, szent-ségelt, azt hiszem, színmagyarul, de senki sem érthette környezetében, az épp hogy pihésedő fiatal futók ugyan még föl-fölkapták fejüket, a berezelt harctéri

küldöncök is belerezzentek az ideges, idegenes akcentusba, a voltaképpeni napiparancsba, hanem a lótifuti, New Yorkban kikupálódott kadétok, szárnysegédek szentül meg voltak győződve arról, hogy frissen érkezett, ismeretlen őrnagyuk föltehetően dajcsul krucifikszol, esetleg csehül vagy polyákul szidja az ellenség jó édesanyját, egyikőjük & másikójuk még fogadott is volna a nyelv eredetére, hogy rakná beléjük, kurvannya ezeknek, túrót, hát nem látjátok, csipások, hogy megszívátnak minket, a gernyákok, a buzik, a bánat, a franc egye ki a bélük, a brantba, dohogta, ha a déli széplelkekre, a hazug áldemokratákra vagy arra az egész kiizélt Konföderációra gondolt, máskor meg fölöttébb visszafogottan, majdhogynem megfontolt & republikánus civil módjára csak annyit mert fojtottan, halkan megjegyezni, mintegy megkockáztatni, hogy a paszulyba belé, a macska rúgja meg, a kutya fáját, biz, így ment ez Dél-Missouriban, a springfieldi gyors lovasrohamban is, ahol hősiezen kitüntette magát, nemkülönben Kentuckyban & a Mississippi völgyében, sajnos, nem lehetett ott sem Antietamnál, sem a déliek csúfos gettysburgi vereségénél, inkább Grant & Sherman tábornokok oldalán a wicksburgi erőd ostrománál, Chattanoogaánál, a fölégetett, földig ágyúzott Richmond megvételenél, majd Appomattoxnál, Lee tábornok végleges kapitulációját követően azonban Kálmáncsehy őrnagy is egyszerűsmindenkorra letette a fegyvert, már torkig dekorálták, már rég alezredes volt, de csak az őrnagyi címét volt hajlandó nagynéha használni, viselni az egykori magyar szabadságharcos, aki mindvégig Kálmáncsehy József maradt, csak a későbbi hadtörténeti munkákban lett belőle lassanként nemzeti hős, heroikus példázat & Major Joseph Coleman.

(26) Megmakacsolta magát, visszament Missouriba, alig mozdult ki hannibali házából, gyermekeit nevelte, nem politizálgatott már, republikánus maradt ugyan, de csak a konyhakertben szidta a kártevő rovarokat, ritkán mutatkozott a nagy nyilvánosság előtt is, nyírettyűs népi táncmultságokra sem toppant be, countrymuzsikára sem ropta, inkább csak magányosan rúgta a port a végleg elpilledt szőlőlugas tövében, vasárnaponként viszont friss szappanillattal telt meg, fölhabzott a télikonyha, miközben hosszadalmasan megborotválkozott, mert eléggé rendszeresen eljár, gyalogszerrel járdogált el délelőttönként a templomba, habár a Szent Bibliát csak otthon olvasgatta, azt is csak kizárólag magyarul, egyre mogorvább, bezárkózottabb lett, úgy élt, mint a száműzött Simón Bolívar Soledadban, mint a hírneves Aureliano Buendía ezredes Macondóban, mondják, halála előtt még haza szeretett volna menni Magyarországba, de hát minek, és kinek, és éppen egy ilyenolyan Monarchiába, hej, ha már a hűtlen gyermekei is szétszóródtak Amerikában, Sarah leánya Déle szökött azzal a lengyel nímanddal, legkisebb fiát, Alexandert pedig Illinoisba küldte fölsőbb iskolába, de talán annak sem nagyon konveníálhatott a kitűnő chicagói egyetem, mert hirtelen az Oregon Trail útvonalára tévedt, hanem még a portlandi partokat sem pillanthatta meg, mivel hamarabb leragadt a vadul kacskaringózó ösvény mellett, valahol Idahóban, Boise-ban vagy Hailey-ben, mindegy, ráadásul a középső fiúnak sem igen fűlött a foga a magasabb tudományokhoz, Mike dédnagybátyám ugyanis kertelés nélkül kijelentette, hogy az ügyvédi szófacsarás helyett inkább férfiakhoz illő kalandokra vágyik, föllovagolt Dél-Dakotáig, az-

tán Wyomingba vágatott, Cheyenne-ből meg isten tudja, hogyan, de végül is a magányos csillag országába vetődött, egy ideig a Llano Estacado környékén kóborolt, előbb a Pecos, majd a Rio Grande mellett vert tanyát, valamiből még egy farmocskára is futotta neki, néhanapján viszont, amikor éppen Északnak terelgette a texasi hosszúszarvút, a visszaúton mindig hazatért, afféle tékozló fiúként be-bekukkantott Hannibalba, az elhagyatott atyai házba, öregedő szülei kapkodhattak ritka örömeikben, később aztán Andrew dédapám, aki időközben orvosi magánrendelőt nyitott, valahogyan, föltehetőleg nem kis nehézségek árán, kínos és konok rábeszéléseknek köszönhetően végtére maga mellé csábította, St. Louisba költöztette a két öregot, hogy azért együtt és az unokák közelében legyenek, Michael meg úgyis, ott is meglátogathatja őket, ha ráér, ha jól ment az üzlet, ha már a marhák ügyét is nyélbe ütötte, majd, Texas felé hazatérőben.

(27) Coleman nagyapám Missouri állam főügyésze volt, családukban elsőnek ő vette fel, & ő viselte, sőt képviselte törvényesen a Coleman nevet, ám ugyanő volt, aki a família följegyzéseihez általában csattanó nélküli adomákat, anekdotákat, jellegzetes kis történetkéket mellékel, mintegy jogászi appendixként, nos, ő meséli, hogy Mike bácsi egy ízben az elveszettnek hitt Alexander öccsét is előkerítette valahonnan Idahóból, ahol időközben boltos vagy szatócs lett belőle, nem tudni, mindenestre valami vegyeskereskedés lehetett, bár a talán túl szigorúan ítélkező Dr. Ben Coleman szerint inkább holmi hétpróbás kocsmafőnökhöz hasonlított, olyanhoz, aki a pult alatt puskákat is árul, mi több: a nagybani fegyverüzletet sem veti meg, persze, ez azért túlzás, de tény, hogy Mike bácsi vándorlásai folyamán, tán egy tetűtette csehóban, valahogy mégis ráakadt Alexander bácsira, minekutána fülön fogta, meginvitálta, majd elvitte St. Louisba az ős-szülőkhöz, komor atyját megvizitálandó, kiengesztelésre, egy kis fiúi töredelemre, hát, ha dőcögösen is, de megesett, megvolt, jól mehetett, mint a karikacsapás, mert még a zordon Kálmáncsehy úkapám is hajlandó volt lenyelni egy kortyocskát, noha sose volt iszós, most mégis fölhalt egy fukar kupicával a régóta várt összebékülésre, a meghatódott família kutyástul-macskástul körülülte az asztalt, újra együtt, a két öreg könnypárásan hallgatott, már csak a fiak fecsegték, meséltek, lódtálgattak, nyilván, köszöntgettek is egymásra sűrű poharazgatások közepette, amikor a megkerült Al tréfálkozó kedvében egy koccintással rákacsintott Mike-ra, s egészségünkre helyett csak annyit kurjantott, hogy: „Emlékezz Alamóra!”; mire Kálmáncsehy őrnagy, az Atya, aki a fiak mulatsága alatt el-elbóbiskolt, s mindenki azt hihette volna, hogy megint beleszenderedett szokásos némaságába, hirtelen, mintha egy másik álomból kapta volna föl megöszült fejét, láthatóan kissé haragosan, mereven fölemelt mutatójával, hangjában némi váratlan indignációval tette hozzá, hogy: „És Villa Gauche-ra, fiacskám!”; egy pillanatra megdöbbenek ugyan, de az öreg dühös közbevetését senki sem értette, ejnye, mi a szösz, mi is lehet, hol is lehet az a Villa Gauche, Pennsylvaniában, Vermontban, esetleg a kanadai határon, mert nagyon franciásan cseng, sejtelmem sincs róla, nos, akkor sem tudta senki, hogy mi is az a titokzatos Villa Gauche, habár Ben Coleman különvéleménye szerint bizonyára csak az édesapja, vagyis csak az én Andrew dédapám tudhatta, ha ugyan való-

ban tudta, mert ő is hirtelen hallgatásba burkolózott, csend lett az asztaltársaságban, úgy tartják, angyal szállt el fölöttük.

(28) Nyugalomba vonulása után Kálmáncsehy ükapám mindössze három alkalommal mozdult ki Missouriból. Hetvenkettőben New Jersey-be, még pontosabban New Brunswick városába utazott egyik magyar származású barátjához, onnan meg hirtelen elhatározással Baltimore-ba távozott, jegyet váltott egy Európa felé induló hajóra, de meggondolhatta magát, mert Washington érintésével kisvártatva mégis visszatért Hannibalba, megölelte szeretett Maryjét, majd negyven napon keresztül alig lehetett szavát venni, elvonult kamrányi, szűkös könyvtárszobájába, néha olvasgatott, szétszakadozott térképeit tanulmányozta, magára zárta az ajtót, hallgatott, de olykor kihallatszott, hogy egyedül beszélget, magyarul monologizál, kiabál, vitatkozik, valamiket recitál, éjjelente még énekelget is, zsoltárokat vagy katonanótákat, ki tudja, szegény ükanyám hogyan is érthette volna, ijedten ápolgatta a semmi keserű szorításában lassanként szétmorzsolódó, önnön árnyékává őrlődő férjét, aki folytonosan valami hatalmassal, valami végleg láthatatlannal viaskodott, de a negyvenegyedik napon borbélyt hívatott, haját és szakállat vágatott, valahogy kitámolygott a kertre néző tornácra, beleereszkedett kopott hintaszékébe, enyhe fájdalommal elmosolyodott, majd késő délutáni promenádra, egészségügyi sétára invitálta a tornác falépcsőjén, a lábánál kuporgó sápadt, megrettent, hullafáradt Maryt. Egyikük sem emlegette többé azt a fölkavaró esetet, azt a borzasztó negyven napot. Nyolcvanháromban Kálmáncsehy mégis egy újabb keleti kiruccanásra vállalkozott, igaz, hogy Andrew dédapám kíséretében, akinek holmi hivatalos ügyeket, orvostudományi találkozókat kellett lebonyolítania az atlanti parton: együtt utaztak tehát Massachusetsbe, Bostonba, aztán át Connecticutba, Hartfordba, New Havenbe, New Yorkba, Princetonba, majd Philadelphiába... Másfél hónap múlva egészen felfrissülten, szinte új emberként érkeztek haza – legalábbis dédapám szerint. Valamivel később, talán nyolcvanhatban vagy nyolcvanhétben, ükapám úgy döntött, hogy mégis enged leánya számos szomorú, bocsánatkérő levélben untig ismételt esdekléseinek, elfogadta az időközben megtört, elvált Sarah kétségbeesett meghívását, és Maryjével kettesben lehajókázott Louisianába, hogy végre két kicsi unokáját is láthassa. Három hónapig maradtak, eléggé megütlék magukat New Orleansban, hanem visszafelé jövet már Saraht meg a föl-aláfutkorászó gyerkőcöket is magukkal hozhatták St. Louisba, mesélték, hogy a visszaút alatt Kálmáncsehy József egészen fickós nagytatává vedlett át, a fedélzeten feszített, korzózott, bele-belefütyürelt valamilyen messzi dallamot a folyami szélbe, de Sarah nénikém szerint az Egyesült Államok egyik hőséhez, nyugalmazott őrnagyához, sőt: magas rangú alezredeséhez igazán nem méltó, talán kissé illetlen, talán kissé frivol, picinykét maliciózus melódiákat dúdolgatott az őszi napsütésben, egy dámáról meg egy disznóról, no meg valami Luluról vagy Klementinről, és egy csakis éjszaka virágzó rózsafáról.

(29) Mary halála után, kilencvenkettő márciusában már hetek óta félrebeszélt, egész nap csak feküdt az ágyában, nem volt hajlandó fölkelni, igaz, talán nem is tudott volna, felváltva vigyáztak rá, csak levesekkel etették, elmaradt tőle a rá-

gás, elmaradtak a fogak, csak az élet szépséges íze nem hagyta el a nyelvét, az pediglen olyan lehetett, mint ama legelső napon, az örök bűnbeeséskor, mert a gyönyörű létezés legbensőbb titkához került egyre közelebb, ahogyan egyre régebb, mindegyre távolibb emlékeibe hullott vissza szinte észrevétlenül, egy más idődimenzióba, amelyben az emberi történetek, a tettek, a sorsok és a szavak egymásba omlanak, elkeverednek és újra elvéthetőkké válnak, ahol az igeidők megszegyenülnek, képtelenségekké lesznek, ahol a voltak, a nincsek és az eljövendő jelenvalók valahányan egymásba forrnak át a kegyelem olvasztótégelyében, mert ott már semmi sem lesz, de mégis minden ott van már jóelőre, ott lüktet értünk abban az elveszített teljességben, meg-meglebegettet abban a mozdulatlan sodródásban, ahogyan mindenki a saját kezdetéhez közelít, ahogyan a boldog kezdetek messziségéhez kerül egyre közelebb, gyere közelebb, ülj csak le ide, filju, fiacskám, alig lehelve mondta Andrew-nak, az arcát fürkészte, fáradtan el-elmosolyodott, mint aki már rég messzire jár, no, megintcsak jól elkalandoztam, látod, kisfiam, ez az, néha mintha már-már megnyugodott volna: tisztább, nyitottabb, mélyebb szemekkel nézett szét, de mégsem ránk, valahova mögénk, valahova rajtunk túl, de mégis akárha belénk, mert még kapaszkodóbb, még kékebb lett a tekintete, még könnyebben homályosuló, még gyermekibb azúrral telt meg a pillantása, mert megzavart, ijedt volt, szinte könyörgő, mint akit váratlanul rajtakapnak a léten, a szomszéd kertjében, kölyökkorában, amint éppen a tiltott gyümölcsbe harap, egyetlen körte, egyetlen körte ízét, azt kívánom, suttogta most Andrew kezét szorítva, még gyermekibb volt, megzavart, ijedt, miként fölszállni sem tudó gyámoltalan madár, ki hajdan bármely szélvésszel dacolt, de most legyöngült, rágni sincs erő, már félt, nagyon félhetett, félrebeszél, állapította meg Andrew, fogták egymás kezét, no még mondok neked egy verset, drága kicsi unokám, félrebeszél, gondolta Andrew, hát akkor halljuk, biztatta, sejtette, mintegy a szívével tudta, mi következik, még gyermekkorából ismerte a vers ritmusát, a szavak zenéjét, a sorok föl-fölágaskodó, majd elomló, leboruló és mindent elborító meleg baritonját, akár a vér, ha átüt, ha lassan átszívárog a hófehér kötésen, százszor is elszavalta már néki az öreg, némely strófájára gondosan meg is tanítgatta, Andrew lelkében már kívülről tudta az egész költeményt, habár soha sem érthette, soha sem értette meg anynyira, mint akkor, aznap, azon az esőbe hanyatló, szürke délutánon, beleborzongott, mert csak most értette meg igazán a sorok legvégső szomorúságát, mégis férfiasan fölemelő, komor röptét, időről időre föl-föltörekvő kétségbeesett keménységét: hosszú költemény volt, a hazáról és a nagyvilágról, a bölcsőről és a sírhantról, a sors kezéről szólt, erősen szorította a csuklóját az öreg, hibátlanul és magyarul mondotta végig a verset, tele volt valami láthatatlan, valami megmagyarázhatatlan égi lendülettel, már-már óriássá növekedett az átízadt betegágyban, megfeszült belé, mintha a Föld egyenlítőjén feküdne, lázban is, hideglelésben is, agóniájában is hibátlanul mondotta végig az öreg, csak az utolsó szakasznál bizonytalanodott el, megijedt, hirtelen elnémult, segélykérően, inkább csodálkozással, mintsem döbbenettel meredt Andrew arcára, félrebeszél, jaj, drága kicsi unokám, jaj, nézd, már ezt is, a végét most elfelejtettem, mi jön, suttogta elcsukló hangon, legvégét, a végét, most visszahanyatlott az ágyba, a párnák közé, vigasztalhatatlan volt.

(30) Amikor egy reggel nyugtalan álmából felébredt, arra eszmélt, hogy amikor a vég közeleg, az emlékképek eltűnnek, csak szavak maradnak, de a tényekből titkos jelentés sarjad: a költészet rokon a krónikákkal, hát akkor adok én nektek Amerikát, gondoltam, megéreztem, hogy tulajdonképpen csak egy kudarc történetét akartam elmesélni, hogy elbeszélésem annak az embernek a szimbóluma, aki én magam voltam, miközben megírtam; s hogy papírra vessem ezt az elbeszélést, azzá az emberré kellett lennem, s hogy azzá legyek, papírra kellett vetnem ezt az elbeszélést, és így tovább a végtelenségig. (Abban a pillanatban, mikor már nem hiszek benne, J. C. eltűnik.)

(31) Kezdetben vala az Ige, aztán hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy John Coleman meg egy Jack Cole, hosszú éveken át kettecskén heverésztek a hol túl hűvös, hol túl forró fövényen, Nevermore Beach strandján, valahol a seholban, mindig a túlperenciás tenger & a szótlanság peremén, szerencsére, bőven akadt heverésznivalójuk, mert akkoriban éppen nem voltak sztárok, sem politikusok, sem ún. közéleti nagyságok, sem az Amerikai Egyesült Államok koszorús költői, sem a Kongresszusi Könyvtár költészeti tanácsadói, sem campusi házipoéták, sem négyszeres Pulitzeresek, sem negyvennégyeseres egyetemi díszdoktorok, akikről később középiskolákat, javítóintézeteket, árvaházakat & jóhírű alapítványokat neveznek majd el, nemkülönben verskonzerveket, költészeti konszerneket & divatozó dalokra gerjeszthető, kisháztáji műpacsirtákat, szóval, John Coleman meg Jack Cole kifeküdtek, kihasaltak lustálkodni a kimondottan kaliforniai jellegű, szakavatottan kaliforniai édességű & szavatoltan kaliforniai illetőségű napsütésbe, szóval, kinyúltak, mert, szerencsére, sürgős heverészhetnékjük volt, s mivel szögesen ellentétes, egymástól teljesen (vagy csak nagyon) különböző szokásokkal, műveltségekkel, ízlésvilágokkal, élményekkel, életmódokkal, ésatöbbikkel voltak megáldva, hát istenem, időközben csak úgy elernyedten elbeszélgettek, esztendőkön keresztül lazán elvitatkoztak, teszem azt, arról, hogy a brazil Ricardo Reis vagy a lisszaboni Álvaro de Campos költött-e verset Walt Whitman köszöntésére, persze, mindegyikük másként emlékezett, később meg arról kezdtek paláverezni, hogy vajon a Saratoga Springs-i versenyen, avagy a Kentucky Derbyn, egy mellékesnek tűnő kis díjugratást követően adtak-e (mintegy kritikaként) mérgezett kockacukrot a jelesre vizsgázott paciknak, viszont egy kockacukor jamais n'abolira le hasard, jegyezte meg valamelyikőjük, illetve az egyikőjük, a momentán éppen elménckedőbb, hé, Jack, mondd, John, hát akkor, hogy is van ez, tisztázzuk, végtére is Csuang-ce álmodta a pillangót, avagy a pillangó álmodta-e azt a nagyokos Csuang-cét, Csuang-ce pedig miért nem álmodott inkább például egy közönséges mezei pacsirtát, hogy az a szimpla pacsirta majd szépen megálmodhassa Csuang-cét, vagy a pillangót, vagy mindkettőjüket.

(32) Amikor egy reggel John Coleman nyugtalan álmából felébredt, szörnyű Jack Cole-lá változva találta magát ágyában.

(33) Amikor egy reggel Jack Cole nyugtalan álmából felébredt, szörnyű John Colemanné változva találta magát ágyában.

(34) Időről időre minden elmozdul, minden szüntelen mozgásban van, még a mindenható mozdulatlanság is el-elmozdul, teremt, teszi a magáét, mert a mondatok maguktól mozognak, működnek, függetlenednek, folytatódnak, átszerkesztődnek a láthatatlanban, a szüntelen mozgásban, fölcserélődnek a szavak is, már nem csupán önmagukat jelentik, már pusztán önmagukat jelentik, esetleg már önmagukat sem, de mozognak, megkopnak, kiürülnek, túltelítődnek, fölfénylenek a belső, az univerzális számítógép képernyőjén, fölcserélődnek a szavak is, mert minden fölcserélhető, minden citátum összecserélhető, a mindenség az elvéthető idézetek rendszere, a valaha is elhangzott, megírt szövegek összes generációi is összecserélhetőek, minden összezavarható, összecserélhető Emerson Umberto Ecóval, Borges Franz Kafkával, mindenki mindenkivel, senki senkivel, semmivel, lehető lehetetlennel, valahány variánsaikban, a mozgásban, a világfolyamatban, az állandó átváltozásban.

(35) Nyugtalan álom ez is. Talán maga a mennyország. Talán maga a pokol. Még nem tudom. Hirtelen fölemelkedés? Lassított mélybehullás? Visszazuhanás egy más, egy hűvösebb intelligenciába? Jéghideg gombostűkre fölnyársalt lepkeszerű Csuang-cék, főlészúrt pillangók, széttrancsírozott pacsirták a menny, a purgatórium avagy a pokol sterilen sistergő műtőasztalán. Legalább mentsétek meg lelkeinket! Más mondatok kellenének. Talán úgy igazabb volna. Talán így igazabb volna:

(36) Amikor egy reggel J. C. nyugtalan álmából felébredt, szörnyű J. C.-vé változva találta magát ágyában.

(37) Holvoltholnemvolt. Talán igaz lehetett. Talán mégsem. Talán inkább igen. Talán inkább nem. *Nomina nuda tenemus*. Nem is tudom, kettőnk közül melyikünk írja e sorokat: J. C. vagy J. C.? Ez itt a kérdés. Föl a szívekkel! Elkárhozunk. Valamennyien együtt kárhozunk el. Majd a pillangókkal és a pacsirtákkal egyszerre, egyidőben. Én mondom. J. C.

Malibou – San Fernando Valley (California), 1996. március-április

(AZ ÁTKÖLTŐ EPILOGJA)

„A tényekből titkos jelentés sarjad:

a költészet rokon a krónikákkal.”

(Ralph Waldo Emerson)

Aki átkölt, az már akaratlanul is átkelt néhány hirtelen sodrású folyón, hihetetlenül fölszökkenő hegyvonulaton, szóval: láthatatlan határvonalakon lépett át. Aki átkölt, az már áttört, átvágott minden álmon, államon, tartományon. Át van tehát, túl van tehát: valami után van, vagy legalábbis valaminek a határvidékén. Nem tudom. Nem tudom, mi a különbség az át-költés és a mű-fordítás között? Talán arról lehet szó, hogy a tények

mégis eltakarják, megülik, mintegy befedik a költészetet, amely a maga módján (akárha játékkockákkal babráló gyerek) romba dönti, összezavarja, megkeveri, majd más formában újabb rendbe rakja az elrongált és már jócskán kopottas kis tényeket. De nem tudom. Nem tudom, hogy az imént Istenről, a szétguruló kockákról, a játék jogáról avagy éppen a költészet szabadságáról szoltam-e? Most hallgatok. Már jöhetnek a tények. A költészet százszorosan megjósolt halála után úgyis csak a pusztá tények maradnak. Bár meglehet, hogy legvégül már ők sem.

John Coleman, azazhogy Jack Cole a kaliforniai Santa Monicában született 1958. augusztus 23-án. Édesapja, Frank Coleman, biológus és oceanográfus; édesanyja, Alyson Cash, neves énekesnő. J. C. főleg Dél-Kalifornia forró partvidékén, szülővárosában, illetőleg Los Angelesben, Hollywoodban és Beverly Hillsben, majd rövid ideig, amolyan intermezzóként, San Diegóban és La Jollában töltötte gyermekkorát. Gyakorta azonban az apai vagy anyai nagyszülők gondjaira bízta: Missouriban vagy Coloradóban vakációzott, olykor pedig a távolabbi rokonságnál Texasban, Arizonában, Montanában vagy Wyomingban. Tanulmányait viszont a Santa Monica-i Francia Kollégiumban végezte; majd a némileg nyugtalanabb egyetemi esztendőket következtek: az University of California San Franciscóban, a Berkeley, aztán gyors egymásutánban Denver, Nashville és legvégül New Yorkban a Columbia Egyetem. (Ezt követően két esztendeig a párizsi Sorbonne ösztöndíjasa volt.) Jól megtanult franciául, olaszul, spanyolul, s tán egy kevésé okszitánul, németül, még portugálul is. Jelenleg talán az egyik legmozgékonyabb szabadfoglalkozású írónak tűnik az Egyesült Államokban: járja a campusokat, tiszteletbeli meghívottként egyetemről egyetemre vándorol, költészetet tanít, poétikai, retorikai és dramaturgiai mesterkurzusokat tart, továbbá a latin-amerikai meg az európai irodalomról rögtönöz előadásokat; néha különféle (nem csak műkedvelő) színházak mellett bukkan fel mint afféle dramaturg, szövegíró, tanácsadó vagy külső munkatárs; leginkább azonban saját verseit recitálja, mondja, dalolja, kíséri gitárral, szájharmonikával, dorombbal, szaxofonszólóval, bendzsóval, hegedűvel a hosszabb koncertkörutakon, avagy csak a campusi ismerősök szűkebb körében, meghitt társaságban, mondhatni: bárati hallgatóság előtt. Ugyanakkor az előadóestek, kiszállások, kurzusok, lőtás-futások, száguldozások, turnék egyre többször szünetelnek, sokszor hónapokon át halasztódnak, elmaradnak. Meglehet, ellentmondásnak látszik, de J. C. mégis eléggé visszavonult életet él családjával Malibou mellett, avagy fönny Oregonban, egy farmon, olykor meg Rhode Islandben, az atlanti parton, ha éppen dolgozik, ha éppen írni tud, s van rá idő.

John Coleman költészetének behatóbb elemzésére itt nem térhetek ki, nem az én dolgom, de nem is képezhetné epilógusom tárgyát, hiszen egyszerűen nem ismerem: egyetlen sorát sem olvashattam. Csak a rá vonatkozó cikkekből, esszékből, futólagos interjúkból, recenziókból és tanulmányokból alkothatok magamnak (úgy ahogy) valamilyen képet, elképzelést Coleman lírájáról. Elég nehéz feladat, hiszen az igen sokféle megítélésből, az egymásnak gyakran szögesen, homlokegyenest ellentmondó kritikai verdiktumokból, kissé eltúlzott hozsannázásokból vagy fanyalgó lehúzásokból nem könnyű kihámozni, hogy most egy Parnasszusra repített, mennyekbe menesztett, avagy éppen az amerikai poézis legmélyebb poklaira vettetett költőről van-e szó? Zavarba hozó az is, hogy Coleman költészetét illetően több egymást eleve kioltó szempont, több egymást kategorikusan kizáró szemszög, több sanda skatulyázás, téves besorolgatás, téveszme, szóval: rengeteg tarka lelemény és vélemény kering, koexistál a jelenkori (amerikai) irodalom berkeiben. Persze, mindez párhuzamosan.

Például csak az amerikai líra „bevett” hagyományaira szorítkozva... John Colemant nevezték már nagyon kései Poe-epigonnak, avitt csingilingis embernek, bőbeszédűnek, szószátyárnak, biblikusnak, túlretorizáltnak, verbalistának, vátesznek, nemzetinek, földhözragadtnak, túlesztétizáltnak, enyhén finomkodónak, eruditusnak, mindenfélét fitog-

tátónak, olvasmányosnak, élményszerűnek, okoskodónak, túltúl szépnek, művinek, vallomásosnak, vallásosnak, távolságtartónak, istentagadónak, titulálták már cinikusnak, akadémikusnak, eklektikusnak, klasszicizálónak, sápatagnak, modernnek, konzervatívnak, libertinusnak, malackodónak, lanyhának, marónak, vérbőnek, fölszabadultnak, vaskalaposnak, virtuózkodónak, langyosnak, hidegnek és égetőnek. Egyszerre hasonlították már Robert Frosthöz és Gregory Corsóhoz, Whitmanhez és Ezra Poundhoz, Emily Dickinsonhoz és Allen Ginsberghez, Longfellow-hoz és Jack Spicerhez, Wallace Stevenshez és Bob Dylanhez, William Carlos Williamshez és Carl Sandburghöz, T. S. Eliothoz és (mitadisten!) e.e. cummingshez. De John Coleman költészetével kapcsolatban komolyan fölvetődött az Edgar Lee Masters, Robinson Jeffers, Robert Penn Warren, Ben Hepburn, Horace Cockery, Hart Crane, Eaton Darr, Charles Olson, Jack Kerouac, Neal Cassidy, Dean Moriarty és Louis Zukofsky neve is. Egyesek mintha John Berryman, Robert Lowell, Robert Duncan, Robert Creeley, Robert Bly avagy Robert Burns jellegzetes hangját vélnék kihallani Coleman sajátos verszenéjéből; mások meg (mind gyakrabban) mintha Archibald MacLeish kései modorára, Vachel Lindsay vagy William Stafford kemény hangvételére ismernének a széttöredezett sorok közt; megint mások mintha Theodore Roethke, Kenneth Rexroth, Lawrence Ferlinghetti, Frank O'Hara, valamint Gary Snyder pregnáns jelenlétére éreznék rá Coleman hosszú költeményeiben; a beavatottabb szakértők szerint azonban sokkal valószínűbb, hogy a vizsgált versekben inkább Sean Candy, Leslie LeRoy, Joseph Boogie Flint, Sophie Bellow, William Marco, Peter Gilbert, Gary Patton, Archibald White vagy a többi fiatalabb nemzedéktárs mindaddig lapangó hatását kellene keresni.

Nem tudom, számomra legalábbis szinte átláthatatlanul kaotikusnak tűnik ez a túlszűfolt telefonkönyv, ez a gubanc, s ez itt a bökkenő, nem értem, hogy az ítések miért vagdalkoznak, vitatkoznak John Coleman versei kapcsán lírai arcvonalokról, csoportosulásokról, a hajdani Black Mountain College hatásáról, a San Franciscó-i szép napokról, pro és kontra és rekontra, szóval, miért kapnak hajba különféle költői formákon, normákon, iskolákon, amikor talán csak arról van szó, hogy a Coleman-versek ürügyén végre valahára ők is nyugodtan kifejthessék értelmezéseiket, pillanatnyi elképzeléseiket Heideggerről, Wittgensteinről, Derridáról vagy a dekonstrukcióról. (*Jacques le Fataliste et ses Maitres.*) Hát istenem, szívük joga! De akkor sem értem. Mert egyet ír az *American Poetry Review* és másat ír a *New York Book Review*, mert egyet állapít meg a *Partisan Review* – és megint másat a *Poetry*, a *Magazine of Verse*, s akkor még a campusi kiadványokat vagy a kisebb, provinciálisabb szépliteratúrai lapocskákat nem is számoltam! Az irodalom ún. recepciója ugyanis vérszenen kezd hasonlítani Augiász istállójához. (Már ami Amerikát illeti.) A fene, az izé sem tud, tehát: senki sem tud kiigazodni sehogyan, semmikor, semmin. Én sem. Ezért aztán John Coleman számomra változatlanul ismeretlen líráját néha olyan angolos szabásúnak, olyan poszt-eliotinak, vagy inkább poszt-poundiánusnak vélem érezni, mert túl latinus, túl görögös, túl franciás, túl japános, túl olaszos, túl provanszálós, túl portugálos, persze, azért rögtön poszt-olsoniánusnak is tekintem, mivel túlon túl archeologikus, túl kínai nekem, valamifajta divatos posztavantgárd, posztbeat, valahogy kicsit posztposztmodern, talán túl európai, hogyishíjják, posztamerikai, mert túl van, mert túl van már majdnem mindenben.

John Coleman mindaddig hat verseskötéssel jelentkezett: *Sailor's Prayer* (Tengerészfőhász, 1983); *Sunsnow* (Naphó, 1988); *Kick off, Horace!* (Döglj meg, Horác!, 1993); *And Other Throws of Dice* (És egyéb kockadobások, 1994); *Pennsylvanian Trifles* (Pennszilván picipácsik, 1994); *Hounds in the Wind* (Vadászkutyák a szélben, 1995); illetőleg a közelmúltban (éppen 1996-ban) kiadatott egy hetedik verseskötetet is – *Bike Rodeo* (Biciklirodeó) címen –, ám ezt a specifikusan amerikai „canzonieré”-t már közismertebb (?) „művészneven”, vagyis Jack Cole néven szignálta és jelentette meg a Word & World Press gondozásában.

Jelen kötetünk* tulajdonképpen ezen utóbbi művet, az időközben botránykővé vált Jack Cole-féle Daloskönyvet tartalmazza, továbbá a *The Damnation of John Coleman* (John Coleman elkárhozása) című hosszabb, részben önéletrajzi véttetésű szöveget, amely tulajdonképpen a legelső közlésnek számít, hiszen már a kötet szerkesztésének idején elkezdett, de a költő barátja, Jay Jordache (University of Pennsylvania, Philadelphia) volt szíves számunkra megszerezni, és (szinte az utolsó pillanatban) rendelkezésünkre bocsátani a kiadásunkhoz, úgy hiszem, nélkülözhetetlen, éppen hogy elkészült kéziratot. Ezúton is külön köszönetet mondunk érte. Hálás köszönet illeti meg ugyanakkor mindazon amerikai barátaimat és jó ismerőseimet, akik éveken keresztül fáradságot, postaköltséget, sőt: még magukat sem kímélve hozták el, küldték el nekem (titokban) a majdani Daloskönyv épp azon frissiben nyomdafestéket látott egyes darabjait, méghozzá rögvest tengerentúli megjelenésük után... Minek tagadnám, hogy elsősorban ők voltak azok is, akikkel mindig bizalmasan megoszthattam a műfordítási munka közben időről időre fölmerülő műhelyproblémákat, amelyek néha meglehetősen lestrapálták, mintegy igénybe vették amúgy is rengeteget próbált idegrendszeremet, türelmemet, csekélyke műfordítói tudásomat. Tisztelet és köszönet tehát Stephen Barbernek (Bloomington University, Indiana); Joseph Boogie Flintnek (Saint George, Utah); Matt Hilarynek (Colorado University, Denver); Susan Kissnek (Minneapolis, Minnesota); Leslie LeRoynak (Columbia University, New York); Noah Lewisnak (Boston, Massachusetts); Mary MacCalbotnak (University of Wisconsin, Madison); valamint Stonewall Jackson Nemeroffnak (Waikiki Beach, Hawaii); nemkülönben pedig magának a dalszerző John Colemannek avagy Jack Cole-nak, aki ismételt, többszöri felkérésemre, ismeretlenül is a tőle telhető legnagyobb előzékenységgel, illetőleg magától értetődő, hiszen egész lényéből áradó, mondhatni: lényegéből fakadó természetességgel és örömmel járult hozzá a teljes Daloskönyv legelső hiteles magyar átköltéséhez.

(KAF, Marosvásárhelyt, 1996 áprilisában, Húsvét másodnapján)

* 1996 őszén jelenik meg a Jelenkor Kiadó gondozásában. – A szerk.

Ifjabb csikóbb poéta Jack Cole-hoz

*Ifjabb csikóbb poéták
Pete Vincent Charlie Johnny
Próbálják meg valómból
Valótlanom kivonni –
Színhanta szinte hit lesz
Tán tanulság is némi
Hadd fejtegesse nekik
Brad Ferris Ava Chaney*

Jack Cole: Pótdal: Picinyke Testamentum

*Jack Cole, derék koléga,
bocsánat: drága Maszter,
örömtől döng alattunk
a Closenburgh-i flaszter,
hogy szétoosztod vagyunkád,
s mi is kapunk a zsákból.
Popópuszink tenéked,
szavak mágnása, Zsákk Kól!*

*Elhagyjuk rossz gurunkat,
Judge Leslie-t, Ava Chaney-t,
Brad Ferris mágiája
immár hiába bénít.
Feléd megyünk e versben,
te fergeteg, te vátesz,
ki John Goldra, Boobitch-ra,
Alex Voresre rátesz.*

*Valódból a valótlant
– likból a makaronnit –,
fogadva hév tanácsod,
kévánjuk hát kivonni.
Mint balnibarb tudósok
abból ételt csinálunk,
legyél gyakorta vendég,
derék Jack Cole, minálunk!*

Appendix

*Köszönjük, hogy reszelted
orrunk alá a tormát!
Tőled tanuljuk, Maszter,
a nyelvet és a formát.
De megpróbáljuk azt majd
tölteni tartalommal,
nem pedig sajtlikakkal,
színhanta-tarka lommal.*

budaPesti Negyed

Szerkeszti: Gerő András

Budapest, a kávéváros

Budapest modernkori történetének számos területe vár még feltárássra. Közéjük tartozik a polgári nyilvánosság majdnem teljes intézményrendszere, ezen belül a város arculatát hajdan szinte megadó kávéházi kultúra. A történeti emlékezet őriz ugyan egyes – döntőleg irodalmi – elemeket róluk, az utóbbi években még egy fajta kávéházi konjunktúráról vagy inkább nosztalgiáról is beszélhetünk. Mégis, egészében a tudatlanság a jellemző.

A *Budapesti Negyed* kávéházi különszáma szakítani kíván e szegénységgel, s a hosszú némaság utáni felületes emlékezést elmélyült beszéddé kívánja tenni, melyet a pontosság és a kávéházi kultúra újrachonosításának törekvése egyként jellemez.

A tanulmányok több, régóta feledésre vetett vagy komolyan soha nem kutatott részterület felé is utat nyitnak a kávékultúra hazai történetének egészén belül. Ilyennek mondható a nők kávéházi jelenlétének vizsgálata, a kávéházi esettanulmányok sora, s a kávéházi enteriőrökről vagy épp a kávéházban úzótt (szerencse)játékokról írott dolgozatok. Wilhelm Droste kitűnő szövege Bécs és a Monarchia egészének kávéházi kultúráján belül veszi szemügyre Budapestet, s a *Negyed* közönsége a kávékultúra presszós szakaszára tekintve eddig publikálatlan írást kap kézbe a kérdés szakértőjétől, a néhai Bodor Ferentől is.

A kötet végén a további kutatást elősegítő bibliográfia, a budapesti kávéházak 1912-es listája, s a nemrégiben megalakult Magyar Kávéház Alapítvány felhívása olvasható.

Külön figyelmet érdemel végül a *Budapesti Negyed* eddigi számaiban már megszokott, ám hozzájuk képest is páratlanul gazdag, több mint 120 tételből álló képanyag. Ha valaki egyebet nem tesz, mint végigtekint rajtuk, maga előtt láthatja a szellem és az érzékek szédületes tereit, melyeket elvesztettünk.

Egy valódi párizsi dráma

Első fejezet

Amelyben megismerkedünk egy Úrral és egy Hölggyel, akik boldogok lehettek volna, ha nem értették volna örökké félre egymást

*Oh, hogy megtalálta
a fickó a foltját!*

Rabelais

Amikor történetünk kezdődik, Raoul és Marguerite (hangzatos nevek szerelmesei számára) mintegy öt éve házasok.

Közismerten szerelmi házasság.

Egy szép este Raoul hallja ám, hogy Marguerite Henry d'Erville ezredes vidám szerelmi dalát dúdolja:

Ha hull béka imádta eső,
Megifjul az erdő, s illatozik,
... Mint Nini, ha tisztálkodik,
Oly jó szagot áraszt az erdő.

Raoul, hogy folytassam, megfogadta, hogy az isteni Marguerite (Margarita Diva) csakis az övé lehet.

A házasságuk a világ legboldogabb házassága lehetett volna, ha házas feleként nem oly elviselhetetlen alakok.

Elég egy igen, vagy egy nem, és jaj, röpül egy tányér, csattan egy pofon, vagy bánja egy fenék.

Ekkora csatazaj hallatán szegény Ámor mi egyebet is tehetett volna, mint hogy észteszejtve menekült, és a park zegzugában várta ki az egyébként hamar elérkező békülés édes óráját.

S aztán jött a csókok özöne, a véget nem érő, gyengéd és sokatmondó simogatások, majd pokoli fellángolások.

El lehet képzelni, hogy e két disznó alak mennyire képes volt hajba kapni pusztán azért, hogy megadják egymásnak a békülés lehetőségét.

Második fejezet

Csak epizód, mely nem kapcsolódik ugyan szorosan a cselekményhez, de az olvasó benyomást szerezhet arról, hogyan is élnek hőseink

*Szerellem latinul annyit tesz: amor.
Ámor viszont halálos mámor,
S főképpen bánat, mely marcangol,
Gyász, könny, csíny, önvád, mely furdal...
(Egy szerelmi óda)*

Egy szép nap aztán a szokásosnál is jobban elmérgesedett a helyzet.

Vagy inkább egy szép este volt.

Színházba mentek, a Théâtre d Application-ba, ahol többek között M. de Porto-Riche-nek *A hűtlen* című darabját játszották.

Majd méltóztassad közölni velem, vicsorogta Raoul, ha beleuntál abba, hogy Grosclaude-ot bámuld.

Te viszont, sziszegte Marguerite, miután kellőképpen megvizslattad Moreno kisasszonyt, nekem is ideadhatnád a látcsövet.

Ilyeténképpen kezdődván, a beszélgetés csak sajnálatosan heves szóváltásokkal végződhetett.

A kocsiban, mely hazarepítette őket, Marguerite oly kéjesen játszadozott Raoul hiúságával, mintha egy öreg mandolin húrjait pengette volna.

A háborús felek még a hazaérkezésük előtt elfoglalták harcállásaikat.

Akkor azután Raoul nekiesett Marguerite-nak, vérben forgó szemekkel kezelt rá, s a bajusza – mint felbőszült macskáé. Marguerite látta, hogy ennek fele sem tréfa.

Ó, szegény teremtés! Menekült is ám, sebesen szökkellve, mint vadonban az őzike.

Raoul pedig a nyomába eredvén, üldözte.

Ekkora ijedelemre azonban Marguerite piciny agyában isteni szikra gyúlt.

Nagy hirtelen visszafordult, s Raoul karjába vetette magát, így kiáltozván:

Könyörgök, édes, kicsi Raoul-om, mentsél meg!

Harmadik fejezet

Amelyben aztán barátaink kibékülnek úgy, ahogy szeretném, hogy Önök is gyakorta kibéküljenek, mondom, Önök, akik igencsak furmányosak

„Hold your tongue, please!”¹

.....
.....
.....
.....

¹ „Tartsd a szádát, kérlek.”

Negyedik fejezet

Amelyben megállapíthatjuk, hogy azok az emberek, akik az orrukat a mások dolgába ütik, jobban tennék, ha a fenekükön maradnának

Milyen komisz is a világ! Elképesztő! S jó ideje már! (Ház mesternőm múlt hétfő délelőtti elhangzott szavai)

Egy szép reggelen Raoul a következő üzenetet kapta:

„Ha alkalom adtán szeretné feleségét igazán jó hangulatban látni, legyen ott csütörtökön a Moulin-Rouge-ban az Inkoherensek bálján. Ott találja majd maszkban, kongói pirognak öltözve. Érti ugyebár. Üdvözlettel,

Egy jó barátja”

Még ugyanazon a reggelen Marguerite eme üzenetet kapta:

„Ha alkalom adtán szeretné férjét igazán jó hangulatban látni, legyen ott csütörtökön a Moulin-Rouge-ban az Inkoherensek bálján. Ott találja majd maszkban, századvégi templomos lovagnak öltözve. Érti ugyebár. Üdvözlettel,

Egy jó barátnője”

Eme üzenetek nem leltek süket fülekre.

Amikor érkezett a végzetes nap, a házastársak csodálatos ügyességgel leplezték egymás előtt tervüket:

Drága barátnőm, – szólta a lehető legártatlanabb képpel Raoul, kénytelen vagyok Önt holnapig magára hagyni. Halaszthatatlan ügyben Dunkerque-be szólítanak.

Ez éppen kapóra jön, – válaszolta tökéletes jámborsággal Marguerite, az imént kaptam táviratot Aszpázia nagynéném-től, hogy súlyos beteg, s kéri, hogy látogassam meg.

Ötödik fejezet

Amelyben megtudhatjuk, hogy a mai fiatalság bolondság, kimérikus s futó örömekben leli kedvét, ahelyett, hogy az örökkévalóságra gondolna

A Sánta Örög egyöntetű véleménye szerint a bál ebben az évben kivételesen fényesre sikeredett.

Váll váll mellett, láb láb mellett, hogy a kellékekről ne is beszéljünk.

Mindazonáltal úgy tűnt, két résztvevő nem kíván részt venni az általános bolondozásban, mindketten tökéletesen elmaszkírozva: századvégi Templomos lovas s kongói Pirog jelmezben.

Amikor hajnali hármat ütött az óra, a Templomos lovag odalépett a Pirog-hoz, hogy vacsorázni hívja.

A Pirog válaszul kecses kacsóját a Templomos lovag robusztus karjára helyezte, s ezzel a pár elvonult.

Hatodik fejezet

Amelyben a helyzet csak tovább bonyolódik

– *I say, don't you think
the rajah laughs at us?*
– *Perhaps, sir.*²

Henry O'Mercier

– Hagyjon csak magunkra, mondta a templomos lovag a pincérnek, amíg át-nézzük az étlapot. Majd csengetünk önért, ha választottunk.

A pincér nem is időzött tovább, a Templomos lovag pedig gondosan bereteszte az ajtót.

Aztán egy hirtelen mozdulattal ledobta sisakját, s letépte a Pirog álarcát.

Mindketten elképedve felkiáltottak, mert nem ismerték fel egymást.

A férfi nem Raoul volt.

A nő nem Marguerite.

Kölcsönös bocsánatkérés közepette azonban a vacsora érdekében nem késlekedtek ismeretséget kötni. Mindössze ennyi, amit mondhatok.

Hetedik fejezet

Szerencsés végkifejlet mindenki számára, másokat kivéve

*Hörpintcsünk vermutot,
Régi csatáink reményében*
George Auriol

Ez a kis kellemetlen kaland jókora tanulságként szolgált Raoul és Marguerite számára.

Ettől kezdve többé sohasem veszekedtek, s tökéletesen boldogok voltak.

Még nincs sok gyerekük, no de majd idővel.

² „– Úgy értem, nem gondolja, hogy a rádza jó mulat rajtunk? – Könnyen meglehet, uram.”

Isten

Immár sötétedni kezdett.

Tetőpontjára hág a bál.

A résztvevők felhevült, zajongó és szerelmes vidámsága fokozódik.

A szépleányok egyre fesztelenebbek, ruhájuk kikapcsolódik. Szemük lágyan, félig lecsukódik, s megnyíló ajkaik kivillantják harmatos bíbor és gyöngyház ékeiket.

Az egyik pillanatban színültig tele, a másikban máris fenéig üres minden pohár.

A szárnyaló dalokhoz pohárcsörrenések és a szépleányok könnyfakasztó kacagásai szolgáltatják a ritmust.

Ám ekkor az étkező szalon réges-régi órája zsémbes nyikorgásával félbeszakítja tik-takjainak komor monotonáját, ahogy ezt mindig is teszi, ha jelezni készül kondulásával az időt.

Éjfél van.

A tizenkét ütés lassú, súlyos és ünnepélyes kongásában a régi családi órákra jellemzően megrovás bujkál; mintha azt mondanák, hogy ütötték már az időt eltávozott nagyapáitoknak, miként ütni fogják majdan unokáitoknak is akkor, amikor ti már rég nem lesztek itt.

Kétség sem férhet hozzá, hogy a vidám résztvevők visszafogták zsibongásukat, miként a szépleányok is nevetésüket.

Ám Albéric, a társaság legfékevesztettebb tagja, magasba emelte poharát, s komolytalan komolysággal így szólt:

– Uraim, éjfél van. Itt az idő Isten létének tagadására.

Kopp, kopp, kopp!

Valaki kopog az ajtón.

– Ki az?... Senki sincs, akit várnánk. A cselédek már régen hazaküldtük.

Kopp, kopp, kopp!

Nyílik az ajtó, s előtűnik egy ezüstös szakállú, hatalmas öregember, hosszú fehér köntösbe burkolódzva.

– Ki maga, jóember?

Az öreg roppant egyszerűséggel felelt:

– Én vagyok az Isten.

E kijelentés hallatára mindenki zavarba jött, Albéric-et kivéve, akinek határozottan hidegvér csörgedezett az ereiben, midőn így folytatta:

– Mindez remélhetőleg nem akadályozza meg Önt abban, hogy koccintson velünk?

Végtelen jóságánál fogva Isten elfogadta a fiatalember ajánlatát, és egyszerűben mindenki fesztelenné vált.

Újrakezdődött minden, az ivászat, a nevetés, az ének. Amikor a kéklő reggel kioltotta a csillagok fényét, mindenki felöltött, hogy ideje lenne távozni.

Mielőtt búcsút vett volna vendéglátóitól, Isten – igen nagy kegyességénél fogva – áldását adta rá, hogy nem létezik.

ALPHONSE ALLAIS: A NAGY MANIPULÁTOR

Charles-Alphonse Allais (Honfleur, 1854 – Paris, 1905) vidéki gyógyszerkészítő fiaként látta meg a napvilágot. Ám nem sokat törődik a családi mesterség folytatásával, hanem a párizsi latin negyed bohém társasági köreiből és a Montmartre kabaréiban forogván hamarosan a bulvársajtó kedvelt humoreszkírójává válik. Tollforgató tudományán azonban kitörölhetetlen nyomot hagyott a vegyszerkészítés mestersége, és nem csak azért, mert költő-feltaláló barátjával, Charles Cros-val maga is részt vett a színes film kifejlesztésére irányuló laboratóriumi kísérletekben. Már megjelenésében is volt valami meghatározhatatlan, valamiféle furcsa keveréke a testi-lelki-nemzeti sajátosságoknak: francia létére Sacha Guitry és Jules Renard számára az angol melankóliát, André Breton szerint viszont a viking büszkeséget testesíti meg. Ugyanakkor Allais erősen vonzódik Mark Twain személyiségéhez, a XIX. századi amerikai ízlésvilághoz. Jóval Twain Párizsba érkezése előtt már kiadta, illetve átdolgozta egyik-másik írását. Mégis Edgar Allan Poe *Fekete macska* novellájának címe visszhangzik a *Le Chat Noir* kabaré, illetve a hozzá tartozó hetilap megnevezésében, melynek állandó munkatársa. Később számos más újságnál is dolgozik, többek között a *Journal* amerikai tudósítója, majd a *Sourire* főszerkesztője lesz.

A századvég pezsgő és sokszínű légkörében formálódik és edződik az a sajátos írásmód, melyet egyaránt neveznek fekete és fehér humornak; melyben állandó kölcsönhatásban kavarnak a burleszk és a szatíra, a groteszk és a paradoxon, a népi bohózat és az ironia, a „gyilkos” vicc és a könnyed tréfa, az amerikai dandy és az angol humor, az agyafúrt buk-fenc-logika és „gyermeki” nonszensz elemei. Írásaiban Swift és Jarry, Twain és Queneau, Lewis Carroll és Roussel, Elei Zénon antinómiái és R. D. Laing „gubancái” visszhangoznak.

Hasonlóan eklektikus hatást keltenek Allais szövegei, ha műfajba kívánnánk sorolni őket. Vers, dráma, próza kategóriái sokszor nem külön-külön, hanem – miként az itt közölt „párizsi dráma” esetében – együttesen vonatkoztatható rájuk. A műfaji többértelműséget – például felvonások helyett fejezetekre osztja a „drámát” – erősítik a különféle és különböző nyelvű (ófrancia, francia, angol) – mottóként alkalmazott – idézetek: Rabalais-tól Henry O’Mercier-ig, a szerelmi költészettől George Auriolig, míg a fejezetek hosszú magyarázó alcímei a ponyvaregények stílusára emlékeztetnek.

Ám ez az „oldatkészítő” tevékenység nem valamiféle vegytiszta állapot elérését célozza: valódi al-kímia ez, melynek ereje éppen abban mutatkozik meg, hogy – miként a logika mindenhatóságáról írva maga Allais is utal rá – képes túllépni önnön keretén. Ennélfogva talán legjobban Paul Acker jellemezte, amikor 1899-ben így beszélt róla: „Csodálatraméltó logikus gyanánt vont le szigorú, ámde igen váratlan következtetéseket a legtermészetesebb jelenségből, a legegyszerűbb érzésből. Tökéletes biztonsággal irányította az ész törvényeivel az abszurd birodalmát, és miként Spinoza, valódinak tekintett bármit, ami lehetséges.”¹ Mintha Allais szövegeiben a születő modern írásmód logikájának posztmodern felforgató hatalmával találkozoznánk; mintha a humor mindenható leple alatt egy önmagát felülmúló akaró beszédmód, az önnön testébe harapó kígyó „logikája”, egy orga(n)izmus nyelv készülődne; mintha a modern eklekticismus egyszersmind posztmodern kaleidoszkopikuság lenne.

¹ Idézi F. Caradec, *Alphonse Allais*. Paris: Belfond, 1994. 176. old.

Nem véletlen tehát, hogy Allais-t többször is újra felfedezik, hogy újra és újra felfedezni kell. Először a szürrealisták: André Breton, aki felveszi az *Anthologie de l'Humour Noir*, a fekete humor antológiájába. Majd Umberto Eco² és Jean Baudrillard,³ akiket megdöbbent Allais nyelvének paradoxalitása, jóllehet ellentétes álláspontjaik igazolását látják benne. Eco a Szerző és az Olvasó között folyó „kooperatív” játék színterének tartja a „párizsi drámát”, mely különböző, még ha egymásnak ellent is mondó értelmezői stratégiákról szól, s illetéknéppen az Olvasónak a szövegbe való „beágyazottságáról” tanúskodik. Baudrillard viszont a nyelv uralomra jutását látja a „párizsi drámában”, mely ezek szerint inkább a végzet színpadát testesíti meg, a titok fatális stratégiáját, amellyel szemben minden tudásunk semmivé foszlik. Eco szerint a „párizsi dráma” az értelmezés explicit megakadályozása, Szerző és Olvasó kooperációjának ellehetetlenítése, Baudrillard viszont éppen hogy értelmezi a „drámát”, amikor arra utal, hogy a lerántott maszk mögött nincs semmi, ami bárki számára – a Szerzőt és az Olvasót is beleértve – felismerhető lenne. Azáltal, hogy a hangsúlyt az utolsó fejezetre helyezi, arra, hogy Raoul és Marguerite többé nem veszekedtek, a történetnek mint fatalitásnak egyszersmind fatális értelmezését is adja. Ennélfogva Allais szövege az ember „posztmodern” állapotát ábrázolná, egy olyan paradoxális helyzetet, amikor is a véletlen, a kiszámíthatatlan elkerülhetetlené, vagyis kiszámíthatóvá válik. Az értelmezés lehetetlensége vagy a tökéletes mássággal való találkozás élménye? Avagy inkább ontológiának és ismeretelméletnek furcsa egymásba folyása: valami, amiről semmit sem tudhatunk, példának okáért a másik ember mássága, egyszersmind ontológiai meghatározottságunk forrása. Ám éppen ezért e meghatározottság – a labirintus kiszámíthatatlansága – lehet az egyetlen dolog, ami tudható.

Bármelyik módon is közelítsünk a szöveghez, az az érzésünk, nagy szemfényvesztéssel állunk szembe: azzal, hogy Allais a „párizsi drámát” – és számos más szövegét – megírta, csapdát állított számunkra, az Olvasó számára. Csapdát pedig csak olyasvalaki állíthat, aki mestere a trükköknek, a trükkös szerkezeteknek és tudja, hogy hová kell e szerkezeteket állítani. De miféle trükkökről is lehet szó? Maga Allais adja meg az útmutatást, amikor a *Le Chat Noir* 1887. szeptember 17.-i számában a „logika üresjáratáról” beszél, vagy amikor 1895-ben Alfred Capus-nek ajánlott kötetének címéül ezt választja: *Deux et deux font cinq*, alcímként pedig hozzáteszi: $2 \times 2 = 5$. Allais különös vonzódását a matematikához, s ezen belül a statisztikához mutatja például az a tény, hogy az utóbb említett kötet egyik történetében például szinte a megszállottságig viszi a fejezetek sor-számozását, ami a jelen esetben nem egyéb, mint az események „algoritmizálása”, azaz ismétlődése, egészen addig, hogy ez az ismétlődés a főszereplőt az öngyilkosságba nem hajszolja. Talán ezt a lefejezett végtelent jelenti a címben előforduló ötös szám. De mi kell ahhoz, hogy a logika kigyója önnön farkába harapjon vagy felszámolja saját magát?

Talán nem minden ok nélkül való, ha párhuzamba állítjuk Allais-t azzal a Lewis Carrollal, aki nem csupán kortársa és matematikus volt, hanem aki logikai rejtvényeit (*puzzle*) „gyermekmesékbe” is foglalta. Vajon az *Alice csodaországban* macskája, akinek a mosolya még látható, miközben teste már nem, nem hasonlít ahhoz az Istenhez, aki együtt iszik az emberekkel, s közben biztosítja őket afelől, hogy nem léteznek? S vajon mekkora logikai ugrásra van szükségünk ahhoz, hogy eljussunk a férfihez, aki a vele szemközt lévő nő maszkját lerántva képes meglepődni azon, hogy nem a felesége áll előtte, jóllehet ő nem az a férfi, aki a nőben egyáltalában a feleségét sejtethetné? De ki mondja azt, hogy ő nem lehet az a férfi? Ki tudhatja mindezt? Csakis az az ember, aki a logikát, a nyelvet használja, aki hozzá képest külsődleges, s nem belső alkotóeleme. Íme külső és belső jól ismert „posztmodern” ellentéte vagy ellentmondása. Vajon véletlen-e, ha eszünkbe jut Eschernek – számos egyéb grafikája mellett – az a rajza, amelyet maga a megrajzolt kéz rajzol?

² Vö. U. Eco, *Lector in fabula*. Milano: Bompiani, 1979.

³ Vö. J. Baudrillard, *Les stratégies fatales*. Paris: Grasset, 1981. 193-7. old.

Mégis a „párizsi dráma” esetében mindenekelőtt egy másik problémára hívnánk fel a figyelmet. A történet tetőpontja (mely talán megint nem véletlenül éppen – az arisztotelészi görög drámához hasonlóan – egy felismerés-jelenet, illetőleg annak meghíúsulása) annak a paradoxonnak a megelőlegezése vagy parafrázisa, mely egy Gottlob Frege nevű német logikust tett híressé. Frege írása: *Über Sinn und Bedeutung* címmel 1892-ben jelent meg,⁴ az Allais-novella az 1890. április 26.-i *Le Chat Noir*-ban. (De talán érdemes megemlíteni, hogy a szöveg végén a keletkezés időpontjaként Allais április elsejét jelölte meg.) Frege egyik alapkérdése a következő: milyen feltételek mellett értelmes azt állítani, hogy egy adott dolog, a azonos valamivel, b -vel? Más szóval, *mit* állítunk akkor, amikor azt állítjuk, hogy $a = b$, ha a és b (pl. a Hajnalsillag és az Esthajnalsillag) ugyanazt a dolgot jelöli (nevezetesen a Vénusz bolygót)?

Ahhoz azonban, hogy e kérdés – az azonossági állítások információs értékének kérdése – egyáltalában felmerülhessen, a -t és b -t külön-külön – és egymástól *függetlenül* – valamilyenként, azaz úgy, mint a , illetve b azonosítanunk, illetve felismernünk kell. Valaminek a felismerése azonban mindig valami máshoz képest való azonosítását feltételezi. Minden terminus tehát viszony-terminus, ám vannak *par excellence* viszony-terminusok, mint pl. „apa”, „fiú”, „férj”, „feleség” stb. Az olyan relációk esetében, melyek egy-az-egyhez való megfeleltetésként határozhatók meg (mint pl. bizonyos kultúrákban a „férj-feleség” viszony), a viszony-terminusoknak bármelyike egyúttal a másik terminust is meghatározza. Minthogy pedig a terminusok individuumokat jelölnek, adott viszonyban álló individuumok azonosítása vagy felismerése csak akkor maradhat független egymástól, ha az azonosításhoz eltérő terminusokat, vagy a kérdéses viszony-terminusok közül csupán egyet alkalmazunk. Ha azt állítjuk, hogy Raoul azonos Marguerite férjével, előfeltételezzük, hogy *vagy* Raoul, *vagy* Marguerite-et képesek vagyunk felismerni *másképpen*, mint egymás házastársát. Ellenkező esetben – mivel fenti állításunkból következik, hogy Marguerite Raoul felesége – a Raoul felesége leírásához nem fogunk tudni jelet rendelni, hiszen ehhez először Raoul-t kellene azonosítanunk, amit viszont csak akkor tudunk megtenni, ha Marguerite-et azonosítjuk, ám őt a feltételezett esetben csak úgy ismerjük, mint Raoul feleségét.

A körkörösség, melybe ily módon belegabalyodunk, azonban nem logikai, hanem szemantikai, pontosabban *kognitív* természetű, hiszen a probléma abban rejlik, hogyan rendelhetünk jelöltet (vagy referenciát) különböző – a vagy b – jelölő kifejezésekhez. Azonban amíg Frege – mai szóhasználattal élve – „ $a = b$ ” azonossági állítás kognitív tartalmára volt kíváncsi, arra, hogy mennyiben különböztethető meg egy efféle azonosság valaminek önmagával való azonosságától ($a = a$), addig a „párizsi drámában” a dolgok *azonosításán* van a hangsúly, azon a módon, ahogyan a nyelvet a világra vonatkoztatva *használjuk*.

Fontos tehát különbséget tennünk az érzékelési stratégiák, a dolgok felismerésének kérdése és ennek nyelvi megjelenési formája között. (Egy másik Allais-írásban például a főszereplő az ajtóig követ egy nőt anélkül, hogy felismerné, hogy az illető hölgy a felesége.) Allais szövegeiben tehát nem egyszerűen logikai paradoxonokkal kerülünk szembe, hanem az az érzésünk támad, mintha magának a világnak a labirintusjárataiban bolyonganánk, mintha maguk a dolgok – és nem a nyelv – űzne csúfot belőlünk. Egyszerűen olyan, mintha a logika dimenziói mögött egy karkai világ tárulkozna fel, mintha a világnak, vagy pontosabban világban való létünknek paradoxalitása lenne felelős logikánk paradoxális természetéért, és nem fordítva, miként például Lewis Carroll érzékelteti, amikor is egy paradoxális logika alapján egy paradoxális világ, egy szürrealisztikus fikció válik konstruálhatóvá. Nem véletlen tehát, hogy Allais a *tiszta* matematikát üresnek

⁴ Magyar fordítását „Jelentés és jelöllet” címmel lásd: G. Frege, *Logika, szemantika, matematika*. (ford. Máté A.) Bp.: Gondolat, 1980.

tekinti, avagy annyiban véli igazolhatónak, amennyiben képes önmagán – saját tisztaságán – túllépni, tegyük rögtön hozzá, az alkalmazása felé.

Nem szabad persze elfelejtenünk, hogy a fenti probléma mindazonáltal egy adott történeten – egy *diegézisen* – belül valósul meg. Allais nem pusztán olyan helyzeteket, eseményeket mesél el, amelyekben a dolgok kitapinthatatlannak tűnnek, vagy manipulálják a szereplőket, hanem amelyekben ez a manipuláltság mindig egy másik, az elbeszélői manipulálás eredménye vagy hatása. Ezáltal Allais úgymond metafizikai mélységig hatol, avagy magasságig emelkedik, aszerint, hogy kit tekintünk a manipuláció szubjektumának, a világot vagy az elbeszélőt. Allais *látszat* és *valóság*, fenomén (*paraître*) és lét (*être*) különbségével játszik el – éppen félúton a Kanttól Heideggerig ívelő filozófiai hagyományban. Paradoxonjai nem egyszerűen paradoxonok, hanem meta-paradoxonok: sohasem lehet tudni, hogy csupán egy elbeszélői szemfényvesztés (*trompe-l'oeil*) vagy a létezés drámájának az áldozatai vagyunk-e. A többszörösen egymásba ékelt elbeszéléseknek – G. Genette szavaival élve az inter- és intra-diegetikus viszonyoknak – egymásra hatásai eredményezik azt a sejtelmességet (az angol nyelven erre kiválóan alkalmas az *uncanny* kifejezés), amelyet Baudrillard fatalitásnak nevez. A „párizsi dráma” többszörösen egymásba ékelt elbeszélései csak akkor fognak utat engedni az olvasói értelmezések szabad játékának, ha minden egyes elbeszélői szint mögött egy megfelelő elbeszélőt tételezünk. Csak akkor, ha a beékeléseket feloldjuk egy Nagy Elbeszélésben, illetve egy Nagy Manipulátor elbeszélői stratégiájában, s ily módon visszaállítjuk Elbeszélő és Olvasó kooperációjának a lehetőségét.⁵ Mintha a „posztmodern” értelmezői attitűd „visszabontaná” magát (*dé-dire*) azáltal, hogy önmagát szükségképpen egy manipuláló – modern – szubjektivitás ellentételezéseként határozza meg. Más szóval egy meta-paradoxont gerjeszt, amennyiben az Olvasó a beékeltségekhez tartozó „maszkot lerántó férfi és nő kölcsönös csodálkozását” a melodramatikusan induló keret-elbeszélés happy end-jével – azzal, hogy „többé nem veszekedtek” – *indokolja*. Avagy éppen fordítva, ez utóbbit *értelmezi* az előbbivel, miközben tudja jól: a maszkabál álarcos férfin és nője nem pusztán diegetikusan nem azonosak Raoullal és Marguerite-tel (hiszen nem ismerték fel egymást), de logikailag sem lehetnek azonosak velük (nem ismerhették fel egymást). De ha logikailag nem lehetnek azonosak, akkor nem is értelmezhetjük a felismerés-jelenetet felismerés-jelenetként (nem állíthatjuk, hogy *nem* ismerték fel egymást, hiszen a nem-felismerés *állítás*a éppúgy előfeltételezi az individuumok azonosítását, melyet előzőleg logikailag kizártunk). Ám ez esetben a beékeltségek történetnek nem tudunk értelmet tulajdonítani: azt állítani, hogy nem ismerték fel egymást – értelmetlen (*non-sense*): ahhoz, hogy egyikük *ne* ismerhesse fel a másikat, a másinak fel kellene őt ismernie, és fordítva. De vigyázzunk: az, hogy valaki nem ismer fel valakit ilyen-és-ilyenként *különbözik* e nem-felismerés tényének állításától. A felismerő szubjektum sohasem esik egybe az állító szubjektummal. Az elbeszélt történet (fabula) szintjén semmi meglepő nincs abban, hogy két ember először félreismeri, vagy nem ismeri fel egymást, hiszen bárki számára önnön azonossága közvetlenül, illetve számtalan módon adott. Ám ennek elbeszélése (diegézis) csak akkor értelmes, ha feltételezünk egy *külső*, extra-diegetikus nézőpontot, amelynek alapján azonban a két állítás: „A nő nem Marguerite volt. A férfi nem Raoul.” – habár külön-külön nem paradoxális – egyszerre, egymásra vonatkoztatva csak akkor lesz értelmezhető, ha az individuumokat (Raoul és Marguerite-ot) nem pusztán egymáshoz képest tudjuk azonosítani. Ezt viszont csak a keret-történet segítségével, az egymásba ékelt elbeszélések meta-diegetikus azonossága révén tehetnénk meg. A beékeltségek értelmes-

⁵ Ennyiben igazat kell adnunk D. Maingueneau-nek, aki szerint egy magasabb szinten újra létrejön a kooperatív viszony az olvasó és az elbeszélő (Allais) között, melynek felszámolásáról a „párizsi dráma” Eco szerint különben tanúskodik. (Vö. D. Maingueneau, *Pragmatique pour le discours littéraire*. Paris: Bordas, 1990, 34-5. old.)

sege tehát előfeltételezi a kérdéses figurák azonosíthatóságát, következésképpen felismerhetőségüket, vagyis éppen azt, amit a beékelt történet diegetikusan tagad. Eszerint a (meta-)diegetikus értelmesség szerint viszont a történet *valójában* arról fog szólni, hogy két ember felismerhetette sőt fel kellett volna – ismernie egymást, ám mégsem tudták felismerni. Más szóval, az Énnel átellenben lévő Másik maga a tökéletesen másik, a Felismerhetetlen másik, vagyis a Titok. A történetnek illetően világértelmezésként való felfogását nevezhetjük *anagógikus* értelmezésnek. Ám így végső soron a Létet feloldottuk az értelmezésében, a történetet egy abszolút nézőpontból, a Nagy Elbeszélő felől tettük értelmessé, egy olyan elbeszélő felől, aki – a felismerés paradoxon révén – a világ tökéletes kiismerhetetlenségét *állítja*.

Íme előttünk áll a kognitív meta-paradoxon: miközben az elbeszélés(ek) arról szól(nak), hogy különböző történetek (fabulák) miképpen fonódnak egybe, egy olyan „anonim” történet *mesélődik el*, melynek témája nem egyéb, mint maguknak az elbeszélői stratégiáknak a szemfényvesztése. E szemfényvesztésbe beletartozhatnak mindazon erőfeszítések, melyek a történet racionalizálására irányulnak. (Például az a lehetőség, melyet mag Eco is megemlít, miszerint Raoul-nak és Marguerite-nak *különböző* szeretőik vannak, s e szeretők lepődnek meg, mert kölcsönösen nem a várt partnert – Raoult, illetve Marguerite-ot – találják ott a bálon. Ekkor ugyanis a „szerető” viszony-kifejezést két-két különböző individuumra alkalmazzuk, s ezért nem állhat elő a logikai felismerés-paradoxon. Egy illetően értelmezés persze csak azon az áron érhető el, ha vagy a két levélben említett ténynek homlokegyenest ellentmondana a beékelt báli történet, vagy ha *két* lovag és *két* pirog volt a bálon. Az első esetben visszajutunk a „diegetikus” paradoxonhoz, a másodikban a valószínűtlenséget emeljük törvényerőre.) Ám ahhoz, hogy ez utóbbi történetet értelmezhezzük (vagy kimondhassuk), fel kell tételeznünk az Elbeszélőt mint Nagy Manipulátort. Értelmezés-elbeszélés-történet viszonyai állandóan átalakulnak, eltörlődnek és visszaállítódnak attól a pillanattól fogva, hogy *bármiféle* értelmet vagy koherenciát próbálunk tulajdonítani a szövegnek. Mi mást is jelenthet mindez, minthogy az elbeszélés – ha van ilyen – nem egyszerűen megteveszt, hanem visszabontja magát?

A világ metafizikai mélysége csak akkor tárul fel előttünk, ha megpróbáljuk elmesélni vagy értelmezni azt. Illúzió vagy tudás? Manipuláltság vagy manipuláció? Logikai szemfényvesztés vagy a logika csődje? Az emberi tudás romantikus nagyravágásának paródiája, avagy a francia újregény *Labirintusában* tévelygő, önmaga nyomában járó, ám erről mit sem tudó figurájának megelőlegezése? A kérdések eldönthetetlenek. Talán éppen erről, erről az eldönthetetlenségről – világ, logika, nyelv és gondolkodás viszonyáról, és nem az egyikről vagy a másiktól – szól a „párizsi dráma”. De vajon nem értelmezzük-e *túl* Allais-t, amikor ilyen távlatokba helyezzük? Végső soron mégiscsak egy ún. bulvárszerzőről van szó, aki elsősorban újságokban, újságoknak írt rendszeresen, jóllehet novellái 1891-től gyűjteményes kötetekben – ezeket szokás „halál előtti” (*anthumes*) köteteknek nevezni – is megjelentek. Természetesen nem lehet – és nem is volt – célunk itt Allais irodalomtörténeti vagy egyéb jellegű értékelése. Ehhez Allais-t mindenekelőtt Magyarországon is elérhetővé kellene tenni, ahol eleddig szinte ismeretlen maradt, pedig nem kevés rokon vonást fedezhetnénk fel például Allais rövid, tömör mondatai és Örkeny egypercesei között, még akkor is, ha Allais szövegei időnként hosszabbak, terjedősebbek. A novella hagyományának barokkosan túlfűtött stílusával szemben, az ironikus, ám már-már „csevegős” beszédmód, a fekete humor „bajos” felhangjai, a logikai paradoxonoknak az emberi lét metafizikájaként való értelmezése, a chaplini és a rajzfilmes humor áttűnései – a XX. századi groteszk jól ismert vonásai. Ám ahhoz, hogy mindez nyilvánvalóvá válhasson számunkra, a stílus „könnyedsége” mögött fel kell fedeznünk az elbeszélés „logikáját”, azt a logikát, mely nem egyszerűen a megszokott logika tagadása, nem il-logika, hanem a világhoz való – értelmi, érzelmi és akarat – viszonyulásunk „kvintesszenciája”, tehát egy olyan *pozitív* logika, amelynek sokszor csak bonyolult folyamatok – gondolatkísérletek analízisei és szintézisei – révén juthatunk a birtokába.

Újpest

*Hát itt a nyárkert a vasútállomással szemközt.
Az asztalokon szilváni, zöld szilva, abrosz.
Az abroszokon vad kosz.
Lányok, angyalok nyafognak, mint az operettben,
mert a kerthelyiségben, az újpesti vasútállomással szemközt,
blúzukba hull a lomb.*

*Faágak nyikorognak a kósza, kesze-kusza szélben,
nyüzsög a nyár, a hangyaboly.-
Kik isznak itt a rekkenő kert porában?*

*A fák pedig, az ágak, a gyökerek-levelek összegei,
zúgnak, annyira zúgnak, hogy nincs szavam.
Arra sincs szavam, hogy miért ülök itt.
A véletlenek rozsdás vasszögei
ültettek ide. Túlzúgják őket a fák.
A véletlenek? Az a vasutaslány!
S az ösztönök. Ezt önök is meg-megérthetik.
Akkor én nem.
Hogy miattuk, nem a fákért akadt el a hangom.
Az a harsány
vasutaslány
Újpesten sose volt nyugtalan.
Kilevelezte, biztos, eleven ösztöneit.
S túlzúgta mind a kerti fát.
Egy-két lehullajtott, elszáradt, lefáradt levelet
szedegettetett össze csak velem.*

*Az asztalokon szilváni, zöld szilva, mocskos abrosz.
Egy gubbaszkodó, vegytiszta albatrosz.*

Fregoli

*Nem lenne jobb végre elaludni
és nem tudni semmiről?
Nem lenne jobb végre mit se tudni
és aludni, mint a tőr?*

*Nem lenne jobb végre tőrbe hullni
és elmúlni semmitől?
Nem lenne jobb végre el se múlni
és elhullni, mint a tőr?*

*Nem lenne jobb végre hullni tudni
és nem tudni semmiről?
Nem lenne jobb végre tudni hullni
és elhullni, mint a tőr?*

*Nem lenne jobb végre adni tudni
és úgy tudni, mint a tőr?
Nem lenne jobb végre tudni adni
és úgy adni százfelől?*

*Nem lenne jobb végre elaludni²
és ébredni, mint a tőr?
Cselédszobából, ahogy a zokni,
fregolizódni le-föl?*

Közelítések

Nem volt fölírva sehová sem

1

Minél inkább bezárkózik, befalazza, bebetonozza magát, annál inkább vágyik a szabadulásra. Arra, hogy valaki kinyissa, ledöntse, fölrobbantsa. Még akkor is, ha tagadja, ha erősködik, ha megfeszíti magát, hogy azért se, s ha azt hiszi, hogy élve eltemetkezhet. Már egy tekintettől, egy érintéstől belecsap a vilálm, a tétova közeledéstől is föl villanyozódik. Mindenét kirakja, mutogatja, beszéli, ajándékozza, vagy legalábbis azonnal erre készülődik, s várja, hogy ugyanolyan lelkes, önfeledt legyen a viszonzás. Naiv és gyerekesen jóhiszemű, s minél mélyebbre ássa magát, annál inkább azzá lesz. Önző és vak, eszébe se jut, hogy aki kiszabadítja, kiszabadítaná, az is akarhat valamit. Hogy netán ugyanazokkal a kényszerképzetekkel, gátlásokkal, feszültségekkel van tele, s annyi csak, hogy egy kupacba kerül, kerülne a kettő, mert akkor elviselhetőbb. Ha meg több ennél, ha szeretettel, megértéssel, kíváncsisággal teli a közelítés, ha az örömeből vagy a bölcsességéből képes adni a másik, akkor azt is tudja, hogy amit ad, annak a helyére a magány, a keserűség, a fájdalom, a szorongás duplája elfér, sőt ott előbb-utóbb közömbösül, semmivé válik. Minderre utólag gondol, amikor már bizonytalan, hogy jól cselekedett-e, amikor már szégyelli, hogy föladta, kiadta magát, s rádöbrent, hogy az eszét és nem az ösztöneit kellett volna szabadjára engednie, s hogy valószínű, megijesztette, elriasztotta, akit megfoghatott volna, s akit újra látni, hallani szeretne már, s aki után bizonyára el lehetne indulni, s akit el lehetne érni, csak több bátorság, alázat, empátia, türelem, nyitottság kellene, s ha csak egy szót is, mondani neki valamit arról, hogy milyen szabadnak látta.

2

Egyszer csak észrevette, hogy nem arról ír, amiről akar. Találkozott az utcán egy lánnyal, aki megkérdezte tőle, hogy hol található a legközelebbi telefonfülke, s ahogy ránézett, hirtelen úgy tűnt, hogy ismeri, hogy ez az a lány, aki, hogy ez a lány... A szemei ugyanazok voltak, s ahogy együtt mentek a fülkéig, többször is szólani akart neki, aztán elbizonytalanodott. Belenyugodott, hogy nem az, hiszen ha az lenne, tudnia kéne, hogy kit kérdezett meg, s azt is, hogy hol a fül-

ke. Mi volt ez? Remek témák, hangulatok, gondok jutnak eszébe, fölborzolja néha egy nagyon buta vagy egy nagyon okos politikus szövege is, események, képek, hangok, illatok kavarnak, dobnak föl a mélyből ezt is, azt is, ami aztán azonnal hullik vissza a semmibe. Agresszió és reagresszió, kompromisszum és szolgalelkűség, settenkedők és gatyázók, pipiskedők és félreállók, humanisták és terroristák, árulkodók és hazudozók, „olyan szegényen és bután hal meg, ahogy megszületett”, jut eszébe és áll tanácstalanul, és kétségbe kellene esnie, és hátat fordít... Hol lehet az a lány? Ez az egy, ami nem volt fölírva sehová sem, de ami most mindennél fontosabb, amitől nem szabadulhat és nem is akar. A szem, az a két szem, az senki másé nem lehetett, az most is nézi, és az egyetlen fényes pont, amihez képest tájékozódhatna.

3

Lustaság? Kényelemszeretet? Félelem? Az öregedéssel járó, fokozódó elnehezülés, a lehangoló tapasztalatok, betegség? Mi lehet az oka, hogy lassacskán már nemhogy hat ökör, de hat erőgép sem tudná kimozdítani a magányából, a megszokott környezetéből, a begyakorolt rítusaiból, a viszonylagos biztonságot jelentő, egy óra alatt gyalog bejárható „életteréből”? Mintha feltöltődött volna, fokozatosan tovább töltődne urániummal, valamelyik nehéz elemmel, s máris átlukasztotta volna maga alatt a földet, s zuhanna a középpont felé, valami kemény fal felé, amibe belefúródik majd, s benne marad. Menekülhetne még, még úgy tűnik, nyúlnak utána, s ha bírna valamiben, ha megmozdítaná a kezét valamely irányban, megkapaszkodhatna, elindulhatna, de akikkel eddig volt, akiket a legközelebb érzett magához, azok is mintha vele együtt zuhannának. Valaki magával rántott valakit. Szorítja magához önmagát (a zászlót?, a kincset?), dobálja ki a zsebéből az összegyűrt papírdarabokat. Némely papiroson följegyzések, szólások, közmondások. „Isten nem ver bottal.” „Ütik a nyulat bokrostul.” „Zsákele, fótele.” „Madarat tolláról, embert barátjáról.” „Asszonyinak, lónak nem kell hinni, Rabi ne!” „Amit Jancsi nem tanult meg, nem tudja azt János.” „Akinek van, annak adatik, akinek nincs, attól az is elvételik, amije van.” „Dögölj meg!” Effélék. Tele a környék papírokkal, rölapokkal. Mások is dobálják. Néha fölvesz egyet, megváltoztat rajta egy szót, egy betűt, s visszadobja a többi közé.

4

Megy az utcán, és nemcsak az, hogy jönnek szembe, s hogy egyre többen jönnek, s a fiatalabbak is szinte nekimernek már, csak akkor lépnek hirtelen félre, s mert csak azért is határozottan megy, próbál menni, talán egyenrangú gyalogosnak tekintik a tizenévesek, huszonévesek, középkorúak is, s talán nem az erőszakosságuk, a neveletlenségük, az örökös rohanásuk miatt néznek át rajta, lökik kis híján föl, hanem mert az ősz feje, a látható kora ellenére emberszámba veszik, s nemcsak az, hogy jönnek szembe, s hogy egyre többen jönnek, hanem,

hogy feltűnően sokan kerülnek el, s hogy azelőtt azt kellett hallania, hogy „Láttalak az utcán, nagyon siettel valahová...””, pedig nem is sietett, nem szándékosan ment gyorsabban, mint a legtöbb ember, hanem mert azt szokta meg, az volt a tempója, mert a „kötelező” napi sétája inkább afféle lassított kocogás volt, s abban az egy órában még csak találkozni sem szeretett senki ismerőssel, mert akkor kizökkent, lelassult, elfáradt, tehát a „Láttalak az utcán...”-ra természetes volt a válasza, „Ne haragudj, nem vettelek észre, máskor majd szólj rám”, de jobban örült, ha figyelmetlennek, modortalannak, beképzeltnek, lököttnek tartották inkább, mint ha leszólították, s nemcsak az, hogy aztán nem szólították le, hanem, hogy még néhány éve is, szinte senki sem kerülte el, előzte meg, most meg ez is, az is elhúz mellette, s a legfurcsább, hogy úgy érzi, hogy ugyanolyan gyorsan, ugyanazzal a sebességgel megy, mint azelőtt.

5

Minden szírszart megkérdez többször is, ettől is, attól is, ha valamit sohase csinált még, azt is a lehető legnagyobb körültekintéssel, biztonsággal akarja csinálni. „Bepermetezte-e lemosólével a fákat? Mikor kell?” – kérdi egyik szomszédjától. „Be kell-e mindenképpen permetezni lemosólével a fákat?” – tudakolja a másiktól. „A tévében azt mondták...” – folytatná, de a szomszéd legyint. „Hülyének tetteted magadat” – dűnnyögi a felesége. „Se permeteződ, se leved, s azt szeretnéd hallani, hogy nem kell permetezni. Úgyis mindenki mást mond. Fogj hozzá, és kész!” Hát igen, az asszony mindig hamarabb szokott döntené, könnyebben vállalta a kockázatot, még ha csak az ösztönére hallgatott is, s akkor volt a leghatározottabb, amikor ő vacakolt, totózázott, tétovázott. Azt is lehetne mondani, hogy jól kiegészítették egymást, de azért ilyenkor szokott megsemmisülni, szeretett volna hirtelen levegővé válni a szégyentől, mert az effélek rendszerint mások előtt történtek, s a letolás nemhogy segítette volna a magára találasban, hanem még inkább kibillentette a helyéből. Kiabált, dühöngött, elment. Ma már elhallgat, mosolyog. Igaza van, miért ne legyen igaza az asszonynak. Könnyebb is, ha nem rágódik rajta, ha csak végre kell hajtania. De miért hogy csak a rápirítás után, hogy csak a másodikra koppan? Hogy az ösztöne, a reflexei a tapogatódzás, az alapos megismerés, a többszörös bebiztosítás, a lehetetlen tökéletesség felé lökdösik? S hogyan csinálja, ha tényleg nem tudja?

6

Hányszor, de hányszor mondta neki öreg barátja, ha elismeréssel emlegették valahol, ha kitüntették, ha rásütött a nap, hogy a helyzetet (az alkalmat) ki kellene használnia. Megszólnia kellene, jelentkeznie kellene itt is, ott is, vinni a portékát a piacra, megrakni a pultot, mert ha reklám van, de produkció nincs, áru nincs, akkor elmúlik az idő, s minden marad a régiben. De szinte sohasem volt „helyzetkész”, mert éppen akkor hagyta abba, kótyavetyélte el, fájdukt meg a dereka, ment el a kedve az egésztől, mással vacakolt, s mert nem is érdekelte

igazán, vagy nem fogta föl, hogy mibe keveredett, hogy most kellene termelni, ömlesztetni, elárasztani mindent. Nem volt tele, s nem volt képes fölgyorsítani önmagát, sütkérezett, élvezkedett inkább a váratlan pillanatban, s ha később visszagondolt rá, akkor se bántódott. Tudta már, hogy nem versenylőtípus, hogy sokkal inkább igásló, aki a sötétben és a sárban is elhúzza a kocsit, s hogy amit csinál, az se löverseny. S ha arra gondol, hogy hány női mit is?, muffot? húznak az orrára majd a másvilágon, mert lassú volt, mafla volt, készületlen volt, gyáva, előzékeny, türelmes volt, mert azt hitte, hogy fontosabb dolgok vannak, mert az egyiket nem akarta elveszíteni a másik miatt, mert aki lefeküdt eléje, azon átlépett, mert..., akkor is inkább azoknak az emléke bizsereg benne, akiknek az orra, a szeme, a szája, a nyelve, a füle, a bőre... akikben úgy érzi, minden benne volt, amit a többiekben elszalasztott, s hogy majd csak lesz valahogy a másvilágon is.

7

Mindvégig maradt benne valami állati. (Növényi?) Úgy érezte, ha nagyon éhes, akkor jogosan markol bele a tálba, akár pusztá kézzel is, ha hajtja a vére, akkor a nyílt utcán is megbúbolhat egy nőt. Ha ez itt és így túlzásnak tűnik is, bevallja, hogy elkövetett effélét. Hajtják „a biológiai fajfenntartást szolgáló állati ösztönök, hogy megvalósíthassa az ember egyetlen – folyamatában tartósan – önmagán túlmutató képességét, megtalálja az én számára elérhetetlen végtelent az emberi nem kollektivitásában”. Ezt a förtelmes gyönyörűséget Csongorról, Vörösmarty Csongoráról olvasta egyszer régen, mint tudós értelmezését annak az egyszerű és nagyszerű ténynek, hogy a fiú „testileg is magáévá tette” Tündét. Voltak nagy pillanatai, amikor az előző pillanatban sejtelve sem volt róla, hogy a következőben mi lesz, amikor kifordult önmagából, rohant neki a tónak, maga ellen fordította a kést, amikor fölíruga az emberi szabályokat, szokásokat, viszonylatokat, úgy érezte, hogy a mindenséggel azonos, hogy benne szikrázik össze Isten és ördög, a minden és a semmi, az erő az erővel, s mint az ősrobbanásból, belőle száguldanak szét az égitestek és az űr. Állati? Növényi? Azt képzeleli róluk, hogy közelebb vannak a titokhoz, kevesebbet vacakolnak az életükkel, és csak önmaguknak tartoznak számadással.

8

Történetet akart mondani, de csak ötletek, gondolatok jutottak eszébe. Hangulatok, ítéletek. És régi cseh filmek. Tulajdonképpen arról akart mesélni, fölidézni valamit, helyzetet, leleményt, mindennapot, amiről azok a filmek szóltak. Nem, semmi cím, konkrétum, csak annyi, hogy „a cseh filmek”, amit addig a dimenzióig, hogy bennük, a filmek szereplői között, abban a közvetlen, nyílt, szókimondó, bővérű, finom, életes világban, mintha ő mondaná, mintha úgy ugrana föl a székeről, mint ott el egy vonat elől. Mint mikor ott van a vászon mögött a felvevőgép, a nagypolitika, de tojnak rá, élik a maguk örömeit, bajait,

sikereit, butaságait. Nem beszélnek róla, csak megmaradnak. Merthogy az élet így maradt meg, és így fog megmaradni ezután is, nem úgy, ahogy a történelemkönyvekben és a programirodalomban megírták. Az az igazság, hogy ezeket a húsz-, harmincéves cseh filmeket most egy olasz film idézte föl, s az is meglehet, hogy az olasz előbb készült, hiszen évtizedekkel előbb játszódik. A tévében ment, az elejét nem látta, s aztán sem járt utána. Ilyen nincs, ne rontsuk el, gondolta. Semmi kis történet arról, hogy egy lány, egy fiatal nő, hogyan éli túl az olasz fasizmust meg a második világháborút. Csetlik-botlik, megalázzák, kihasználják, mégis mindig kikeveredik a szégyenteljes helyzetekből, börtönből, kuplerájból, álszent és kegyetlen gazdagok, gonosz és pitiáner szegény emberek karmából, ágyából. A háború után, férjével az oldalán, még Oroszországba is elmegy, megkeresni ifjúkori örök szerelme sírját. Megáll az autójuk egy tanya mellett, a sofőr kiszáll. Vízelni? Nyújtózkodni? A vetegető parasztnak is oda-szól valamit. Kicsit messzebb a paraszt felesége, két kisgyereke. S ki ez az orosz paraszt, na ki? Ő bizony, hősnőnk ifjúkori örök szerelme. S a sofőr visszaül, az autó elporzik.

„Tudod, azért vagyok én még mindig meg, mert nem vettem olyan komolyan, mint a többiek. Már csak egyedül vagyok” – mondja neki a nyolcvanöt éves, aki külsőre szinte ugyanolyan, mint harminc éve volt, s szellemileg is eleven, ma is alkot, szerepel, közügyekben vesz részt. Mennyi lehet ebből, ami a génjei, a neveltetése, a körülményei, a szerencséje része, s mennyi, ami az akarat, az esze, a hatodik érzéke, a leleménye, a bölcsessége következménye? Mennyi, ami tényleg rajta múlt? Az, hogy kerülte az örvényeket, a szeszélyes habokat, viharokat, s a mély vízre csak akkor evezett be, ha nem volt más út, s az első alkalmat kihasználta, hogy a biztosabb, nyugalmasabb parti vizeken lehessen, ahonnan viszont folytonosan kapcsolatot tartott minden hellyel és iránnyal, s ha másként nem tudott, akkor az ég tükrét, a felhők árnyékát, a madarak, a nád, a halak mozgását figyelve tájékozódott, válaszolt? Az, hogy akkor is inkább magányos volt, amikor másokkal együtt volt? Hogy titokzatosan mosolygott, de hihetően ítél? Mit nem vett komolyan? A tülekedő, acsarkodó, álszent, kiszámíthatatlan emberi világot? Az esztelen csatározásokat, versenyeket, hazudozásokat, osztozkodásokat? Megállt, elhajolt, leült, várt inkább, ha süvítettek a kövek, a golyók? Megtudott, tudott valamit arról, amiről a többieknek fogalmuk sem volt, a mederről, amelyben az egész hánytorog, habzik, elmúlik? Félreállt, nevetett, hagyta, amikor mások rögeszméken, hiábavalóságokon vitatkoztak, veszekedtek?

1

Mennyi repedés, vakfolt, pára, por, légy piszok a tükrön, amiben a többieket látod. S ha megmozdulsz, nemcsak a tükrre eső fény szöge, hanem veled együtt a tükör is mozog. Egyiktől távolabbra, másikhoz közelebbre kerül, miközben a tükrözöttek, ők maguk is elforognak. Ezért, hogy a sarkok, mint a törött üvegcserep, beléd állnak, fölsebeznek, s vérzik, fáj ott is, ahol nem vártad. Ezért, hogy könnyen összezavarodsz, nem tudod eldönteni, te vagy-e a hibás, vagy az, akit másnak látsz. Toporogsz, leguggolsz, fölállsz, billegteted, szeretnéd, ha ugyanazt mutatná. A mozdulatlan, a történet előtti állapotot állítanád vissza, azt, amivel úgy tűnt, semmi dolgod, amihez képest itt vagy ott vagy, ami mérhető akkor is, ha semmit sem csinálsz. Ha ott maradtál volna, ha képes lettél volna ott maradni, a többiek akkor is elmozdultak volna. Nincs másod, mint a tükör leporolása, fényesítése, újbóli beállítása, s ennek a tevékenységnek a folytonos ismételtetése, hogy akik a sajátjukat nézik, hogy ezt legalább lássák. Nem mintha hazudni akarnál nekik, csak hogy legyen viszonyítási pontod. Ahhoz is, amit önkéntelenül, s ahhoz is, amit tudatosan csinálsz. „Felelős vagy-e a világ állapotáért?” – kérdezzetik. Sőt, állítják! S mintha ez, ez a púp a hátadon, ez kapcsolna össze a többiekkel. Ez a homályos, és egyre inkább megfoghatatlan, megfogalmazhatatlan. Hogy rá vagytok szorulva egymásra, ki vagytok szolgáltatva egymásnak. S hogy tisztogathatod, próbálgathatod a tükrödöt, nincs még egy, amelyik ugyanazt mutatná.

2

A filmbéli, a színpadi erős, okos ember, aki elfogja, legyőzi, becsukja, megöli helyetted a gyilkost, a rosszat, a csapat, a kosárlabdacsapat, a futballcsapat, amelyik legyőzi helyetted a gyengébbet, a bátor, leleményes, ügyes úrhajósok, akik leszállnak helyetted a Holdon, a politikusok, akik kormányozzák, kormányoznák az országot és közben nagyokat hazudnak helyetted, a híres nagy írók, akik megírják, a szorgalmas olvasók, akik elolvassák helyetted a legjobb műveket, a hülye háborúk és a terroristák áldozatai, akik meghalnak helyetted... helyetted, helyetted, helyetted... mintha te csodálkozva vagy rettegve, biztonságban és együttérzéssel néznéd, nézhetnéd s megúsznád, megúszhatnád csak, s legfeljebb elgondolkoznál, elbeszélgetnél róla, vagy még azt sem, mert nem érdekel már, mert tele van már veled a pucád, mert a magadét, a magad dolgát szeretnéd, akarod már megcsinálni végre, s mert te akarod a magadét, s mert úgy érzed, káprázat, becsapás, szédítés, hogy helyetted bármit is, még ha te arra képtelen vagy is, még ha a körülményeid és a lehetőségeid foglya vagy is, akkor is ott van, amit neked kell, amit helyetted senki sem fog, s ami a nagy példákra és nagy méretekre, észre, erőre, ügyességre figyelve sem lesz könnyebb, s ami-

hez ott vannak a te saját szurkolóid és vetélytársaid, ott vannak a hiteles mértékegységek és igények, ott az időd és a helyed, ahol lehet álmodozni, tervezgetni, gondolkodni, nézni a hősokeket, a győzteseket, a gazdagokat, a szépeket, okosokat, de ahol az a tragédia, ha nem azt csinálod meg, amit csinálnod kellene.

3

A csinálás, a tevékenység öröme, az, amit nem is fogalmazol meg, csak érzel, átélsz, miközben azzal, olyasmivel foglalatostokdsz, amihez kedved van. Nem kell, hogy a világot akard kimozdítani a helyéből, az effélék rendszerint nem az akaráson múlnak, csak később derülnek ki, amikor már túl vagy rajtuk. Az öröm, amiről szó van, a jó levegő, a napfény, az egészség, vagy legalábbis arra az időre az elfeledkezés a betegségről, az egyik öltés a másik után, az egyik téglára a másik, az egyik jó szó után a következő, s valami olaj, hely, pillanat két pillanat között, ami magától értetődővé, gördülékennyé, könnyűvé teszi, ami összekapcsolja, egymás mellé szelídíti, mozogni segíti, serkenti a működést. Nem a szorgalmasok, a versenyzők, a kapzsi, a folyton túlteljesítők vagy túlteljesíteni akarók fáradtságos, harsány, mulandó öröme, amit mindig beárnyékol, nyomaszt, megzavar a következő, a még nagyobb akadály léte, amit le kellene, jó lenne legyőzni, megszerezni, megölni, hanem a maguk, tehát a természet tempóját követők, a szürkék, a fű a fűvel, a rengeteg a rengeteggel, a hasonló a hasonlóval, az egyik szívdobbanásra a másik végtelen öröme, olyan tudás és érzés, amelyet befolyásolni nem, csak észrevenni és átélni lehet, s ami ha észrevétlen marad, ha érzéketlen vagy iránta, akkor átok lesz a nappalod és az éjszakád, utálni fogod, elrontod ott is, ahol a saját érdekedben feltétlenül jól kellene megcsinálnod. Mekkora rész fakadhat a körülményekből, s mekkora az, aminek te magad vagy az oka? Ha tiszta vagy, ha nincs benned számítás, ha képes vagy önmagadat a helyeden látni, akkor kiderül, hogy rajtad múlik, s csak hátrébb kell állnod, összébb kell húzódnod, közelebbre kell nézned. Ennyi.

4

Nem a gondok, a nehézségek folytonos hangoztatása, a nyafogás, a tehetetlenkedés, a felelősség másokra hárítása, hanem a cselekvés, a tett, ha csak egy Nagy Sándor-i kardvágás is, az imponál, az kell a tömegnek, sőt ha nem csupán megteszed, hanem valamilyen módon kényszeríted őket is, hogy megtegyék, vagy olyan helyzetet teremtesz, hogy maguktól megteszik, kénytelenek megtenni, az még inkább lenyűgözi őket. Példa kell, főnök kell, vezér, atya kell nekik, aki tudja, s aki vállalja a felelősséget, aki szükség esetén „elviszi a balhét” is. A kemény, az erős, aki néha oda-odasóz, elveszi tőlük, amijük van, de aztán újra kiosztja, aki megjutalmazza, megbünteti, de biztonságban tartja őket. Az okos diktátort, azt szeretik. Mennyi lehet ebben az állati ösztön, s mennyi az emberi butaság, félelem, tapasztalat? Hogy az okosabbak, ügyesebbek, erősebbek, a faj fennmaradása a fontos, s hogy ezért alávetik magukat, túrne, szót fogadnak. S

csak akkor, ha valamit elvét, ha kiderül róla, hogy nem igazán erős, csak durva és kegyetlen, ha nem igazán okos, csak ravasz és hazug, ha nem igazán ügyes, csak ügyes barátai vannak, hogy akkor előbb-utóbb egyszer csak agyonvágják, kisöprüzik pereputtyostul, s akkor minden összezavarodik megint, és sok-sok picike, nyavalygó főnök lesz csak, és gondolkozni kéne, mindenkinek külön-külön kéne gondolkoznia, sőt, tennie valamit a saját belátása szerint, de mind arra vár, azért kiabál, könyököl, húzódik hátrébb, hogy helyet adjon, hogy legyen méltó helye annak, aki jön majd, és megmondja, és rájuk kényszeríti.

5

Ha átengeded magad az indulatnak, a rettenetnek, a keserűségnek, ami át-törte a gátat, s özönlik, magával sodorna, ha a világot, a hazát, s persze téged magadat is folyton megmenteni, jobbá tenni, beavatni, magukévá tenni, felelőssé tenni akaró politikusok, adókievetők, adószedők, hatóságok, hírvivők, hírmagyarázók, kisbírók, falufarka pletykafészek, szarkeverők, potyázók, blöffölők szálnalmas és pöffeszkedő, hiú és ravasz, a hatalom által megszédített, a pártjuk által karámba kényszerített, s a karámon belül a csorda méltó tagjává nemesült urak, uracsok, jó emberek lendületét, habitusát, észjárását, öngigazoló logikáját egy pillanatig is elfogadod, ha hagyod a szerkezetet, s hogy abban neked ezt meg azt kell, kellene tenned, mert különben megáll, mert a többiek, vagy ők, akik a többieket nagy hangon képviselik, vagy legalábbis azt hirdetik magukról, akkor rajtad is behajtják, ami szerintük rád tartozik, s ha mintha közéjük tartoznál, ordítózni, erőszakoskodni, okoskodni, hazudozni kezdesz, s merthogy rögtön észreveszed, s észreveszik ők is, hogy kilógsz, hogy sem velük, sem önmagaddal nem vagy már azonos, s ha csak elképzeled és átéled mindezt, már a gondolatától összezavarodik a világtérkép, össze a létezési rendszer, ami a sajátod, s amit, azt hiszed, ismersz, ami szerint a szemlélés, a megjelölés, a megítélés a dolgod, az, amire képes vagy, akkor áldod a sorsot s azokat az erőket, amelyek megengedik, hogy azt teheted, amit teszel, s ha tetszik, el is gondolkodhatsz rajta.

6

A tehetség szorgalom nélkül alig több, mint a szorgalom tehetség nélkül, s úgy tűnik, hogy a világot, rövid távon legalábbis, a szorgalmasok, a folyton tüsténkedők irányítják. „Márta, Márta, szorgalmas vagy, de egy a szükséges dolog, és Mária a jobb részt választotta” – mondta Jézus a ház körüli, háztartási munkába merülő Mártának, miközben Mária a lábainál ült és a tanítását hallgatta. Mindennek megvan a maga ideje, s ha a Mester van a hajlékunkban, ha végre itt van, akkor hagyjuk a fenébe a sütést-főzést-takarítást, hallgassuk Isten szavát és meditáljunk, hogy legyen mihez igazodnunk, ha magunk leszünk majd, ha a munka lesz csak, ha a saját eszünkre, leleményünkre, erkölcsünkre, hitünkre leszünk utalva, s ha elindulni, mozogni, szárnyalni szeretnénk. Az a „jobb rész”, ha megismerjük önmagunkat, ha a lelkünk rendben van. De Márta miért nem

tudta ezt magától? Miért a keze, az elvégzendő munka tartotta fogva? A tevékenység közben, a tárgytól a keze nyomán megéledő, működő lakástól-környezettől nem kapta-e meg ugyanazt a lelki nyugalmat, tudást, bölcsességet, amit Mária a szavakból, igékből? A szó, a beszélgetés, a másik ember meghallgatása olyasmibe kapcsol be, ami a tárgyak, az élet fölötti magasság? Az elmélkedés, még ha haszontalannak tűnik is, nem alávalóbb a söprésnél, mosásnál? Ha Márta lankadatlan szorgalommal süt, főz, takarít, eteti a jószágot, s dudorászik közben, s belefolyik a láthatatlan lüktetésbe, nem éppen olyan „szükséges dolgot” csinál-e, mint Mária? Nem csupán a „lélekkel”, a „tehetséggel”, s a velük összefüggő időzítéssel van-e baj? Nem a tudatán felüli, kívüli erő, hatalom intézi-e, hogy végül is mit választ?

7

Ha valami nehezet, kellemetlent, szokatlant kell megcsinálnia, azonnal eszébe jut ezer más, amit még mindig nem végzett el, s ami most egyszerre fontosnak mutatkozik, és sokkal könnyebbnek annál, aminek eddig látszott, s különösen annál, amihez most hozzá kellene kezdenie. Mintha a függöny mögül, mintha varázsütésre teremnének ott, készen arra is, hogy közreműködjenek a saját fölkoncolásukban. Ha tetszik, ha nem, csinálni kell őket, s jólesik a csinálásuk, könnyű, örömteli, némelyik gyorsan el is készül, mintha bemelegítés, edzés lenne, s a tudatalattija, a reflexei végeztetnék, vezérelnék, hogy erősítsék, ügyesítsék, hogy a nehezet, a kellemetlent, a szokatlant, a rosszabbat, ami elől menekül, hogy azt is mégiscsak megcsinálja, képes legyen megcsinálni, ha egyszer ott áll majd előtte és nem tehet mást. Ez a „helyette”, ez az önfeledt gyakorlatozás, ez a próba tehát örömet, sikerélményt, beteljesülést is jelenthet, s ha a pillanat szorításában, de a végtelen ütemére történik, még az is megeshet, hogy ugyanazzal a lendülettel azt is megteszi, elvégzi, amitől fél, viszolyog, hogy közben elmúlik az elkülönözés, ami a személyiség egyszerűségéből, önvédelméből, bizonytalanságából, kiszolgáltatottságából, „szabad akaratából”, tehát a korlátaiból fakad, s kifényesedik a háló, amelyben a tudata, mintha a saját árnyéka lenne, egy lépéssel mindig mögötte halad.

8

Ha valaki mélyről jött, s nem ismeri ki magát a magasságokban, ahol azonnal és folyamatosan meg kellene kapaszkodnia, el kellene vegyülnie, s bizonyítania kellene, hogy ugyanolyan, s ugyanarra képes, mint akik születésüktől kezdve vagy nagyon régóta ott vannak; ha valaki a természeténél fogva, azért, mert túl alacsony, vagy azért, mert túl magas, vagy mert nagyon kövér, nagyon sovány, púpja van, sánta, félkarú, félvak stb., kirí a többiek közül, akik szinte mind ugyanolyanok, s tizenketten vannak egy tucatban; ha valakinek más a bőrszíne, a hangszíne, a habitusa, az erkölce, a hite, az istene, s ahelyett, hogy megpróbálna alkalmazkodni, s kitanulva a hely és az idő kényszeréből, ami a megma-

radásához, az ott maradásához okvetlenül szükséges, nem tagadva meg semmit, de olyanná téve magát, hogy eszébe se jusson senkinek, hogy honnan jött, hogy néz ki, csak az, hogy nélkülözhetetlen, hogy milyen jó, hogy itt van, hogy ide jött s nem máshová ment, ha ehelyett tehetetlenkedik és nyafog, kérkedik és hisztizik, feltűnősködik és követelődzik, ha bajt kever, azzal csak a helyzetét nehezíti, a barátait hozza zavarba, a figyelmet irányítja magára, s ha ráadásul kiderül, hogy nincsenek is különleges képességei, csak a kukac van a fenekében, akkor azonnal a helyről, ahonnan való, a származásáról és a külsejéről fognak beszélni, abba kötnek bele, amiről nem tehet, ami mellékes bármely magasságban, s különösen akkor, ha abban egyetértés van, hogy itt jobb, mint lejjebb volt, s hogy feljebb még jobb lenne, s hogy akkor hogyan tovább.

9

Pörög benne, villog, feszül, kimerevít-élesít egy-egy képet, működik az öntudatlan felvevőgép, ami minden dimenzióban, ismertben és ismeretlenben fölveszi a történetet, azt is, ami a másokkal való kapcsolatában, a tudatán kívüli viszonylatokban, s azt is, ami a testében, a gondolataiban esik meg, s annál sebezsebb a forgás, vakítóbb a kép, minél közelebbi az esemény, minél erősebb az inger, minél inkább a bőrére megy a dolog, s mindaddig ismétlődik, amíg egy újabb élmény el nem szakítja, hátrébb nem löki, vagy az idő múlásával bele nem ivódik belőle a mélyebb rétegekbe, ami fontos, s el nem veszik a ködben, ami pára. Nem is jó, nem pontos az, hogy felvevőgép, hiszen mint a permetlé a fába, a falevélbe, mint a szemerkélő eső, a szállingózó hó a földbe, úgy ragad bele minden részecskéjébe, sejtjébe, zsigerébe, s vizsgálja meg, fogadja be vagy taszítja el külön-külön mindegyik a legártatlanabb szót is, a legnagyobb pofont is, az örömet, a bánatot, a simogatást és a félelmet is. „Kérem, itt az univerzum forog.” Egyik fele éppen lefelé fordulóban, a másik fele lent. „Mit akar ez az egy ember, egy ember?” – villan az űrbe a gyerekjáték kérdése. Tényleg, mit akar? Lefogni! Elfenekelni! Agyonvágni! Valaki igazságtalan volt vele, s mindenütt ott van, mélyebbre ivódik, mint a jótevői. S mit ad Isten, ettől kap erőre, s menne neki, ha kell, Ninive királyának, biztosának is.

Julius Meinl

*A plédobozok felé tartott,
melyiket vigye el,
amikor a kamera elfordul,
s az eladó nem figyel.
– Nézd, az a nyomorult –
súgott a köpenyes,
a pult mögött bújt,
csak a szemsarok lesett –
lopni indul!
No, ennek vége – gondoltam,
de a fickó,
mint aki szagot érez,
hagyta a dobozokat,
s az ajtó felé lépdelt.*

*Fizetek, szoltam a nőnek,
hogy jönne elő a pult mögül
a szemsarok után a többi rész,
öreg arc, csupa penész,
mint valami drága sajt.
– Lopni jönnek mind –
szórta a szavakat,
és számolt – de nem járnak
túl az eszünkön – nevetett.
Valamit visszaszoltam.
Jónapot – ilyet,
de már csak kifelé menet,
mintha félnék, esetleg tartóztat,
s a raktárban megveret,
mert a zsebemből kirángat
egy bontatlan knorr-levest.*

*A fickó a padon ült,
kint a téren,
a konzervhúst bontotta,
amit már régen
zsebre tett, mikor a nő
a pult mögül föllesett.*

Vastag késsel
 belemetszett a konzervplébe,
 mikor melléértem,
 már a szájába tömte az ételt.
 Nem jött, hogy adjak egy tizest,
 mert megdöglik éhen.
 – Szóval a húst lopja,
 csak a borért fizet –
 gondoltam, mintha
 az ő életét nekem
 kellett volna eldöntenem.

JAK-FÜZETEK

A nyolcvanas, kilencvenes évek új magyar irodalmának legfontosabb könyvsorozata 1995-től a JAK és a Balassi Kiadó közös kiadásában, Keresztury Tibor és Kőrösi Zoltán szerkesztésében a 75 megjelent kötet legjobb hagyományainak szellemében, igazi meglepetéseket kínálva jelenik meg.

1995

- 76. Bartis Attila: *A séta*
- 77. Zeke Gyula: *Idősb hölgy három ujjá vállamon*
- 78. Borbély Szilárd: *Mint minden alkalom.*
- 79. Kun Árpád: *Esőkönyv*
- 80. Hazai Attila: *Szilvia szüzessége*
- 81. Szilágyi Márton: *Kritikai berek*
- 82. Faragó Ferenc: *A flox*
- 83. Szirák Péter: *Az Úr nem tud szaxofonozni*

1996

- 84. Ménes Attila: *Nyugati utcai rémtörténetek*
- 85. M. Nagy Miklós: *Nikkelszamovár*
- 86. Schein Gábor: *Elhangolás*
- 87. Babarczy Eszter: *A ház, a kert, az utca*
- 88. Salamon András: *A kutyák nem felejtenek*
- 89. *Kitolási szakasz* (fiatal filozófusok antológiája)
- 90. Kurdy Fehér János: *Valóság Museion*

Az évi nyolc tervezett kötet páros megjelenésének időpontjai (február, Ünnepi Könyvhét, szeptember, Téli Könyvvásár) változatlanok, tervezője továbbra is Eperjesi Ágnes, biztosan kaphatók a jobb magyarországi és erdélyi könyvesboltokban. A könyvbemutatók időpontjai a napi- és hetilapokban lesznek olvashatók.

MEGKÉSETT VÁLASZLEVÉL FORGÁCS ÉVÁNAK

Kedves Éva,

menthetetlenül későn válaszolok szép és mélyértelmű, tanácstalanul is problémagazdag leveledre.* Mind Téged, mind az olvasót önkéntelenül is megbántottam, hiszen öt számot kell visszalapozni ahhoz, hogy válaszom érthető legyen. Mentségem legföljebb az lehet, hogy egy kortárs magyar íróról, akit Te is emlegetsz (Nádas Péterről) be kellett fejeznem a könyvemet, s addig semmi mással nem foglalkozhattam, és hát, egyre húzódtott a befejezés.

Mindjárt e könyv egyik fő tanulságával kezdem: egy virtigli *régi* író művészetével foglalkoztam másfél évig. Korunk új szótárainak nagy többségét egyszerűen képtelen voltam alkalmazni művészetének feltérképezésére, miközben ő maga is, esszéiben ezzel a szótárproblémával küszködik. Abban a tudatban írtam, hogy könyvem egységét, a fokozott tárgyszerűsége alapozva, egyedül az biztosíthatja, ha végigviszem azt a motívumot, ahogy a század hatvanas éveitől napjainkig egy magyar író a modernitás ironikussá, idézőjelessé tett keretein, sőt romjain a határhelyzet történeteit írja. Magát a történetiséget mint problémát, mint folytathatatlanságot – önnön anakronisztikus „szabálytalan szépségét”. Az anakronizmus jelenlétének *korszerűségén* és vitalitásán gondolkodom könyvemben is, és leveled sokadszor történő elolvasása közben is. Mert Te is azzal vesződsz, meg ő is, meg amaz is, meg emez is. Akik meg nem, azokkal folyamatos szótárproblémáim vannak (ezt leíró és nem minősítő értelemben mondom). Mi ez? Későrómai analógiák? „Barbárokra várva” (Kavafisz)? Öregedés? Kihullás az időből (azt meg hogy kell csinálni)? Mit jelent a nyugati civilizáció evidens krízisének és a magyarországi változásoknak egymásba csúszása, amire oly plasztikusan felhívod a figyelmet a Bill Gates/Magyar Állami Operaház példás elemzésével?

Mindenesetre hadd ismételjem el Neked is, az olvasónak is, melyek a legfontosabb gondolataid – számomra – ebben a levélben. Hogy nem az általam elemzett írók „régisége” (Kertész Imre, Krasznahorkai, Esterházy, Nádas) áll a középpontban, hanem az értékeim régisége, mely persze egész generációnk problémája. Hogy ez új jelenség, amennyiben az új a szecesszió (szerintem a romantika) óta nem kérdőjeleződött meg annyira, mint mostanában, nemzedékeinkben. Továbbá: „Kirajzolódik – merőben új kép – a művészet mint *utóvéd* arculata... nem a régivel szemben van defenzívában, mint volt az avantgárd, hanem valami újjal.” „... ez az interpretáció egy krízishelyzetben fogant, és voltaképpen tárgya is elsősorban ez a krízis.” „Olyan pontra érkeztünk, ami sokkal inkább összeomlásnak, mint egyszerűen változásnak tűnik... *Nem lehet nem látni a morális összeomlás és a forma eltűnése közötti szoros kapcsolatot.* ... A tudás és a józan ész szorosan az erkölshöz kapcsolódott. ... S miközben az európai kultúra morális építménye összeomlik, a magyar történelemben pedig a társadalom átrétegződésével járó, az élet minden

* Előzmények: Balassa Péter: *A hang és a látvány. Miért olvassák a németek a magyarokat?* Jelenkor, 1995. július-augusztus, 664-668. o.; Forgács Éva: *A Magyar Állami Operaházban bemutattak egy új alakot. Levél Balassa Péternek.* Jelenkor, 1996. február, 165-168. o.

szféráját felforgató változás megy végbe, egyúttal... változás zajlik globális méretekben. (...) A Microsoft felől nézve mi mindannyian *régiek* vagyunk. ... Amíg a nemzeti reprezentációt fontosabbnak találjuk, mint magát a szigorúan gyakorlati értelemben vett munkát, addig passzív elismerést juttatunk kifejezésre aktív és értelmes hasznosítás helyett, és Bill Gates-ből ikont csinálunk.” Az idézet-kollázs szokásos, elkerülhetetlen önkényét beszámítva próbálok most már magam is mondani valamit Neked és az olvasónak.

Leveléd vége felé ugyanis kritikái megjegyzéseid is olvashatók szóhasználatommal kapcsolatban, s engem éppen ezek inspiráltak újragondolásra. Mert amit a nemzeti reprezentációról mint csupán passzív elismerésről írsz, szemben az aktív és értelmes hasznosítással, meg amit a nyugati, szokásos voyeurizmusról, nem egészen kompatibilisek azzal, amit előbb a morális összeomlásról mondasz, ugyanakkor kritikádat jogosnak és egy-egy ponton magát is kritikára szorulóknak vélem. Most úgy látom, hogy Magyarországon elkezdődött, sőt szédült iramban folyik az aktív és értelmes (persze, mivel szédült, igen sokszor nem értelmes) hasznosítása Microsoftnak, nyugati modelleknek, mi-egyébnek. Ez azonban egybecsúszik, összecsuklik a nyugati krízis átvételének gyorsított ütemével is. Valójában az átvétel szédületének semmi köze az aktív és értelmes hasznosításhoz. Én tehát inkább a gyerekes felzárkózást látom a fejlett összeomláshoz, amely azonban kívülről, homlokzatilag nézve igen tetszetős, de *mint egy üres ablak a nagyvilágra*. Most látni, hogy nagyvilág nincs, legalábbis a „hozzá” való igazodásnak abban az értelmében, ahogy ez itt folyik. Még az operai ablak-jelenetben is, a Gates-ikonon keresztül is ezt látni: egy villanásra láttam a tévében. Én még ilyen jelentéktelen arcot életemben nem...! Inkább az eufória érzékelhető, hogy végre – s ebben semmi rossz nincs, inkább jó van – *pár centivel* nyugatabbra vergődött ez a szerencsétlen, csacsi ország, és egy-két év-tizeden belül, jó esetben (s ez a jó eset most realisabbnak tűnik, mint mondjuk három-négy éve, szerencsére) egy gyengébb kiadású Ausztria lesz belőlünk. Holott tudjuk, Ausztria is elég silány hely. Tehát: egyetérték a modernizációval, elengedhetetlennek tartom, ugyanakkor a modernitás állandó belső kritikájának krónikus hiányát, sőt nem ritkán ideges-agresszív leszólását nagyon (értsd: *nagyon*) nagy bajnak tartom.

A *régi* tehát az én szóhasználatomban nem a modernizáció ellenfogalma, *ennyiben* nem defenzív, nem retrográd szó. Ellenkezőleg: a modernitás alapértékeinek visszavonhatatlansága az, amiben volt/van bizonyos igen laza, diszkontinuus egyetértés Széchenyitől a demokratikus ellenzék viszonylag szélesen értett köreig, ami végül is el-eltaszította az országot végre oda, ahol már régen lennie kellett volna (meg nem is tudott ott lenni, lásd németek, oroszok stb.). Mondom, így: akadozva és tragikus megszakításokkal, de a reformkortól 1989-ig ez a konszenzus megmaradt. Ugyanakkor megvolt a modernizációt illető kritika és önkritika is, méghozzá nem csak a vad, „mélymagyar” népi értelemben! Ez az, ami számomra elveszni, elhallgat(tat)ni látszik ma, és ez *már* „fejlett” fejlemény, mert összekapcsolódik az általad is többször kiemelt összeomlással, ami Nyugat-Európában (Amerikában és Japánban is?) történik. Az európai és a magyar-európai (ön)kritika általános elszótlanodását és meggyengülését tartom – a régi-ség mint progresszió – nevében nagyon nagy bajnak. Tehát ismétlem: ebben az értelemben leveléd első része mást mond, mint a befejezése, és nem haragudhatsz, hogy erre a nem jelentéktelen, hanem beszédes törésre mutatok, hiszen épp ez a törés az én problémám is. Hiszen Te is úgy gondolsz, hogy a modernitás utáni Microsoft-jövő helyi, magyar, premodern befogadásának botlásai és ízléstelenségei *nem azonosak* azzal a régiséggel, amiről az általam szóba hozott írók beszélnek. Ami az ő problémájuk, az a Te problémád is, meg az enyém is. A „rég” szerintem: konstruktív tanácsalanság, talán nem reményteljes, de adott, kényszeres újraalkotási kísérlete az európai lelkiismeretnek, vagy így mondom: a modernitás önfélreértéseinek heroikus korrekciós kísérlete (a heroikus itt nem patetikus, csupán hétköznapi leíró, mint egy névtelen cipész hősiessége, ami – *megvolt*).

Leveled is hullámszik a borúlátás és a józan, pragmatikus, köznapi és – számomra – kicsit reduktív optimizmus között. Tegyük a dolgunkat. Csakugyan, nincs, nem lehet ennél több. Számomra azonban csupán leveled *első* felével együtt érthető ez a gyakorlatiaság. Jó, tegyük a dolgunkat, s főleg ne rendezzünk protokollshow-t a Windows '95-nek, hanem tanuljuk meg és használjuk, ám ettől még a helyzet globálisan kétségbeejtő. Ez utóbbi akcentus Nálad is kimutatható, a mondott írónál is, nálam is. Ám a józanságot én nem annyira a reduktív gyakorlatiassághoz csatolnám, hanem a globális szétmállásról el nem fordított (értelmiségi) tekintethez. Ahhoz a szempillantáshoz, ami ezeket az írókat és Téged és engem is *régivé* tesz, illetve nem vagyunk képesek, nem tudunk más-keppen nézni, mint régi módon. De *ez nem az új retrográd alternatívája*, nem a 21. század és a Microsoft ellenfogalma, hanem izgalmasan korszerű és levethetetlen, egy *másféle* időt használó és érzékelő magatartás. Kertésztől Esterházyig *sem* a Nyugatnak a keleti „egzotizmussal” szembeni voyeurizmusáról van szó csupán (amit talán *Az angol lobogó* fejez ki a legerőteljesebben és foglalatszerűen), hanem a *világképben* való gondolkodásról, az artikuláció melletti *morális* érvekről, racionalitásról, de *nem* reduktív észérvekről és a globális krízis iránti affinitásról való le nem mondás kényszeréről. Magad is összekapcsolod az európai morális-esztétikai összeomlást és a magyar változássorozatot a globális dematerializálódással és az információáramlás felgyorsulásának nagyon is valószínű voltával. Szimulakrum és valóság egymásba csuklik. És *innen* éppen az kap erőre, amit *réginek* neveztem.

Nem akarok és nem is tudok ugyanis eltekinteni attól, hogy a 20. század – magad írod – az emberi lény által önmagának és a természetnek okozott globális katasztrófák sorozata. Auschwitz és Gulag mellé sorolom az ökológiai katasztrófa lassított folyamatát, *amiben* élünk, miközben a másik kettő következményeit sem mértük még fel teljes mélységében. Lehetséges, hogy az ökológiát illetően árnyalatnyi különbség van közöttünk, ám hidd el, ha a zöld mozgalmak úgy viselkednek, mint a többi kisebbségi diktatúrák (ezekről Neked inkább közvetlen tapasztalataid odaát), akkor semmi közöm hozzájuk, morálteológiai prédikációikat és egyéb türelmetlenségeiket értem és nem kedvelem. De – metaforikusan szólva – a *Liget* világához tartozni, túl az erős baráti szálakon, most ezt belső kényszernek és természetes kötődésnek érzem (Te is sokszor publikálsz ott, örömmel olvasom esszéidet). A zöld-problémára nem gondolni, noha (vagy éppen ezért, mivel) mindenki mindent tud és a zsigereiben érzékel, ezt rettenetes háritásnak tartom (századunk katasztrófáit mintha hosszú háritás-periódusok előzték volna meg), akkor is, ha „megoldani” talán Bill Gates, Ted Turner és Suzuki együttvéve sem tudná. Ráadásul: Magyarországon a modernizálás lázában *mint* radikális veszélyről és alternatív cselekvésmódról hovatovább alig lehet nyilvánosan beszélni. Mert hogy *benne* vagyunk valamiben és nem előtte valaminek, ami szabadság és élet egymást szétfeszítő félreértéséből vagy sorsszerű ellentétéből következik, nos, ez letagadhatatlan. Épp ezért a hallgatás, még ha ez a tudás és a félelem (nem pedig a cinikus közöny) hallgatása is, maga a morális összeomlás beteljesülése. Nemhogy a másik emberrel, hanem saját magammal szemben is kötelezettséget jelent az élet megőrzése. *Nem* vallási módon fogalmazva: nem teremtmény mivoltunk miatt, hanem ama véletlennek tűnő adottság miatt, hogy *itt* vagyunk/vagyok, *ennek* kell valamilyen jelentésének lennie, különben tényleg csak a halál és az öngyilkosság – esetleg kellemes, élvezet formák között – volna az alternatíva. Az én problémám: csakugyan ellentmondás keletkezett az ember *szabadsága* (annyi mint: uralom a természet felett, kötöttségeitől való minél nagyobb függetlenség, a fejlődés és haladás megkérdőjelezhetetlensége a totális öntörvényűség nevében) és az emberi, állati, növényi, földi, biológiai *élet* között. Ennek az ellentmondásnak az állandó újraértelmezése és újragondolása jegyében – hogyan jutottunk idáig? – vagyok *régi*. S szerintem Te is, a többiek is. *Réginek* lenni: még ragaszkodni a történetiséghez (*tehát*: for-

ma, artikuláció stb.), akármilyen romos és nevetséges, nem-azonos módon is. *Számomra a kanti felülmúlhatatlanul nagyszerű szabadság-koncepció emésztetlenül populárisra változása-használódása és tömegtársadalmi (poszt)indusztrializálása a probléma; önrendelkezés és szeméthyegyek összefüggése.* Amennyiben időközben az eredeti programból kimaradt, kierodálódott a *feltételeesség*: ha meg tudsz felelni az ember felelős, kötelességszerű képmás voltának, eredendő méltóságának, akkor vagy szabadságra méltó. Valójában azonban tudjuk, mi történt: a szabadság feltételes öntörvényűségéből globaliter kimarad, kifelejtődik maga a törvény: a szabadság ára, a bennünk lévő erkölcsi lelkiismeret (persze, meglehet, illuzórikusan tételezett megléte), amely mértéket és kölcsönösséget (ha tetszik: minimális függést) ír elő. Az iménti elképzelés mindenkori kritikussai és mostanában egyre engesztelhetetlenebbül (lásd: kisebbségi körök, szélsőséges neoliberálisok, dekonstruktivisták stb.) *mindenre*, ami korlátozná az öntörvényűséget, rásütik a represszió, az elnyomás, az autoritás, a szellemi apa-rémuralom stb. bélyegét. Nietzsche nevében – Kant ellenében (most kényszerűségből nagyon egyszerűsíték). De ha Nietzsche-ből gondolkodom, és azt mondom, hogy: éljük végig a reaktív nihilizmus teljességét, jussunk el a nihilumig, szabaduljunk meg mindentől, ami az ember tiszta, abszolút öntörvényűségét, önfelülmúlását: a felsőbb embert akadályozza önmaga kibontakoztatásában, az örökkön visszatérő életre, az örök fiúságra/lányságra, nevetésre, táncra és esetlegesen szép játékokra stb. mondott *igen* nevében, nos, akkor nem látok mást, mint amit Nietzsche maga *így* nem láthatott: hogy a reaktív nihilizmus végletes kiélése annak érdekében, hogy örök, szabad visszatéréshez érkezzünk – idő előtt fölemésztí az életet, amire igen-t mondhatnánk, vagyis fölemésztí az örök visszatérést magát, a szó fizikai-biológiai értelmében. Már nincs vagy nem lesz mire igen-t mondani, hiszen a semmi közelít, a szónak a megsemmisülés értelmében. Ez az az eredetileg misztikus és filozófiai fogalom, nagyon is tartalmas semmi, amely mostani új, félelmetes és hátrított értelmében hallgatásunknak és a kimondatlan, globális tömegtársadalmi hallgatásnak a „tárgya”. (És akkor még nem is beszélek arról, amit az elfojtott Marx szükségszerű visszatérésének nevezhetnék: szabadság és felszámolást követelő szegénység globális ellentétéről, ami szintén az élet élehetlenségével szembesít, s amelynek kitörési pontjai vagy a hagyományos – jogos kiindulású marxi igazságosság – zsarnoki formában történő újjászületése, vagy a fasisztoid kilengések zsarnoksága, szintén a világszegénységre hivatkozva, vagy éppen az állandósuló anarchia, versus defenzív „művelt” Nyugat, *amiben* már benne élünk, s amely szintén nem kedvez az ökológiai életfelelősség és a szabadság összeegyeztetési technikáinak.)

Itt már régen nem arról van szó, amiről az általam/általad is visszavonhatatlannak és fenntartandónak gondolt „örök” felvilágosodás jelent. Mert a felvilágosodás bukása – szerintem – nem a tudatlanság feletti, tudás általi győzelem illuzórikusságán alapult, ahogyan leveled közepe táján írod, hanem a „minden érték átértékelésének” vég felé sodródó, halálos semmijén, ami tömegtársadalmi, konzumációs értelemben egyedül a *kellemességet* (lásd posztmodernitás és kellemesség nagyon is szükségszerű és olykor immorális összefüggését), néha az élvezetet, noha ennek elrontott, gyorsított „formáit” hagyta meg nekünk. A totális jelentésvesztés és -fosztás, amit éppen a minden érték átértékelése hirdetett meg és ami találkozott a *feltétel nélküli* szabadság élet-ellenességével, csakugyan az értelmetlen pillanat „szépségében” szabadítja fel az elhallgatott halál- és öngyilkosságvágyat. Ha az értelem, a jelentés: a represszió beszéde, akkor nekünk, embereknek *annyi* (ahogy Pesten mondják). A fejlődésnek és az előre-menetelnek, a haladás vastörvényének, az idő lineáris ürességének éppen azért tulajdonítunk akkora s meg nem kérdezett jelentőséget, ál-értelmet, mert: nincs benne jelentés, mert *önmagában* nincs értelme, mert: ez és csak ez maradt mintegy szemantikának. És ez nagyon kevés. Ez: semmi. A gyakorlatban pedig a szocio- és pszichopátiás magatartások felerősödésének és fokozódó *elismertségüknek* a tanúi lettünk. Ezzel szemben *régi* vagyok, de nem magamat

tartom ezért a reaktivitás és a ressentiment emberének, hanem ellenkezőleg: azokat, akik rám/ránk sütik a bélyeget.

És itt persze újra előlép szép zárógondolatod – „tegyük a dolgunkat”. Igen; cipészet, tervrajz, szószedet, jó tanórák, pontos színpadi világítás; mesterségek. Igen, az egyszemélyi felelősség *munkaöröme*. *Lehetőleg* mindent megtenni a *feltárás* érdekében. Munka közben és által történetet mondani, létezésem módjával a nem pusztán lineáris időt élni és csinálni. De nem elfordítani a tekintetet arról, amin oly picinyke mértékben tud az ember valamit segíteni – nem magasztos értelemben, hanem a cipészet értelmében. Hogy levegőhöz jussunk, és ne csak a bűdösségünket fűjjük ki, egymásra, a bioszférára. Hogy miként lehetséges ez globálisan, nem tudom, de hogy muszáj helyileg és individuálisan, abban biztos vagyok. Individuálisan: ez kommunikációt és konvivialitást (együttélést) *feltételez*. Ennyiben *réginek* lenni: a lélegzetvétel feltételeinek minimális megőrzése, vagyis – szellemi síkon – emlékezés, mely bekalkulálja persze a szükséges felejtést, de az emlékezet nélküli felejtést és háritást makacsul tagadja. Makacsság. Körülbelül így értem hát a *régi* szót, minden leküzdhetetlen tanácstalanságával együtt: *nem* reaktívan, hanem inkább nagyon is életerősen. Míg van élet.

Szeretettel ölel

Balassa Péter

A MÉLABÚ ARCA

Nádas Péter: Mélabú

„Ez hát az arcom, ez az arc?
A fény, a csönd, az ítélet csörömpöl,
ahogy az arcom, ez a kő
röpi felém a hófehér tükörből!”

Pilinszky János: Utószó

Nemcsak a látvány fölött hoz ítéletet az önmagára irányuló tekintet. Tükrözött és tükröképe „találkozásának” pillanatában a tükör által megszülető ítélet kettejük viszonyát egy feloldhatatlan ellentét csapdájába zárja.

A tükör érzéki képe azt, aki belenézi, szembesíti a megmászhatatlan ténnyel, hogy ő önmaga és nem más; ám ugyanez a kép végérvényesen fel is bomlasztja az éppen megtalált önazonosság egységét. A tükör előtt álló paradox léthelyzetbe kényszerül: a kép azt az illúziót kelti benne, hogy saját látásának tárgya lehet. Végre ráismer önmagára, de ez a megismerhető én máris végtelen távol – a tükör túlsó oldalára – került. Így a képén keresztül maga is a tükör rabjává válik.

S ez az ellentmondás akkor a legtokéletesebb, amikor már fel sem ötlük bennünk: aki megszokta, hogy tükrök között telnek a napjai, annak a tükör minden varázsától megfosztott használati tárgy csupán; s a benne megjelenő önarkép sem ejt zavarba idegenségével, hiszen nem kevésbé élettelen, mint az az eszköz, amivel közelítünk hozzá.

Aki nemcsak rápillant a tükörré, hanem tudja is, hogy mit lát, abban feltámadnak ezek az összebékíthetetlen ellentétek. Pilinszky kérdéséből többféle hangsúllyal is feltehetem, ujjongó örömet, kiábrándultságot vagy döbbenetet kifejezve – de csak egyetlen szituációban. Bármilyen érzelem színezzé is a hangot, a tükörré irányuló tekintet minden esetben egyforma: annak az embernek a pillantása, aki először szembesül önnön látványával. Ilyenkor mintha a gravitáció is a testen belül kezdene hatni, s a szem, ahelyett hogy telítődne fénnel, egyszerre sugározni kezd.

Ugyanez a fény sohasem gyúlhat ki egy állat szemében – csak az embernek adatott meg, hogy ráismerjen önmagára. „A nézés képességében hasonló, a látás módjában mégis különbözők.”

Ez a mondat két helyen is olvasható Nádas Péter *Mélabú* című esszéjében. Először egy festmény alakjairól, illetve nézőjéről van szó, majd két festőről; egyikük Caspar David Friedrich, aki a képet festette.

Nádas képekről beszél, miközben mindvégig tükörbe néz. Írói módszere a tükrözéshez hasonló szituációt teremt: mint azt *Párbeszéd* című könyvében írja, a leírást megelőző elemzés olyan szellemi tevékenység, melynek az író egyszerre tárgya és eszköze. Ám a „tükör” ezúttal nem a megszokott fényes üveglap, ezért képe is másutt jelenik meg: a leírt sorok közti űrben; papíron, mely valóban hófehér.

A festmény nem rendelkezik a tükrözéshez szükséges fizikai tulajdonságokkal, az általa nyújtott látvány végleges. Vagy legalábbis annak látszik. Mert az író, aki igyekszik

minden ecsetvonást rekonstruálni, addig faggatja a látványt, míg a vászonra festett felhők gomolygása egy arccá sűrűsödik. Ezt az arcot nehéz meglátni, írja Nádas, de ha sikerült felfedezni, többé már nem lehet letörölni a képről.

Próteusz felbukkanása az esszé legkritikusabb pontja. A tengeri öreg alakjára hatalmas súly nehezedik, az író nyilvánvalóan benne véli megtalálni az őt izgató probléma megoldását. A kérdést azonban, melyre Próteusz sokrétű szimbóluma a válasz, korántsem olyan egyszerű megfogalmazni. Nádas maga nem tesz fel kérdéseket, még ha némelyik mondata végén ott is a kérdőjel. Súlyos, tömörszerű kijelentései jó időre elzárják az utat bármiféle kérdésfeltevés elől. Megkerülni azonban nem lehet őket, mert határaik éppen olyan elmosódottak, mint az általuk megidézett arc vonásai.

Próteusz nemcsak Friedrich képének, hanem magának az esszének is középpontja, s az író gondolatai mint erővonalak rendeződnek köré. Megjelenése mégis szinte észrevétlen, mert a felbukkanását tartalmazó mondat maga is kissé ködszerűen beleolvad szövegkörnyezetébe, s ahelyett hogy hangsúlyozná az arc jelentőségét, inkább eltereli róla a figyelmet. A „meghittén ismerős” arc egy teljes oldalon keresztül azonosítatlan marad. Mintha az író habozna, vagy legalábbis játszana a lehetőségekkel, mielőtt elkötelezi magát egyikük mellett. Érdeemes feltenni a kérdést, hogy végül miért éppen Próteuszra ismer rá? S ha még egy lépést teszünk visszafelé, elérkezünk a kérdéshez, mely az elemzés kiindulópontjával szolgálhat. S ez a kérdés nem az, hogy valóban ott van-e az arc a festményen, hanem hogy Nádas gondolatai szükségszerűen vezették-e el annak megpillantásához, s ha igen, melyek ennek az útnak a legfontosabb állomásai.

Amikor először olvastam a *Mélabút*, leginkább egy nagy fáradtsággal és műgonddal összegubancolt fonalhálózathoz találtam hasonlónak. A szöveg legszembetűnőbb tulajdonsága a szándékolt kuszaság; ritmikája a felhők gomolygását utánozza. A bekezdések okási egymásutánját minduntalan megtöri egy váratlan asszociáció. Ezek az asszociációk felborítják az előzetes koncepciót, más irányba terelik a gondolatok áramlását, azt az érzetet keltve, hogy mondat és gondolat egyszerre születnek meg, illetve egymás szülői az írás folyamatában. Mintha az író „hangosan” gondolkodna, és az első sort leírva még maga sem tudná, hová fog megérkezni az esszé végén.

Persze ezzel a bizonytalansággal Nádas ismét csak leplezni akar valamit. Lehetséges, hogy nem tudja, hová juthat el – jelen esetben a mélabú definiálásának vágyától a lét dimenzióinak megalkotásáig – de azt biztosan tudja, hogy hová nem. Ezt a nem tudását mindjárt írása elején meg is osztja velünk. „Nem tudni, hol a halál, és tere nem elképzelhető.” (92. o.)

A *Mélabú* célja, az elérhetetlen tér, a halál tere. „Minden szó ide tart. Ide még nem lépett be szó.” (86. o.) Minden szó, tehát a *Mélabú* szavai is (és ezek szerint azok is, melyeket éppen most írok). Az igealak múlt ideje mögött ott bujkál a remény, hogy talán most ezeknek a szavaknak sikerül, ami eddig lehetetlen volt. Az író kitűz maga – írása – elé egy (ki nem mondott) feladatot, majd megállapítja e feladat teljesíthetlenségét, zavarba hozva olvasóját. Hiszen a kitűzött cél elérhetlensége láttán nem visszafordulni örültségnek látszik – az írónak le kellene tennie a tollat, vagy más feladatot választani. Egyiket sem teszi, hanem folytatja az esszét, mely ezáltal olyan matematikai feladványokhoz fog hasonlítani, melyeknek a megoldása ismert, csak az ahhoz vezető út bejáratlan még. Ez az út mégsem válik öncéllá, a próteuszi felhőtől kölcsönzött technikának köszönhetően. Nádas másról beszél, mint amiről valójában szó van, a leírt gondolatot elrejtí szövegkörnyezete.

„Amennyiben a halál az élet elképzelhető jelensége lenne, akkor azt mondhatnánk, hogy a világ jelenségei átélhetők és megérthetők.” (86. o.) Az idézett mondat nem a mélabúról beszél, de nem lehet megérteni anélkül, hogy meg ne nyitnám magam a belőle

áradó életérzés előtt. A feltételes módú igehasználat arra kárhoztatja a legalapvetőbb emberi vágyat, hogy mindörökké vágy maradjon.

A halál elképzelése – megértése?, átélése? – nélkül képtelenné válunk az átélésre, azaz elveszítjük magát az életet. A kitűzött feladat téjje tehát maga is ellentmondásos: azért kell a halállal szembenézni, hogy megpillanthassuk az életet. Amikor Nádas Friedrich képén keresztül akar benézni a „tiltott térbe”, ezzel a gesztussal azt a mélyebb tudását fejezi ki, hogy ez a szembenézés csak a tükörben valósulhat meg. A tekintetnek befelé kell fordulnia, hogy a halál terére leljen, nem pedig a külvilág felé.

A létezés teljességére irányuló vágya miatt érezheti az ember, hogy a halál ismeretlensége megfosztja az élettől, pontosabban az élet meghittségétől, s mélabússá válik. A melankólia, az esszé tulajdonképpeni „tárgya”, a reményét veszített ember életérzésének megfelelő lelkiállapot, rajta keresztül a létre kérdezhet rá az író.

A halál tere más szavakkal: „a képzelettel és tapasztalattal nem fölmérhető végtelenség tere.” Az író szerint a megismerés e két kategóriájának nemcsak a gondolatok, hanem a stílus egyensúlyát is meg kell teremtenie. A „tiszteességes mondat” a képzelet és a tapasztalat ellentétének feszültségétől válik élettellivé, írja *Hazatérés* című esszéjében.

Érdekes közelebbről megvizsgálni, hogyan működik az író elgondolása ebben az írásában. A mondatoknak két, jól elkülöníthető típusával találkozhatunk itt. Az egyik típus definiáló funkciójú, az író véleményét, konklúzióját tartalmazza. („A mélabú emlékezés.” „Ha a rezzenéstelen látás azt jelenti, hogy az egyik pillanatot semmi nem választja el a másiktól, akkor a rezzenéstelenül látót a sors érzete nem lelkesítheti, nem is gyötörheti: ez a tudása.”) A másik csoport asszociációk szülte mondatai zárványként hatnak a szöveg testében. Rövid, tömör formájuk következtében rendkívül súlyosak, mégis gyöckértelenek: magasan a föld fölött lebegő kötömbökhöz hasonlítanak. Egy részük refrénszerűen visszatér a szöveg több pontján, s ezzel kapcsolatok rejtett hálózatát hozzák létre. („Hajlékkeresők vagyunk.” „Vagy van remény, vagy nincs remény.”)

Inkább mellettük, mint velük szemben létezik a harmadik fajta mondat, ezek Nádas elemzéseit, tűnődéseit, reflexióit alkotják.

A háromféle mondat típus kölcsönösen teremti meg egymás érvényességét. A definíciók és következtetések háttérében a képelemzések és ezekkel kapcsolatos tűnődések állnak. Ez az összefüggés felszínre hozza, hogy az írói szemlélet határozza meg az esszé világát. Az olyan mondatok, mint például a „Vagy van remény, vagy nincs remény” különleges szerepet játszanak ebben az egységben. Az író ugyanis tárgyát nemcsak leírja, hanem meg is valósítja; egyfelől gondolatokat közöl, ugyanakkor témája érzéki élményét is nyújtja. A két „csatorna” ritkán esik egybe, így például a mélabút definiáló kijelentések nem tesznek melankolikussá, míg más mondatokból szinte árad a mélabú, noha egészen másról szólnak.

A kifejezés fogalmi és stílári s íkjainak elcsúsztatása azt az érzést kelti az olvasóban, hogy a leírt szavak mögött valamilyen kimondatlan tartalom rejlik. Különös feszültség forrása, hogy a stílust és gondolati egységet megteremtő kategóriák éppen ezt a tartalmat nem képesek megragadni. Nem képesek, mert ez a tartalom megragadhatatlan, pontosabban, maga a Megragadhatatlan. A rejtett tartalom csak elrejtettségében „nyilvánulhat meg”, mert lényegileg megismerhetetlen. Ezért az említett elcsúsztatás, a „törés” több mint stílári eszköz. Felszámolja forma és tartalom kettősségét, elmosva a köztük levő határokat, s maga is a mélabú metaforájaként értelmezhető. Az egyensúly akkor borul fel, amikor az író saját tudása ellenére megpróbálja az ellentétek dinamikáját valamiféle egyoldalú bizonyosságra felcserélni. Mondatai ekkor, ahelyett hogy erősítenék, kölcsönösen érvénytelenítik egymást.

Így például, annak ellenére, hogy belátja – és kimondja! – a halál terének megismerhetetlenségét, és ennek következményeként az élet jelenségeinek bizonytalanságát,

hosszan fáradozik egy olyan fiktív tér megalkotásán, mely beépíti rendszerébe – még hozzá az alsóbb szintek részeként – az életet és halált. A „halál tere” metafora előfordulása persze előkészíti – sőt talán predesztinálja – az író későbbi téralkotó erőfeszítéseit. De nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez a metafora maga is egy paradoxon, hiszen a halál nem társítható a tér fogalmával, így annak az állításnak, hogy a halál tere nem ismerhető meg, csak metaforikus értelme lehetséges.

Még közelebről vizsgálva ezt a szóképet, úgy érzem, a halál fogalma is pontosításra szorulna. Nem nyilvánvaló ugyanis, mit ért Nádas a halálon, amikor, a születéssel szembeállítva, az élet dimenzióját alkotó síkok egyikeként kezeli: a meghalás egyszeri, pillanatnyi tényét, vagy pedig valakinek halotti voltát, mint állapotot. Mivel a születés nem állapot, hanem az életet elindító mozzanat, csak az első értelmezést tartom elfogadhatónak. A második halálfogalom inkább az élettel állítható párhuzamba, hiszen mindkettő a lékezés módja, ha tetszik, két oldala.

Végképp nem értem, hogyan alkothatja a nemlét síkját szellem és lélek. Igaz ugyan, hogy egyik sem születik, illetve hal meg, ilyen értelemben tehát nem nevezhető létezőnek, de éppen ezért nem létük nem is állítható relációba az élek szempontjából tekintett nemléttel. Másrészt viszont szellem és lélek kizárólag az egyes embernek tulajdonítva részesülhet a létezésből, ezért nem helyezhetők a hierarchiának ugyanarra a szintjére.

Persze az elgondolhatatlanról való kényszerűen metaforikus gondolkodás ismét a sajtó – a szóhasználat – csapdájába esik. Térképzetek és összefüggések korlátai közé akarunk kényszeríteni – a szó legszorosabb értelmében – olyan „fogalmakat”, melyek lázadnak a legelvontabb fogalom konkrétsága ellen is, csak hogy érzékelhetővé tegyük a fel-foghatatlant.

A rendszer legfőbb hiányossága, amely mellett eltörpülnek a kisebb értelmezési nehézségek, hogy azzal az illúzióval kecsegtet, mintha sikerült volna megoldania a lehetetlent – feltérképezni a halál terét –; pontosabban az esszében sehol nem olvasható ezzel kapcsolatban az a belátás, hogy a halálról való nem tudásunkat ez a rendszer sem lesz képes soha tudássá alakítani.

Nádas Péter, miközben megalkotja ezt a képzett teret, ha kissé homályosan is, állandóan Próteuszra, Próteusz mitikus történetének parancsára hivatkozik. Próteusz a kapcsolatok és a festmény tere között. A síkok és dimenziók felépítése és a kép terének egyre mélyülő elemzése egymással párhuzamosan halad – Nádas éppen annyi középpontot lát rajta, ahány dimenzióból ő maga építkezik. Esszéje ennyiben is Friedrich alkotásának tükörképe.

A „látszatok tükröződése” hívja elő Próteuszt a képen, a látszatok látszata. Nem csoda hát, hogy már csak nagyon távolról emlékeztet az isten arcára. S ez a hasonlóság maga is inkább problematikus, mint megnyugtató. A mítoszi alak legfontosabb tulajdonsága ugyanis megragadhatatlansága. Nádas részletesen ismerteti a történetet olvasójával, melynek lényege, hogy Meneláosz csak egy másik isten – végső soron – árulása révén keríthette őt hatalmába, s azt a tanulságot vonja le belőle, hogy ha egy istenség számítalan alakja kevésnek bizonyul is, a többi isten segítségére még mindig számíthat az erőszakos halandókkal szemben.

Nem elég, hogy Próteusz természetéből adódóan megfoghatatlan, ezt egy újabb nehézséggel tetézi, hogy felhőből van megalkotva. Van a görög mitológiában egy történet, amelyik arra figyelmeztet, hogy a felhőlényekkel jobb vigyázni, mert megalkotójukat a megtevesztés szándéka vezette.

Ixion, az első rokongyilkosság elkövetője bűnét egy még súlyosabbal tetézte. Szenvedélyesen megkívánta jótevője, a gyilkosságot megbocsátó Zeusz feleségét, Hérát (aki egyes változatok szerint ráadásul az anyósa volt). A legfőbb isten előtt persze semmi sem maradhat titokban, így aztán Héra helyett egy felhőből formált nőalakot küldött Ixió-

útjába, akit a mit sem sejtő férfi az eleven nő helyett karjába is zárt. Ixióon bűnét később az sem mentette Zeusz előtt, hogy engedelmes áldozata volt cselvetésének, kegyetlenül megbüntette.

Friedrich festményének tükréből Próteusz arca repül Nádas Péter felé.

A *Mélabú*-ban Nádas nem reflektál a festmény tükörszerű tulajdonságaira. Van azonban egy másik könyve, melyben részletesen kifejti a tükörmotívumról alkotott véleményét. Az *égi és a földi szerelemről* Narcisszosz mítoszában keresztül enged „bepillantást” a tükörbe. Narcisszosz az aranykori ártatlanságot veszítette el abban a pillanatban, amikor meglátta önmagát. Azt a reflektáltság nélküli létet, aminek a hiánya, Heinrich von Kleist szerint, „végzetszerű mozgászavarok” okozója. (*A marionettszínházról*)

A szókapcsolat árulkodó. Kleist azért nevezi e zavarokat végzetszerűnek, mert a lélekben gyökereznek. Hiszen a mozdulat csak akkor lehet tökéletes, ha súlypontjában ott fészkel a lélek. De Kleist ennél is tovább megy: a zavart mozgás, a zavarodott lélek oka az eredendő bűn. Nem nehéz Narcisszoszra ismernünk annak a csodaszép ifjúnak az alakjában, akinek a viselkedésében bekövetkezett változásokkal illusztrálja bűnbeesését: az önmagára való ráismerést.

Az önreflexió egyben az önazonosság elvesztése is, ha létezik egyáltalán ilyen azonosság, és nem csupán (ön)tudatlanságról beszélhetünk. A szem nem látja önmagát, s „önmagunknak soha nem gyűjthetjük meg reményünk tűzét”, ezért van szükségünk valamire másra, ami megteremti az önmagunktól való kellő távolságot. „Az én lényege a másban van”, írja Nádas. Ez a más a tükör.

A tükrözés egy különleges aktus, melynek során egy új viszony jön létre. De, furcsa módon, ez a viszony nem a létrehozásához szükséges két tényező, a tükör és a tükrözött, hanem a tükrözött és tükröképe között jön létre. S hogy ez a viszony semmiképp sem lehet azonosság, arra a tükör az oldalak felcserélésével figyelmeztet.

Ez a figyelmeztetés csak a tükör esetében ilyen látványos. Bármi más is alkalmas rá, hogy az ember felismerje benne önmagát, de ez a „más” mindig ott lesz a felismerés mélyén. Narcisszosz vágya, hogy megcsókolja önmagát, újra azonosuljon önmagával. Ezt a gesztust Kleist úgy értelmezi, mint ha a fiú másodszor is enne a tudás fájáról. Narcisszosz az önreflexió abszurduma, a tükör kiiktatásának vágya. Ennek egyetlen módja, ha azonosul tükröképével. Amikor ezt megteszi, megsemmisíti a tükröt, mely tükrözött híján pusztá felületté válik, és elpusztítja önmagát is. (Csak zárójelben utalok a mítosz másik szereplőjére, a szerencsétlen Echóra, aki az ifjúval szemben tükör-szerű lény volt, mint minden szerelmes. Végzetszerű, hogy olyasvalakibe szeressen bele, aki önmagát imádja – saját maga tükrévé és tükröképévé szeretne válni –, ezért nincs szüksége a létét visszhangzó másikra.)

A tükörbe pillantó hajlamos elfelejtkezni arról, ami közte és képe között áll. Pedig elég egyetlen lépést tenni hátra, és a tükör láthatóvá válik. Nádas újra és újra elhatározza magát erre a lépésre, többször is belefog a látvány objektív leírásába. Csakhogy a tárgyként kezelt tükör megvakul, az objektív leírás nem egyéb, mint érdektelen leltár. Ahogy bonyolódik a látvány, egyre hangsúlyosabban érezteti jelenlétét a néző: „A zászló valószínűleg piros. Szélcsendnek kell lennie... E moccanás arra utal...” (87. o.) A módosítószók leleplezik a látvány módosulásait. Az egész kép csupán utal valamire; az utalásokon keresztül válik az író érzéseinek allegóriájává. Ez az érzés a reményvesztettség.

Nádas Péter hajlékkereső, aki mindenekfölött biztonságra vágyik. Az ehhez elengedhetetlen bizonyosságot a képtől reméli megkapni. Ez a remény azonban nem több lidércfénynél, mely, ahelyett hogy világosságot teremtené, csak a homályt teszi érzékelhetővé. A festmény sem kevésbé félrevezető, mint az arc, amely középpontjában áll. Ha a képen látható, feltételezett hajótörötteknek sikerülne az író gondolataiban révbé érni, ta-

lán saját maga számára is remélhetné a megoldás lehetőségét, hiszen azok tükörbeli megfelelői, „sorsukban saját sorsunk nézői vagyunk.” (88. o.)

Csak nézők – és nem látók. Ahhoz, hogy átlássuk a hajótöröttek sorsát, s ne csak megválaszolatlan kérdések tornyait építve találgassuk, mi volt a megfeneklés előtt és mi lesz utána, rendelkezniünk kellene a rezzenéstelen látás képességével.

A rezzenéstelen látás az esszé egyik kulcsszava, isteni képesség, mellyel a világ a maga teljes egészében érzékelhető. Más, kissé misztikus megfogalmazásban: a rezzenéstelenül látó átlát a káprázaton. E nélkül a látásmód nélkül a töredékesség kiküszöbölhetetlen. Vagy a tükört látom, vagy a képpel azonosulok – de azonos így sem lehetek vele, hiszen „egyetlen ember sem lehet ugyanannak a képnek nézője, amelynek a szereplője”. (92. o.)

A rezzenéstelen látás kiváltsága annak adatik meg, aki megteremti azt, amit néz. A festmény esetében ez a személy Caspar David Friedrich, aki a teremtés e gesztusa révén átlát a saját káprázatán. Másutt viszont azt olvashatjuk, hogy Friedrich a saját vakságán néz át, amit én úgy módosítanék, hogy aki teremt, az, mint mindennek, a látásnak a feltételeit is magában hordozza. Nem lát, láttat. Teremtményi értelemben vak, akár a festményről kinéző arc, mely az író szerint kísértetiesen emlékeztet Friedrich egyik önarcképére.

A rezzenéstelen látás utáni sóvárgás az istenülés vágyának a leple. De lehetne akár halálvágy is, hiszen a teremtő talán nem pislog, de a halottak bizonyosan nem.

A szem nem látja önmagát; még kevésbé látja a saját látását. Nádas kínosan ügyel a látás és a nézés fogalmainak megkülönböztetésére. Tisztában van vele, hogy az ember a szemével néz, de nem azzal lát; s azzal is, hogy a látás hogyanja elválaszthatatlanul összeforr a nézett tárggyal. Friedrichet képesnek tartja ezek szétválasztására, ezért tanulmányozza festői technikáját olyan kitartóan. A saját látásmódját Friedrich tekintetével akarja „szemügyre venni”, mert csakis ezáltal szerezhetne arról bizonyosságot, hogy mi az, amit lát, és ki ő, aki látja. Kísérlete csak akkor sikerül, ha még egy lépést hátrál, ezúttal önmagától; ezáltal énje megkettőződik, „így kívül kerül azon, amiben benne van.” Ez mélabújának lényege.

A mindent eldöntő lépés időkezelése által valósul meg.

A mélabú, egyik definíciója szerint: emlékezés. Csakhogy a melankolikus lélek emlékezete más időviszonyok között teremt – másfajta – kapcsolatot, mint a nem melankolikusé. Ha az ember képtelen sorsát egyetlen végtelen és mozdulatlan pillanatban összefogni, múlt, jelen, és jövő egymásra épülése illuzórikussá válik. Az időhármasság konstrukciója csak arra szolgál, hogy formát és létjogosultságot biztosítson a széttöredezettségnek, növelve a mélabús ember kétségbeesését. Hiszen a jelenről egyetlen bizonyosságunk az érzet, ami még csak nem is a valóságra, csupán annak látszatára támaszkodik.

Az előérzet még az érzetnél is jóval bizonytalanabb, szinte csak árnyéka annak. „Az előérzet emlékezés régi érzetekre, holott valami olyasmire irányul, ami lehetséges érzetként elkövetkezhetik, abban az esetben, ha a jövő a múlthoz hasonlóan talál alakulni, és a múlt megítélésében sem tévedtek az érzeteim.” (93. o.) Aki az érzékelésére és előérzeteire támaszkodva akarja jövőjét a jelenben a múltra alapozni, akár ha futóhomokra akarna várat építeni.

Az igeidők cseppfolyóssá válásának következményeként a jelen idejű pillanat ólomnál súlyosabb lesz. Összefüggéseit veszítve zuhan a megsemmisülésbe. S ami a helyén támadt úrt betölteni hivatott, a jövő, a mélabús ember szemében a jelen temetője. „Ami van, az még bizonyosan élet, amitől megfoszthat az elkövetkező, mert kizárólag az elkövetkező rejtje a most halálát.” (91. o.)

A múlt értékét veszítette, a jövőből a pusztulás fenyegető réme hajol felé, a jelen minden pillanatára rávetül a hiány árnyéka. Emlékezete nem a jelenből irányul a múltra, hanem a jövőt jelenné téve irányul a majdan múlttá váló jelenre.

A melankolikus ember bárki másnál jobban érzi tettei súlyát, mert tisztán látja azt az áthidalhatatlan szakadékot, ami lehetőség és megvalósulás között tátong. Az ember vagy tevékenykedik, vagy nem tevékenykedik, s Nádas mindjárt azt is sugallja, hogy, a mélabú felől nézve, a kettő ugyanaz. Hiszen bármelyiket is választja, az áhított teljesség mindenképpen megsérül. A megvalósulatlan lehetőség éppúgy fényévnnyi távolra van a tökéletestől, mint az, ami már bekövetkezett. A harmadik lehetőség – valami éppen van – az élmény kizárólagosságával ejti rabul az azt megélőt, ám, mint azt Lessing írja, ami van, azt csak megélni lehet, megállapítani nem.

A halál előérzete a mélabúval átítatott pillantásnak önmagába fordulása. Egyetértünk az író azon gondolatával, hogy a halál előérzete eltávolít annak érzéki tapasztalatától de tegyük hozzá: így visz hozzá a legközelebb is. Hiszen a halálról szólva „a semmiről beszélünk, habár beszédünk által ez is rögtön valamivé válik.” (94. o.) Ha a hiányról csak a valami felől van értelme beszélni, akkor a kettő feltétele megegyezik. Így azonban a hiány nem lehet azonos a semmivel, mivel az előbbinek szükségszerűen van alanya, utóbbinak viszont csak negatívum van: nem lehet. Ez a szó- és fogalomalkotás oldaláról megragadott értelme a létezés paradoxonának, mely az esszé mélyén rejtőzik.

A halál előérzete annak a hiányát próbálja tapasztalattá alakítani, ami lehetővé teszi, hogy bármiféle érzet kialakulhasson. A közölhetetlenség a legtöbb, ami erről szólva közölhető. „Nem tudni, hol a halál és tere nem elképzelhető.” Ez a képalkotás oldaláról megragadott értelme a létparadoxonnak.

Szó és kép: Georg Friedrich Kersting Caspar David Friedrichről festett képe és Földényi F. László *Melankólia* című könyve. Nádas ezeket a műveket jelöli meg a mélabúról szerzett ismereteinek két legfontosabb forrásául, bár az utóbbival csak érintőlegesen foglalkozik. (Valószínűleg azért, mert elolvasva ő is pontosabban érezte, ám még kevésbé tudta, hogy mi a melankólia.) Képek és szavak segítik, hogy úgy beszéljen a kimondhatatlanságról, hogy nem beszél, és „beszéde a kimondhatatlanra vonatkozó emberi szó-kép” legyen. (*Földből csinálj nekem oltárt*, 61. o.)

Fogalom és látvány képzete szimbolikusan egyesül Friedrich festményében, amely, mint tudjuk, a halál terébe enged beleszünk. Nem tudjuk azonban, hogy ez a tér vajon megegyezik-e a tényleges látvány terével, de úgy tűnik, a három férfi ennek a térnek önkéntes foglya. Ha a képet a mélabú allegóriájaként értelmezem, szereplői nem tudnak és már nem is akarnak kimozdulni. Nem tudnak, mert nem akarnak, és nem akarnak, mert érzésük szerint már nem tudnának. Az akarat csődjét a választás hiábavalósága táplálja. A jelen súlya nehezedik minden végrehajtott cselekedetre, a jövő fenyeget minden tervezett mozdulatban. Mert még ha ki is szabadulnának szorongatott helyzetükből, mi a biztosíték arra, hogy nem kerülnek hamarosan ugyanilyen, vagy még elviselhetetlenebb szituációba?

A világ pólusai közt feszülő ív a lehetőségek közti kényszerű választás mélabúja. Akaratlanul is Kirkegaard *Vagy-vagy* című írása jutott eszembe. Kirkegaard a két kötőszót minden elképzelhető módon variálva érzékelteti a választás reménytelenségét.

Ezt a reménytelenséget aztán kétségbeeséssel, esetleg büntudattal tetézi a mulasztás, amit bármelyik oldal választása esetén a másikkal szemben elkövetek. „A mélabú a minden tevékenységnek megfelelő áldozat... mely megelőzheti a mulasztást, holott következménye annak.” (113. o.)

Ez sorrendben az ötödik meghatározás, amit Nádas Péter a mélabúról ad. Bizonyos fokú feszültség érezhető ezek közt a definíciók közt. Mert a mélabú egyszerre vágyakozás, emlékezés, a hiány élménye, a szellem, illetve a lélek munkája, és a már említett áldozat. Az első és a harmadik szerint tevékenység, a második szerint állapot, és mint áldozat, Nádas szavaival élve: se nem tevékenység, se nem nem tevékenység, de mégis inkább az előbbi.

Az öt meghatározásnak van egy közös tartalmi jegye. A mélabút mindegyik mint a létezés egy különleges módját különbözteti meg. Én ennek a közös jegynek a fényébe állítva mondanám a többről, hogy azok más-más vetületei a mélabúnak. Ezért nem hiszem, hogy el kellene (vagy el lehetne) dönteni, állapot vagy tevékenység-e. Valószínűleg mindkettő. Létmód, így egyedül a létige feleltethető meg neki, amiről szintén nehéz lenne eldönteni, hogy cselekvést vagy állapotot fejez-e ki inkább.

A melankólia a világhoz való viszonyulás egy különleges módja. Martin Buber szerint a viszonyban választás és választatás, szenvedés és cselekvés mozzanata szétválaszthatatlanul összefonódik. „Hiszen az egész lényünkkel végzett cselekedetet szükségképpen szinte csak elszenvedjük... Önmagam egész lénné koncentrációja és összeolvadása soha nem történhet általam, és soha nem történhet nélkülem.” (*Én és te*, 15. o.)

Ha a melankólia definíciói egy nap fényénél egyazon dolog által vetett árnyékok, akkor kibékíthetők egymással. A világnak mint töredéknek a megtapasztalása okozza a lélek szakadatlan sóvárgását, amit az időélmény visszajára fordulásával próbál kompenzálni.

Legérdekesebb az utolsó variáció, a mélabú áldozatként történő értelmezése. Áldozatra az képes, aki létezése súlyát érzi minden mozdulatában. A mélabús ember, amikor a jelent mint a jövő múltját siratja el, vagyis a maga sajátos módján emlékezik, az örök jelen létmódját utasítja el, mert hiányolja belőle a felelősségérzetet.

Igaz, hogy a pillanat megragadhatatlan, de aki maradéktalanul azonosul személyes jelen idejével, és meg sem kíséri a lehetetlent, az megfosztja magát a kudarc élményétől – mondhatnánk, ha nem lenne értelmetlen ebben az esetben kudarcról beszélni. Helyesebb, ha a paradoxon élményére gondolunk, arra, hogy az idő maga nem ragadható meg, csak átélésének élménye, azaz elszalasztása. A mélabús ember ezt a felismerést szemléletével az átélés pillanatába ágyazza. Ezzel a gesztussal megfosztja magát a reflektálatlan jelentől, a pillanatba való belefeledkezés mámorától. Ez a legnagyobb áldozat, amire az ember egyáltalán képes; az önanonosság illúziójával együtt végső soron önmagát is feláldozza. Lehetetlen helyzetbe kényszeríti magát, megteszi azt a bizonyos lépést önmagától hátrálva.

Nem tudom, lehetséges-e ezek után megállás. Mert ha, mint egy helyütt már idéztem, a mélabús ember kívül is kerül azon, amin belül van, a saját bőréből mégsem bújhat ki. S ha nem tud (nem akar) megbékélni önnön létének kényszerével, s folytatja a megkezdett utat, végül kihátrál az életből. „A mélabús ember így ér el az öngyilkosság érzéssel telített gondolatához.” (94. o.)

És nincs semmi, ami ezzel a gondolattal, a pusztulás bizonyosságával szembeállítható lenne, csak a remény bizonytalansága. „Vagy van remény, vagy nincs remény.” A melankólia végső gesztusa ez a mondat. Hozzátenni bármit is éppúgy képtelenség, mint elvenni belőle. A kifejezés elérte önnön kifosztottságának végső határát, és most ezzel az egy mondattal, mely egyedül képes összefogni, szétrobbantja a szöveget.

A felhők e mondat kényszerének engedve sűrűsödtek össze emberi-isteni arccá. Próteusz arkifejezése vidám vagy szenvedő, lelke jószágosságára vagy gonoszságára utal. A gesztus, mely életre hívta, egyszerre lemondó és bizalomteli. Lemond az elérhetetlen bizonyosságról, majd ebbe a hiányba veti minden bizalmát. Amikor Nádas a *Burokban* kijelenti, hogy a hiány, ha érzékelhetővé válik, már jelenlét, abból a paradoxonból kovácsol tökélet, ami előzőleg kifosztotta. Így jut el a végső következtetéshez: „A hitvallás egyértelműsége megfosztana a hiány bizonyosságától.” (6. o.)

Próteusz a reményvesztettség szimbóluma, s harmadik középpontja a festménynek, mely az író ki nem mondott érzésének – a mélabúnak – allegóriája. A negyedik középpont maga a szemlélő, jelen esetben az író, aki olyan viszonyt feltételez kettejük között, melynek a festett arc is aktív résztvevője.

„Miközben a kép negyedik dimenziójában állva a háromdimenziós világ biztos érzésével nézzük a kép kétdimenziós felületét, egy olyan háromdimenziós világ képe néz vissza ránk a kétdimenziós felületről, amelynek csak mi lehetünk a hiányzó harmadik dimenziója.” (116. o.)

Még ha nem is szó szerint, hanem csak metaforikusan értelmezem a fenti idézetet, a belőle levonható következtetések súlyát az sem csökkenti.

Próteusz, akár azonosítom a festővel, akár nem, a teremtés gesztusának megtestesítője. Csak aki a képet teremtette, rendelkezhet olyan abszolút tudással, mely még a maga teremtette világon is túlnyúlik. Nádasnak szüksége van rá, hogy a vak szemgödrök megteljenek a rezzenéstelen tekintettel, mert csak így tud velük szembenézni. Összekacsint Friedrich-Próteusszal, s így elérheti, amire vágyott: részesülhet a rezzenéstelen látás képességéből, része lehet a látványnak, amelyet szemlél.

Csak hogy nincs tudás, amely átléphetné a két világ határát. Cézanne szerint befejezett festmény egyáltalán nem is létezik: meglehet, a festő tudja, hogy aki számára megalkotta a képet, a rá irányított tekintetével fogja befejezetté tenni, de kettejük találkozásának egyetlen felülete mégis a festmény, mely úgy ékelődik közéjük, mint a tükör. A felület is határ, és speciális értelemben a tükör is az: valóság és látszat találkozásának határa, a különbözőség érzéki szimbóluma, mely úgy köt össze, hogy el is választ.

Próteusz arcában nem Caspar David Friedrich néz szembe az íróval, hanem Nádas Péter szemléli önmagát. Nem Próteusz incselkedik csalfán a szemlélődővel, hanem az néz farkasszemmel a halállal. Ha nem félnék a szó pejoratív mellézköngéjétől, azt is mondhatnám, hogy kacérkodik vele.

Nádas többször is kijelenti, kifinomultan indirekt módon a többes szám első személy mögé bújva, hogy hajlékkereső. Nem szabad elsiklanunk a létige személyragja fölött, mert az író, talán akaratlanul, egy közösséget teremt általa. Azt sugallja, hogy a hajlékkeresőknek lehetnek társai, holott szükségszerűen magányosnak kell lennie, még ha körülötte mindenki más is otthontalan.

A hajlékkereső, akár a mesék sötét erdőben tévelygő vándora, nem tud ellenállni a fény csábításának. De aki ezek után arra a következtetésre jut, hogy a fény az otthon melegét sugározza, csalódni fog. „A fenyegető sötétben mindenkit hív a fény, a fenyegető fényből mindenki pihentető sötétbe tér.” (89. o.) A mondat grammatikai szerkezete azt ábrázolja, hogyan tükrözik egymást az ellentétek. Fény és sötétség önmagában nem forrása a meghittségnek, de nem is borzalmas: csak az őket megélő szemléletében válhatnak azzá. A hajlékkereső hiába is fordulna az otthon megteremtésének feltételeiért a külvilághoz, azok őbenne rejlenek.

Befelé, a lélekhez fordulni – a halál terét kutató és az otthonát kereső tekintet ugyanarra irányul. A megsemmisülés és az otthon élménye bármennyire is ellentétesnek látszanak, egyaránt a lélekben gyökereznek. Az élet helye – az otthon – és a halál tere félelmetesen közel esnek egymáshoz, talán csak egy fényes üveglap választja el őket.

Az esszé legelején megfogalmazott feladat – rátalálni a halál terére – és az otthontelenség vágya nem választható el egymástól, értelmüket egymás ellenében nyerik el. Egyiséget alkotnak a hajlékkereső író lelkében, akinek, hogy otthonra lelhesse, előbb önmagában kell hazatalálnia.

A *Mélabút* én ilyen, hazafelé vezető belső útnak tartom.

Októberfeszt

*Tíz perc alatt lelakták és
fölgújtották Budapestet.
Három arc a törzsasztalnál,
cinóberszín októberfeszt.
Besorolást jelző tábla,
nem vehették figyelembe;
téptek befelé ezerrel,
három címeres gazember.*

*Kapun belül van mindenki,
fegyverbarát, békepartner.
Teltház vendégbaritonnal.
Hol a Krém van, ott a Góchely.
Legyen testvérintézmények
itala a rostos, őszi. –
Élő torlasz utad állja,
érezd magad föltalálva.*

*Mondén kis nő. Régi szívügy.
Ágyékok pompás gyümölcse.
Most vannak a napjai, de
becserkésszük, istenuccse.
Hajópadlón lajhárléptek.
Elhessentett virágárus.
Üvegszállal ékes lábak.
Mibe kerül az magának?*

*Forognak az Élő Nyelvek;
üres beszéd vagy szófia?
Mennyire nem vagy tényező.
Az már tényleg cikória.
Tudod jól, hogy hol a határ;
Záhonyánál, vagy azon is túl.
Köpek a magadfajtákra,
közröhej parányi tárgya.*

Ütésváltás a teraszon,
két dakota harcos árnya.
Lesz nemulass. Tockos, maflás.
Fölborult a virágláda.
Mint igazi rolópofák,
kémelelünk az ablak mögül,
s lekísérjük a snapszokat.
Továbbállni eb gondolat.

Szemben festékgár, kifőzde.
Farkasaink sereglete.
Konkurens poloskafészek.
Volt vircsaftok emlékhelye.
Utánpótlási útvonal,
döglött aknák a terepen.
Három arc a törzsasztalnál,
tágas októberi kaptár.

Téli mozdony

Pislákoló fedélzeti fények,
téli mozdony kattog a valódi pusztán.
Nincs szebb, mint a földíszített Alföld;
behavazott haza, télvég és néhanap.
Meg a mezsgyék, ahol a part szakad,
szittyós Berettyó-völgy vagy Zagyva-ártér,
legszebbek, hogyha láthatatlanok,
vattával bélelt ördögárcok.

Nem nagy kaland, zakatolás a rónán.
Meg egy szép, kedélytelen mezzoszoprán;
amolyan hideglelés dalocska.
Az effélékből nem lesz soha himnusz.
Aromadúsak, mint a fűszeres bor,
őrzi őket a vármegyei folklór,
minden gyűjtésben más
szövegváltozattal bukkannak föl.

Szegényszagú vicinális,
megérett a fölszámolásra.
Aranyos kisvasút vagy feketevonat?
„Meggzúntetik? Helyes. Minél

*többet szüntessenek meg közülük.
Májusban még csak-csak célba érnek.
Ilyenkor szaguk van, lomhák, szurtosak.”*

*Nincsen műdal, kikezddhetetlen,
de vannak módszerek a csinosításra.
Legyen szó zákányról a szövegben.
Szerepeljen benne egy csésze kávé,
dalocskád máris több, mint limonádé.
Műdalból így lesz dalmű,
limonádéból lassú gyógygsör.*

Istenházáról Istenhidegére

*Vakhittel közlekedni vakvilágban,
Istenházáról Istenhidegére.
Merészkedés egész a sárga földig.
Én mondom: aki nem dönt, azt ledöntik.*

*Istenházáról Istenhidegére,
mint költöző, fiatal lekipásztor.
Vonatra száll, vakhittel, vaksötétben,
szentföldi mozgás, ittasság a tájtól.*

*Bizony mondom, hogy rossz fa ég a tűzön,
nincs kéznél semmi más, mi éghető.
Nagyon valószínűtlen mindez itt,
szilárd és szürke, mint az andezit.*

*Kinek neve többé nem tisztelendő,
moccan, költözködik az istenadta.
Áthívta őt az aranyszáju gazda
Istenházáról Istenhidegére.*

Nulladik óra

*Ébren figyelem az ébresztőórát,
 takaró alatt még kirándul az a másik,
 nulladik óra, tömbösített testnevelés,
 loptam volna krétát, a lázasodás nem lenne gond.
 Ilyen időben kinn az udvaron,
 (a szülők majd úgyis szót emelnek)
 vigyázzállásban, mint a kocsonya,
 de katonáéknál majd megtanulom.
 Tornasorban koravén gömbakácok.
 Szemeknek kitéve, borítva vakírással.
 Stírólóm a csajok hónalján kiütköző
 sötét származást. Mérekedésnél
 lépek előre egyet, de hátra van
 még több mint a fele. Futásból
 két kört lecsalok, egyszerre hallom
 a szelet és a vért, édes és oszthatatlan
 számban a slejm, s a bosszú
 gondolataimban. Viszontagságok piaca,
 a lányoknak könnyebb, mától erősítek,
 ennyi has, az semmi; leckére, életre
 jobban emlékezem és jobban figyelek.
 Fókamászás, sántarókajárás.
 Én vagyok az, akit elnevezett a tornatanár.
 Én vagyok, aki maximum kapus.
 Nem tudom, mi az, csöngetésig foci,
 nem tudom, mi a szabadság. Vége
 van ennek is, irány a meleg!
 Zuhanyozás közben elképzelem a női
 öltözőt, hogy szégyen ne érjen.*

Füst

*Mióta figyelem ezt az egyetlen pelyhet;
valami mindig ellöki a földtől,
és a hozzá hasonlóktól.
Miként a tudás, gyarapszik levegőm
az üvegen. Akár egy krimiben,
ha az elemek elszigeteltek,
törvényen és éghajlaton kívül,
figyelem a majdani kocsonyát.
Lassú havazás, zsírba döfött, süllyedő kés.*

*Vackainkra gyűlünk, gyűlnek vackaink,
álmunk pásztorai, terünket evők.
Tél van, pazaroljuk a villanyt és a nyarat,
jelszavunk: inkább a füstös meleg.*

*Gyorsulunk egy grammal a lebegő lejtőn,
ami, ha közel van is, kékes.
Csak székletünk állagáról tudjuk,
ami tegnap történt velünk.
Mert a füst nem segít, bízunk pedig benne,
mondtuk, gázok közt a talaj, az egyetlen,
ami felfogható és lefejthető.
A füst, az nem segít, eltűnik, mint két vállon
a tömeg, feloszlik, mint a csőcselék.*

K. tér

*Húsz éve. Kilencszázhetvenöt.
Mozi előtt gyűlnek ringlőszagú lányok.
Suhogó körvonalak. Szinte leng a K. tér,
az N. utcáról rátér
készülő, őszi délután.*

*Húsz évnek annyi.
Édes-holt idill.
Bezárt a mozi. Tömb és nem suhogás.
Cédrus és násfa. Peregő vakolat.
Ő ahhoz az őszhöz. Befejezetlen maradt.*

Terrorizált vita. Statikai nap.

*Lóg az eső lába, mintha majd dézsából.
Vissza oda-hová? Lehet visszalenni?
Akit éjjel raktam, megomlott nappalra.
Kiválasztott vagyok. Nem választott senki.*

*Hajlik a levegő
kárpitja, a város
brokátja átszakad.
Zuhanok a kőre.*

(Epilógus)

*Most nyár van. Most van nyár.
Biztosan nem ez az, amire vártam.
A K. teret, ami az, s benne őt-magam
nem találtam.
Történik, és nem volt. Készül, máris emlék.
Mostban dúló nemlét,
szétomló nyári délután –*

A FŐHŐS ÉS HASONMÁSA

*Megkettőzött, kettéhasított, megsokszorozódott szereplők
a hatvanas évek európai drámairodalmában*

„Az új társadalmi formák létrehozzák a maguk új személyiség-típusait, a szocializáció új formáit, a tapasztalatok szervezésének új módszereit.”¹ A szereplők dialógusaiból felépülő dráma számára minden ilyen változás új helyzetet teremt, ami szakadatlanul újratermeli azt a kérdést, hogy „milyen az az ember, akit ez az élet létrehoz, és hogyan fejezhető ki drámaian?”² A probléma drámaelméleti illetve dramaturgiai megközelítése nem elsősorban a szereplők lélektani realitásként való szemlélését, és e lélektani tartalmakban bekövetkező változások elemzését jelenti, mert „az a kérdés, hogy milyen a drámai ember, tulajdonképpen azt a kérdést jelenti, hogy milyen az ember más emberekhez való viszonyában.”³

A modern dráma külső, társadalmi feltételeiben bekövetkező változások közül a műnem számára a legfontosabbak az egyén helyzetében és körülményeiben megmutatkozó sajátosságok. E változások sorában az egyik döntő mozzanat a tett és tevője közötti viszony átalakulása, az embernek és tetteinek aszinkronitása és aszimmetriája. Az egyéniség és vele az autonóm cselekvés lehetősége fokozatosan megszűnik, az emberek egymással már nem mint személyiségek, hanem mint státusok és funkciók érintkeznek. A társadalmi munkamegosztás kifejlődése uniformizáló hatással van az egyénre. Lukács György századeleji megfogalmazása szerint: „uniformizálódott az öltözködés; uniformizálódott a közlekedés (...); egyformábbak lettek (...) a foglalkozások (...); egyformább lesz a nevelés, a gyermekkori élmények...”⁴ Mindez az egyént és kapcsolatait elszemélyteleníti, a társadalmi cselekvést elsorvasztja, redukálja, az ént passzivitásra készíti.

A változások másik csoportja az emberi érintkezésformák körében következik be. A tizenharmadik század polgárai az intimitás kényszere nélkül is érintkezhettek nyilvánosan egymással, a köztereken bárki megszólítható volt, de ez a tény nem érintette a polgárok belső szféráját. „A tizenkilencedik században aztán a zárkózottság oldódott, egyre inkább úgy vélekedtek, hogy a nyilvános szereplés napvilágra hozza a bennünk rejtőző színészt. (...) A közélet fokozatosan az én tükrévé vált, megszűnt az elfogulatlanság, a kötetlen találkozások lehetősége (...) Korunkban a nyilvános kapcsolatok halálosan komollyá váltak (...), és az önleplezés változatának tekinthetők. A beszélgetés voltaképpen önvallomás.”⁵ A személyiség eltűnése, hozzáférhetetlenné válása, ugyanakkor az individualitás integritásáért folytatott küzdelem, a társadalmi szerepjátszás és mimikri, a szerepváltás képessége (hogy a társas interakciók során más-más szerepet magunkra öltve is ugyanazok a személyek maradunk⁶), a megjelenített szerepektől való távolságtartás

1 Lasch, Christopher: *Az önimádat társadalma*. (Ford. Békés Pál) Bp., 1984, 67.

2 Lukács György: *A modern dráma fejlődésének története*. Bp., 1978, 114.

3 I. m.: 115.

4 I. m.: 105.

5 Lasch: i. m. 42.

6 Burns, Elizabeth: *Theatricality. A Study of Convention in Theatre and Everyday Life*. Harper and Row, New York, 1973, 126.

lehetősége⁷ mind befolyásolja a drámai karakterteremtés útjait és technikáit. A lélektani és társaslélektani kutatások eredményei, a különböző személyiség- és identitáselméletek Adornótól Eriksonon, Frommon és Goffmanon át Krappmanig és White-ig – közvetve vagy közvetlenül – hatással vannak a dráma műnemére. A múlt század közepétől – Bécsy Tamás megfogalmazása szerint – „a drámaírók tehát olyan társadalmi és szociológiai problémákkal állnak szemben, amelyek a műnem kulcsfogalmát érintik: az emberek egyéniségéből fakadó és egyéniségéhez irányuló viszonyainak lassú eltűnésével. Hogyan lehet ebben a helyzetben az egyéni jellemet megragadni és ábrázolni?”⁸

A modern drámairodalom legjelentősebb szerzői (Ibsen, Strindberg, Csehov, Pirandello stb.) ezekre a kérdésekre találnak különböző, dramaturgiai (is) jól formált választ. „Ibsen abból a modern felismerésből indul ki, hogy az egyedi pszichében vetélkedés és kiegyensúlyozatlanság van.”⁹ Strindberg néhány sikerült darabjának igazi újítása „a jellemek szétmállasztása, következetes felbomlasztása.”¹⁰ Csehov hősei az „egyensúlyozó identitás”¹¹ terminusával írhatók le; olyan alakok ők, akik azért „hogy saját élet-tengelyük egységét megőrizhessék, egyetlen szereppel sem azonosulnak teljesen.”¹² Pirandello a kor komplexebb indentitás-fogalmára épít színdarabjaiban, alakjai az egyén identitásának cseppfolyós jellegét és az ember létezésének elkerülhetetlen viszonylagosságát képviselik.¹³ A második világháborút követő időszak reprezentatív drámatípusa, az abszurd a határeseti-személyiség által megélt „ürességet, elszigeteltséget, a magányt és a kétségbeesést állítja a középpontba (...) [ezekben a drámákban] olyan alakokkal találkozunk, akik teljesen bizonytalanok afelől, mi is a valóság.”¹⁴

A jellemfogalomban bekövetkező változások és a személyiségről kialakuló élmények és nézetek is hatással vannak a drámairodalomra. „Míg a tizenharmadik századi jellemfogalom az emberi természet közös sajátosságait hangsúlyozta, a tizenkilencedik században úgy tartották, hogy a lényeg az egyéni jellemvonások sajátos és egyedi kifejezése. A külső megjelenítés e megközelítésben akaratlanul is a belső embert fejezi ki. (...) az emberek hamarosan rögeszmén kezdtek félni attól, hogy tetteikkel, arckifejezésükkel, ruházkodásuk részleteivel akaratlanul is elárulják magukat.”¹⁵ A rejtőzködés a szerepjátékok eluralkodásához, az individualitás eltitkolásához vezetett, és az emberek érzelmnyilvánításai során előbb a másokra tett (teendő) hatást igyekeztek kiszámítani, ellehetlenítvén ily módon a személyiségalapú spontán reakciót és interakciót. Ehhez társult a személyiség megsokszorozódásának és megosztottságának élménye, ami kezdetben csak a klinikumban jelent meg, napjainkra azonban a társadalom és az irodalom közhe-lyévé vált. A megosztott személyiség kialakulásának feltételei között – a már említett társadalmi munkamegosztás mellett – a privát szférába bevonuló társadalmi konfliktusok és a centralizált állami oktatás során az egyént önmagával kívülről szembesítő és egyúttal önmagától elidegenítő folyamatok játszottak szerepet.¹⁶

A hasonmás drámabeli felléptetése az ókori görög drámáig nyúlik vissza. A toposz felbukkan Shakespeare-nél, majd az Amphitryon-téma feldolgozóinál (Molière, Dryden,

7 Goffman, Erving: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Bp., 1981, 38-44.

8 Bécsy Tamás: *A cselekvés lehetősége*. Bp. 1987, 244.

9 Steiner, George: *A tragédia halála*. (Ford. Szilágyi Tibor) Bp., 1971, 263.

10 Almási Miklós: *A drámafejlődés útjai*. Bp., 1969, 333. – az eredetiben végig kiemelve.

11 Krappman, Lothar: *Az identitás szociológiai dimenziói*. Bp., 1980, 84-99.

12 Almási Miklós: *Mi lesz velünk, Anton Pavlovics?* Bp., 1985, 261.

13 Schlueter, June: *Metafictional Characters in Modern Drama*. New York, 1979, 10.

14 Lasch: i.m. 113.

15 I. m.: 116-117.

16 Hawthorn, Jeremy: *Multiple Personality and the Disintegration of Literary Character*. New York, 1983, 28-37.

Kleist, Giraudoux, Georg Kaiser stb.) A drámai hős több alakra történő felbontása az abszurd dráma egyik jelentős fejleménye, és a megkettőződés / megsokszorozódás mozzanata jelen van a kelet-közép-európai groteszkben is.

A két azonos küllemű szereplő egyformaságának korai típusai közül a két leggyakoribb változat az, ha egyrészt egy isten ölt emberalakot, másrészt ha megkülönböztethetetlen ikerpár jelenik meg a színen. Ez a külső, fizikai azonosság a hasonmás-jelenség legegyszerűbb fajtája. A személyiség összetettségének és a külső megjelenés és magatartás belső vágyaktól és szándékoktól való különbözőségének drámabeli megjelenítése két dramaturgiai eszközt fejlesztett ki: a drámai monológot illetve a francia klasszicista dráma kedvelt figuráját, a bizalmast. Itt már nem két alak külső azonosságáról, hanem egyetlen hős „meghasonlásáról”, kettéhasadásáról, nyilvános és magán énjének szétválásáról van szó. Ennél is összetettebb változata a jelenségnek a komplementer szereplőpárok megjelenése. Ők egyazon személyiség két oldalát, ellentétes végleit jelentik meg. (Shen Te és Shui Ta *A szecsuaní jólélek*ben nem ezt a típust képviseli, mert ott a két alak nem két személy, hanem egyetlen ember két szerepe.) Különösen hangsúlyos az egymást kiegészítő és feltételező alakok jelenléte az abszurdban, ahol a nevükben, létükben, ténykedésükben redukált, csonkolt szereplők csak párjukkal kettesben adnak ki valami limitált egészet. A *Godot*-ban vagy *A játszma végé*-ben a személyiség értelmi és érzelmi oldala, érzékszervei szétválnak a szereplőpárok között.¹⁷

A hatvanas évek európai drámairodalmában közel egy időben több, a drámaformát megújító és vitathatatlan esztétikai jelentőséggel rendelkező műben válik a megduplázódás és kettéhasítottság a dramaturgia és a drámai világkép központi kompozíciós tényezőjévé. Brian Friel: *Philadelphia, Here I Come!* (1964 – *Philadelphia, itt vagyok!*) című darabjában a szerző a főhőst két alakban lépteti fel: Gar O'Donnell külső énje és belső énje két szerepként jelenik meg. Peter Handke *Kaspar*jában (1967) a címszereplőt körülvevő sugalmazók Kaspar maszkját viselik, s mindenki Kasparrá válik, Kasparként viselkedik, de az imitáció célja nem az azonosulás, hanem a főhős individualitásának megszüntetése. Slawomir Mrozek: *Testarium* (1968 – *Proféták*) című drámájában a nép a megváltóra vár, ám a próféta két, tökéletesen azonos példányban érkezik meg. Örkény István: *Pisti a vérzi-vatarban* (1969) című színpadi művében a főhős négy alakban, megsokszorozódva szerepel.

Noha ezek a drámák egy fél évtizeden belül keletkeztek, témájukra és megformáltságukra mindenekelőtt saját nemzeti irodalomtörténetük tradíciója és műfaji kontextusa volt hatással. Friel esetében Yeats, Synge és O'Casey, Mrozeknél Witkiewicz, Handkénál Brecht és a német expresszionizmus, Örkény esetében *Az ember tragédiája* és az *Egyperces novellák* olyan, egymással divergáló hagyományokat és inspirációkat képviselnek, amelyekből nem vezethető le a négy dráma rokoníthatósága. Hasonlóképpen eltérő az a szinkron társadalmi, politikai, mentalitástörténeti kontextus is, mely az ír, az osztrák, a lengyel (illetve emigráns) és a magyar szerzőt a hatvanas évek derekán övezte. E különbségek hangsúlyozása és tudomásul vétele sem fedheti el azonban azt a tényt, hogy a négy drámaíró szinte egyidőben fordult a drámaforma megújításának ugyanahhoz az eszközhöz: a drámai főhős integritásának és egyediségének különböző jellegű felbontásához.

Friel drámájában Gareth O'Donnell privát és publikus énjének szétválasztása, két önálló szerepként való megformálása nem függetleníthető attól a drámai situációtól, mely a művet szervezi. A darab a huszonöt éves ír fiatalember Amerikába történő kívándorlásának előestéjén, éjszakáján és hajnalán játszódik. A két én két magatartásformát, két attitűdöt képvisel. Noha Külső inkább menne, Belső inkább maradna, kettejük más-sága nem rögzül dichotómiává, a vágyak és viselkedések nem pusztán egymás ellentétét

17 A bekezdésben foglaltak forrása Martin Esslin: „From Doppelgängers to Doubles in Drama.” In: *Stanford French Review* VIII (Spring 1984): 35-46.

mutatják. Friel a *Philadelphiában* (hasonlóan más darabjaihoz, pl. *The Enemy Within*) azt tárgyalja, hogy milyen nehézségei vannak annak, hogy a belső élet összebékíthető legyen a külsővel, hogy az egyén a saját lelkét, személyes integritását úgy tudja megőrizni, hogy egyúttal megfeleljen a külvilág, saját környezete elvárásainak, követelményeinek.¹⁸ Gar kettébontásában az az írói szemlélet fejeződik ki, hogy az énnak van a környezet, a külvilág számára nem hozzáférhető és nem kommunikálható része. Ez a belső én azonban a drámában dialógusokban (de természetesen csak a külső énnel folytatott párbeszédben) és Belső monológjaiban mutatkozik meg.

A Külső és Belső közötti szerepmegosztás elsődleges dramaturgiai funkciója a befogadó tájékoztatása: kettejük dialógusai és Belső monológjai teszik beavatottá a nézőt/olvasót, aki mindazt megtudja Garról, amiről a darab többi szereplője nem értesül. Friel ezzel tulajdonképpen az epika belső monológ technikáját ülteti át a színdarabba, önálló szereplővé téve a főhős belső gondolat- és érzésvilágát. A Külső és Belső között lezajló jelenetek egyik csoportjában Belső szerepjátékokat játszik: szállodaigazgatóként, rádióbemondóként, újságíróként stb. jelenik meg. E jelenetek egy részében Külső önmaga marad, másik részében ő is felvesz egy szerepet, így például az újságíró által faggatott amerikai szenátorét. A jelenetek másik csoportjában a privát én Gar belső vívódását, kételyeit, emlék- és vágyképeit jeleníti meg.

A dráma voltaképpen a főszereplője a Belső én, akinek darabbeli súlya, szövegeinek aránya jóval nagyobb, mint Külsőé. Ő sokkal aktívabb, mozgékonyabb, sokszínűbb szereplő, mint a párja. Belső képviseli a fantázia, a lelkiismeret világát, ő képes az idősíkok közötti mozgásra (múlt és jövő megelevenítésére), ő fogalmazza meg a Gar előtt álló helyzetek összetettségét, ő mondja ki (Külsőnek és a nézőnek) az apát (S.B.-t) és a mellékszereplőket megelőzve azok sztereotíp mondatait. Belső okosabb is, mint Külső, mert a II. felvonás elején olyan találos kérdéseket tesz fel, melyekre publikus énje nem tud válaszolni. (Ez talán dramaturgiailag és szemléletileg is vitatható mozzanat, hiszen egyazon személy két aspektusáról van szó.)

Friel a főhős kettébontásával a döntéshelyzetekben az egyén bensejében lejátszódó drámát teszi láthatóvá. Itt a vívódás a személyiség két oldala között, a külvilág számára fenntartott és hozzáférhető én, és a belső, rejtett, intim lelkivilág között zajlik le. A darabnak ez az itt kiemelt vonatkozása beleilleszkedik abba a Friel által az emberi kapcsolatokról adott diagnózisba, mely az egyén valamennyi lényeges kötődését, kapcsolódását felszínesnek, üresnek és sivárnak mutatja be. A Gar és apja közti kapcsolatot a közlésképtelenség, a szerelméhez, Kate-hez fűződő viszonyát a kisebbségi érzés és a Doogan-szülők elvárásainak való megfelelni igyekvés, a barátokkal és egykori tanítójával való kapcsolatát a fölényérzet és távolságtartás jellemzi. Gar képtelen arra, hogy bensőséges, intim viszonyba lépjen bárkivel, ám ez a fogyatékoság nem csak őt, hanem a darab valamennyi szereplőjét jellemzi.

Friel valamennyi olyan hőse, aki a külvilággal konfliktusban álló külső embert jeleníti meg, önmaga teljességéért küzd, s azért, hogy a külső követelményeknek megfelelően teljesítse ki önmagát. Ilyen alakok Friel drámáiban Columba (*The Enemy Within*), Gareth O'Donnell (*Philadelphia*), Fox Melarkey (*Crystal and Fox*), Frank Hardy (*Faith Healer*), Hugh O'Donnell (*Translations*) és Hugh O'Neill (*Making History*).¹⁹ A Gar megkettőződésében és a darab szituációjában megmutatkozó ambivalencia nem csak Friel munkásságában, hanem az ír tradícióba is beleilleszkedik. Szerves része az ír szellem szkizofréniájának a testileg Írországbán, ám lélekben az Egyesült Államokban való tartózkodás, a kivándorlásról történő szakadatlan ábrándozás. Épp így része az ír mentalitásnak az ellen-

18 Pine, Richard: *Brian Friel and Ireland's Drama*. Routledge, London and New York, 1990, 77.

19 I. m.: 17.

tétes gondolatok összehangolása, a társadalmi valóság külső és belső szempontból való egyidejű érzékelése. Friel saját írói látásmódjának kettősségéről így vall: „Lehet, hogy egy ikerpár vagyok.”²⁰

Handke „beszédkínvallatás”-nak illetve „Sprechstück”-nek nevezett darabjában egy másik tradícióból indul ki, amikor műve címével és hőisével egyszerre utal a Caspar Hauser nevű történelmi alakra és a német bábszínház Kasper-figurájára. Ugyanakkor Kaspar megidézi Jedermant is, az akárkit, az egyediség nélküli egyedet, aki „az embert” képviseli. (Vö. Madách kapcsolatát a moralitás drámával és Pisti kapcsolódását ehhez a műfaji hagyományhoz.) Kaspar nem valóságghű életfolyamatban, hanem a teátralitás absztrakta közegében jelenik meg. Az egyén integritása az ő esetében csak önmaga artikulálódását megelőzően létezik. Ez a pre-szociális, pre-verbális lény azonban a társadalmi intézmények „nevelő hatásának”, a szocializációs folyamatnak következtében *mássá*, eredeti mivoltától idegenné válik. Handke darabjának és a címszereplő kommunikációjának középpontjában a nyelv elsajátításán keresztül bekövetkező önazonosságvesztés áll. A társadalmi intézmények képviselői (a sugalmazók) Kaspar maszkját viselik, s a szocializációs folyamat végén Kaspar is átkerül a sugalmazók közé, hogy a leendő-jövőendő újabb pre-szociális egyedeket önmaguk arctalaná és tömegemberré válásához segítse.

A Kaspar által kimondott első mondat, az „impressziókeltés” gesztusa – az „Olyan szeretnék lenni, amilyen volt már valaki más.” – mottóként sűríti magába az identitásvesztés és a megsokszorozódás problémáját. A főhős a nyelvről szólva, arra reflektálva azt fogalmazza meg, hogy mivel mindenkit ugyanaz a nyelv teremtett meg, ezért mindenki Kaspar.²¹ A társadalom által akceptált és megalkotott identitását a nyelv révén teremti meg, ez alakítja ki benne az „én” fogalmát. E folyamatot így jellemzi: „Miután megtanultam az *én* szót kimondani, egy ideig az *én* szóval kellett megszólítani engem, mivel nem tudtam, hogy a *te* szó énrám vonatkozik, hiszen engem *én*nek hívtak; és amikor már megértettem a *te* szót, akkor is egy ideig úgy tettem, mintha nem tudnám, kire gondolnak, mert öröömre szolgált, hogy semmit sem értek; így aztán az is öröömre szolgált, hogy *minden alkalommal* magamra vonatkoztattam a *te* szót.”²² Ebben a tanulási folyamatban a társadalmi szerepek elsajátítása valójában megfosztja a főhőst eredeti önmagától, Kaspart egyedi lényből „mindenkivé” teszi, megsokszorozza.

A darab két létállapotot szembesít illetve ütköztet egymással. Az egyikben Kaspar vad, szabad és irányítatlan, a másikban megszelídített, átnevelt és irányított. Kaspar kezdetben meglévő tulajdonságai rendetlenségként, összeviasszaságként, koordinálatlan mozgásokként és gesztusokként jelennek meg; beszéde, közlései nem alkalmazkodnak a nyelvi normákhoz. Kaspar ebből az állapotból anélkül kerül át a jól formált mondatok és jól nevelt gesztusok világába, hogy ő bármit is kezdeményezne vagy döntene. Handke hőisével mindez megtörténik, úgy, hogy Kasparnak az eseményekre semmilyen hatása nincs, ő csupán tárgya, elszenvetője, áldozata egy folyamatnak, melyet az absztrakt külvilág, a társadalmi fantomja kényszerít rá. Ez a folyamat az egyéniség elvesztését és a tömegemberré való válást jelenti.

Kaspar a David Riesman által leírt, kívülről irányított magányos tömeg egyik tagja, és a Herbert Marcuse által leírt egydimenziós ember drámai példája. Handke számára a hős megsokszorozódása nem az egyéni identitás megszerzésére vagy visszanyerésére tett gesztus, hanem az individualitás megszűntéről, társadalmi haszontalanságáról kiállított diagnózis. Ezt a látéletet hangsúlyozza a választott műfaji tradíció is, Kaspar báb-

20 Idézi Pine: i.m. 15.

21 Herrick, Jeffrey: „Peter Handke’s Kaspar: A Study of Linguistic Theory in Modern Drama.” In: *Philological Quarterly*, LXIII:2, 1984 Spring.

22 Handke, Peter: *Kaspar*. (Fordította: Eörsi István) Bp., é.n., 109. (Handke kiemelései.)

szerűsége, gépiessége, kívülről irányítottága, az a színpadi mechanika, mely a figurát működteti. A darab antinaturalizmusa, expresszionista jellege, a moralitásjátékból eredő allegorizáló volta és ahistorikussága esztétikai és poétikai szempontból Friel *Philadelphia*-jának az ellenpólusát képviseli. Mindkét darabban jelen van azonban a főhős alakjának felbontása, Frielnél külső és belső énre, Handkénál pedig egy preszociális és egy szocializált énre. Kaspar megosztottságában mégsem ez a temporális vonatkozás a számottevő, hanem az, hogy a tömeges számúvá sokszorozódó Kasparok együttvéve sem tesznek ki annyit, amennyi önmagában lehetne egy individuális egyed.

Mrozek már emigrációban született drámája címével (*Próféták*) jelzi, hogy egynél több igehirdető fog felbukkanni a darabban. Az azonban csak a próféták színrelépésekor válik nyilvánvalóvá, hogy két hasonmásról van szó. A drámát megalapozó szituációban a feldühödött (színfalak mögött üvöltő) tömeg prófétát követel magának, a tömeget lecsillapítani igyekvő Régens pedig bejelenti, hogy megjött, akire vártak. „Ő, aki mindent tud, aki ismeri jövőtök titkát. Személyesen mutatja meg nektek a menekülés útját.”²³ A próféta azonban két példányban jelenik meg, két teljesen azonos, megkülönböztethetetlen szereplő bukkan fel, s ez a megkettőződés lehetetlenné teszi a „prófétaság” hiteles gyakorlását. A Régens érvelése szerint: „két prófétának nincs értelme. Az új igazságnak egynek kell lennie, különben nem igazság.”²⁴ A tömeget a Régens további türelemre inti, s a próféta köszöntésére megérkező Három Királyokkal tanácskozni kezd a kialakult helyzetről. Mrozek a szituáció megalkotásában és a szereplők magatartásában, beszédmódjában a politikai hatalom működésének régiókból ismert reflexeit helyezi előtérbe. A prófétát a tömeg számára közvetítő hatalom szembe találja magát az önazonosság és az autentikus lét problémájával. Erről a következő módon értekezik: „GÁSPÁR: Ha ketten vannak, az egyikük hamis. RÉGENS: Ez nem olyan egyszerű. Identikusak. MENYHÉRT: Hogy-hogy, egyformák? RÉGENS: Mint két vízcsepp. MENYHÉRT: Tehát mindkettő hamis vagy mindkettő igaz...”²⁵ A dráma során ez a paradoxon kerül több oldalról megvilágításra. A két próféta külön-külön tiltakozik az ellen, hogy nem ismerik el saját, egyedi személyiségét. Később a hatalom megpróbálja egyiküket rábírní, hogy lépjen vissza a prófétaságtól. Ezt követően az egyik prófétát likvidálják – ám ezenközben a másik is elpusztul, mert nemcsak a külsejük, hanem a sorsuk is azonos volt egymással. A műben megfogalmazódik egy, a *Pisti*hez kapcsolódó gondolat arról, hogy a próféták „lehetnek akármennyien, minthogy azonosak, vagyis egy és ugyanazt hirdetik.”²⁶

A *Próféták*ban a megkettőződés, a hasonmás felléptetése a két azonos alak közötti viszonyt kevésbé érinti. Az első és a második próféta egyformán és azonos módon viszonyul saját szerepéhez, a hatalomnak a palotában jelenlevő képviselőihez és a kialakult helyzethez. A darab középpontjában nem kettejük alakja áll, hanem az a megkettőződésük nyomán kialakult probléma, amit a hivatal (a bürokrácia, a politika) nem tud megoldani. A címszereplők mindössze három rövid jelenetben lépnek színpadra. Egyenkénti megérkezésüket követően külön-külön, de egyformán tiltakoznak az ellen, hogy nem állhatnak a tömeg elé. (Ekkor szembesülnek saját hasonmásukkal.) A második alkalommal élettörténetük és egyformaságuk részletei tárulnak fel párbeszédükben (hasonlóan *A kopasz énekesnő* Martin házaspárjának felismerési jelenetéhez), majd mindketten ugyanúgy próbálják egymást kijátszani a Régens előtt, azért, hogy csak egyikük tölthesse be a prófétai szerepet. Végül azt latolgatják, hogy melyiküket választották ki a prófétai illetve az áldozati szerepre.

23 Mrozek, Slawomir: *Próféták*. (Ford.: Kerényi Grácia.) In: *Drámák*. Bp., 1980, 215.

24 I. m.: 218.

25 Uo.

26 I. m.: 224.

Mrożek egyfelvonásosa azt a tradicionális hasonmástípust eleveníti fel, melyben két szereplő külleme tökéletesen azonos. A *Próféták* dramaturgiájában azonban ez az egyformaság nem vezet félreértésekhez, szerepcserékhez, kergetőzésekhez, és a hasonmást felépítő komédia más hatáselemeihez. A két alak azonossága valamennyi szereplő és a befogadó által ismert, csupán a színpalán túl üvöltő tömeg nem sejtje ezt. A drámatörténet azonos külsejű hőseitől eltérően itt a két szereplő olyannyira egyforma (nemcsak kívül, hanem belül is), hogy – a róluk adott jellemzés szerint –: „A biofizikai azonosság és a biografikus azonosság következtében lelki és szellemi életük is teljesen azonos.”²⁷ Az identitásnak, azonosságnak és másságnak ebben a példázatában Mrożek a megkettőződés jelenségét nem lélektani oldalról, nem az individuum szemszögéből, hanem a politikai hatalom felől és a prófétaáshoz mint társadalmi szerephez kapcsolódó elvárásrendszer irányából vizsgálja. A darab szereplői (éppúgy, mint a szerző korai egyfelvonásosaiban) nincsenek lélektani jegyekkel felruházva, társadalmi státusuk határozza meg őket. Az ezekhez a státusokhoz és funkciókhoz kapcsolódó normák, törvényszerűségek akkor kérdőjeleződnek meg, a betöltésükre és gyakorlásukra jellemző rutin akkor mond csődöt, amikor egy rendkívüli helyzet áll elő. Ezekben a – Mrożek első alkotói korszakát jellemző – steril helyzetekben nincsen motiváció és nincsen ok, helyettük egy ad absurdum vitt logika érvényesül. Ez az abszurd szituáció ad azután módot arra, hogy a benne felmutatott egyéni és intézményes (hatalmi) magatartásformák működési mechanizmusainak benső lényege megmutatkozzék.

A hasonmás tehát ezúttal mint a társadalmi-hatalmi működés provokációja, s nem mint a személyiség integritását kikezdő létélmény jelenik meg. Az ad absurdum vitt szituáció szerint a tökéletes azonosság ugyanolyan problémát jelent, mint a másság. A társadalom intézményei sem a teljes különbözést, sem a teljes egyformaságot nem tudják kezelni. (Gondoljunk a személyi szám használatára.) A *Próféták* közvetlen történelmi kontextusaként nem a hatvanas évek kelet-európai rezsimjei jelennek meg, hanem egy múltbeli birodalom, mely – a Rendőrséghez hasonlóan – leginkább a Habsburg-monarchia attribútumaira emlékeztet. Ahogy egy életrajzírója a lengyel szerzőt jellemzi: „Mrożek Galíciában született és az osztrák kultúra hatása alatt nőtt fel. Úgy véli, hogy ő is az osztrák-magyar kultúrkörhöz tartozik.”²⁸

A *Pisti a vérivatarban* első, 1969-es változata még nem nevezi Pistinek a Tevékenyt, a Fél-szeget és a Kimértet, de a darab betiltását követő átírási folyamat kezdetén (1970 februárjában) Örkény már kijelenti: „Először is tisztáztam, hogy ezek nem szereplők, hanem csak a főhős megtestesített jellemvonásai.”²⁹ Azzal, hogy a címszereplőt Örkény több alakban lépteti föl, követi a madáchi példát, ahol a *Tragédiában* nem egy Ádám szerepel, hiszen míg a főhős egyrészt fizikai valójában alszik a színpadon, addig álmában a történelmi színeken más-más testekben bukkan elő. Míg Madáchnál a főhős reprezentatív szerepekben jelenik meg, addig Pisti az átélt történelmi helyzetekben nem tölt be ilyen pozíciót. Az a szituációelví (Mrożekével rokon) dramaturgia, amelyet a *Pisti* képvisel, s amelyben a helyzet határozza meg a hőst (s nem fordítva), ennek a drámának az esetében azt jelenti, hogy mivel a helyzetek teremtik a bennük felbukkanó hősöket, ezért a darab „szereplői csak az adott helyzetben öltenek múlt alakot, és egymással néha föl is cserélhetők.”³⁰

Egy-egy jellemvonásnak az önálló szerepként való felléptetése a moralitásdráma sajátossága (e műfaji hagyomány révén kapcsolódik Örkény műve Handke *Kasparjához*.) A *Pisti*-beli jellemvonások illetve magatartások azonban nem azt a statikusságot képviselik, mint a

27 I. m.: 223.

28 Zuberbier, Ewa: „Who is Slawomir Mrożek?” In: *Mrożek*. Cracow, 1990, 109.

29 Örkény István: *Drámák*. II. Bp., 1982, 593.

30 *Párbeszéd a groteszkről. Beszélgetések Örkény Istvánnal*. Bp., 1981, 124.

moralitásjáték példázata, hanem ők is jelenetről jelenetre alakot, funkciót, önazonosságot váltanak. A darab főszereplői, Pisti és megtestesített jellemvonásai (azaz a három magatartás-Pisti) a drámai hasonmás-jelenségnek egy eddig nem tapasztalt fajtáját képviselik. Nemcsak külső, de belső azonosságról sincs ebben az esetben szó. A mű központi kérdése ugyanis éppen az egyéni identitás megalkothatóságának és megtarthatóságának lehetősége. A drámakezdő jelenetek születéssel és nemzéssel, alkotással és teremtéssel foglalkozó helyzetei abban a képben összegződnek, amelyben a címszereplő megszületik, ám Pisti világra jövétele egyúttal önmaga megsokszorozódásának pillanatát is jelenti. A soron következő stációkban sok-sok szerepben és funkcióban, megsokszorozódott szereprepertoárral és létlehetőséggel (többszöri újjászületéssel) közlekedő hős azonban végül csak azáltal tehet szert individuális létezésre, egyedi egzisztenciára, hogy e többszörös szerepkészletet és feltámadóképességet feladva eggyé válik. Örkeny a darab 1979-es változatának előszavában úgy foglalja össze a művet, hogy abban azt mutatja be, „ahogy Pisti (2. felvonás) egy apróhirdetés nyomán magára talál, és négyből egy Pistivé válik.”³¹ Egy 1969-es levelében pedig így ír a darab befejezéséről: „Pisti végre elérkezik oda, hogy nem kell több szerepet játszani, mert személyiségének kiteljesedését – életében először – végre nem korlátozzák külső akadályok. Először adatik meg neki, hogy szabad emberként megválaszthassa sorsát.”³²

Ez a magára találás azonban kellőképpen ironikus, hiszen az eggyé válás előhívója, illetve lehetővé tevője egy apróhirdetés, ami jellegénél fogva személytelen. A szöveg szerint is egy Pistit keresnek, és nem a Pistit keresik. Eszerint pedig bármelyik Pisti betöltheti ezt a helyet, vagyis nem csak a darab címszereplőjének önmagára találása válik lehetővé, hanem minden Pistié is. (Az apróhirdetés felbukkanását előkészíti az a korábbi jelenet, melyben a Mama a Szőke lánynak arról beszél, hogy vákuum-fiát úgy keresi, hogy állandóan olvassa az apróhirdetéseket, s időnként ő maga is hirdet: „Pisti, jelentkezz!”)

Pistinek és szereplőként megjelenő magatartásainak viszonyrendszerében a címszereplő áll a középpontban, és három magatartása csak öhozza, egymáshoz viszont nem kapcsolódik. Ezeknek a Pistihez fűződő kapcsolatoknak a középpontjában a megszületés-meghalás-feltámadás folyamatának előmozdítása áll. A magatartás-Pistik vagy külön-külön, vagy együttesen segédkeznek Pisti megszületéséhez és meghalásaihoz. A handzsa nyelven lefolytatott koncepciós per az egyetlen jelenet, amelyben mindhárman fellépnek a főhős ellen, és a mű végén Pisti végső megszületése, önmagára találása az a pillanat, amikor egyikük sem nyújt segítséget neki.

Az itt tárgyalt négy drámában közös a főhős integritásának technikai-dramaturgiai megbontása. A hasonmás megjelenése (*Próféták*), a kettébontás (*Philadelphia*), a négy felé szakítás (*Pisti*) és a szocializációs indigó révén való technikai megsokszorozódás (*Kaspar*) közös alapja az embernek a másik emberhez, a társadalmi intézményekhez és az önmagához való viszonyában bekövetkező változás. E megváltozott viszonyrendszerek közül más-más összefüggés áll az egyes darabok középpontjában. A belső és külső én dichotómiája, az egyvalaki által betölthető szerepre aspiráló két identikus jelölt, a különböző magatartásoknak az énről való leválása és önálló (bár redukált) szereppé kristályosodása, valamint az egyént tömegtermékké, szériadarabbá alakító társadalmi környezet mind az individuum létének lehetőségével kapcsolatos kételyt artikulálja. E szemléleti kétely technikai kifejeződése az „egy személy egyenlő egy szerep” azonosságának feladása, megváltoztatása. A drámai hős és a drámai szerep több évezredes, magától értetődő és megkérdőjelezetlen egybeesésének megszüntetése olyan drámatörténeti fejlemény, mely Friel, Handke, Mrozek és Örkeny e hatvanas években írott darabját műnemtörténeti jelentőségűvé teszi.

31 Örkeny István: *Drámák*. I. m.: 186.

32 I. m.: 587.

Laus urbis suae

si merito te adloqui possim, ha beszélnék rólad, bizonyosan mint kedves nőről, s nyilván örömeiktől gazdag elfogultsággal, dicsérve barokk utcácskáid vonzó mértanát, mert ismertem minden követ, kaput, s a hatalmas szárnyakon a szájukban nehéz karikát tartó oroszlánokat, pedig szednem kellett a lábam gyakran, hogy az iskolából el ne késsek, máskor a szomszéd fiúkkal versenyeztünk eszeveszetten, rossz bicikliabroncsot hajtva, szünidőben aztán mehettem a piacra anyával, ráadásul sikerült gyorsan elérnem, hogy az aranyhajós házat mindig útba ejtsük, jutkához is arra igyekeztem egykor lázasan, elhagyott kesztyűk évszakában vagy boldog tavaszon, magasztalnám a villanyfényes nyári esték izgalmát, ladikokat táncoltató kacér vizeid, a kifogyhatatlan titkú partmenti erdőket, csókos síkátoraidd, a szerelmesekkel cinkos, álmoktól szédelgő parkjaid, ódon tereid tündér-derűjét a dalolható szökőkutakkal, és méltósággal zengő harangjaid, amint feleselnek az alkonyatban, mikor teleszívhattam magam a kis műhelyek és trafikok szagával, valami javítani valót kellett vinnem vagy cigarettáért szaladtam apának, s rendszerint kerültem inkább, csak a kishídról bámulhassam a mozdonyokat s a kövér vasutas nénit, aki a váltókat állította szorgalmasan, s képtelenül nagy mellei voltak, el is felejtettem a nálam lévő papírrepülőket szétdobálni, ilyeneket mesélnék, s nem tudnék kifogyni a szóból

Gyerkőcök beszélgetnek

el kellene költözni talán, mondogattuk, s maradtunk, úgy látszik, öröklött nosztalgiák kínzottjaiként éppen önmagunkkal dacolva, mert bizonyára már kezdettől elszántan szerettünk, szinte a csodavárók hitével, a bűntársakéval, akik nem bánják, bárhogya is, ha holtan,

vagyis egymást akartuk, s jobb szó híján gyerekeket csinálni isteni türelemmel, hogy megrendüljön fű és csillag, szaporodtak hát a csókos esték, s bár sose akartam magunkat megcsalni, szómágiát celebráltam, ha kellett, vagy álmodztunk, de az álmokból sem akartunk kifogyni, sétakocsigtunk, nem feltétlenül újhódnál ugyan (mint a képen), máskor a tengerbe omló nyár pompáját élveztük, úgyhogy mostanra szinte nyugtalanítóan megsokasodtak féltett emlékeink, olykor már azt hiszem, gyerekeink ítélete szerint talán jobb esetben is csak megmosolyogni való emlékeink, pedig nem szeretnénk magunkra maradni szépnek hitt szavainkkal, vagy talán egészen másképpen kellett volna, házra gyűjteni inkább, helyreigazítani a félrecsúszott cserepet, boldogítani a kutyával, kerti hintát csinálni a pici lánynak, igazán nem tudom, bár valahol már vigyázzban áll a rozsdás szélkakas, a még új tankönyvektől szagosak a hátizsákok, s a kapualjak homályában gyerkőcök beszélgetnek, mint nagy titkok tudói

Alkonyatba fordulhatna

talán húsz éve vagy már annál is több, hogy a megyei könyvtár kutatótermében (ahol egyébként szívesen látt vendég voltam, mert mindig otthonról vittem a jegyzeteléshez szükséges papírt, ráadásul nemigen zaklattam raktárba mászó kérésekkel a könyvtáros kisasszonyokat, akik lázadásból nem viseltek köpenyt) szóval, a túlzás nélkül is ipartörténeti ereklyének számító remingtonnal (vagy remingtonon, ezen lehet gondolkozni) lekopogtam: a földek merengő arcok, de nem lehettem igazán elégedett, mert a jelzőt hamarosan talányosra javítottam, s tűnődtem hosszasan a szabályosan kopott billentyűk fölött, melyeket nem érintettem már többször azon a lassan estébe hajló napon, a kissé elszíneződött lapot viszont, rajta az öt (köztük a ceruzával áthúzott) szóval, gondosan megőriztem, ami jól hangzik vagy romantikus színben láttat most, valójában megfeledeztem róla is, feltevezésem szerint így juthatott az olyan kacatok sorsára, melyektől a mai napig sem sikerült megszabadulni, mégis azt mondom, szerencsére, mert hogy rá-

bukkantam, nagyon is jól eső töprengésre készítet, mi foglalkoztathatott akkoriban, hogyan lehetett volna, most már persze, hogyan lehetne továbbgondolni, esetleg jó előre sugalmazva, hogy valamennyi gesztust tessék csak metaforikusan értelmezni, bátran eljátszadózni a jelentés-lehetőségekkel, miért is ne, különösen, ha könnyed vonalakban vadak félszeg futásával zárul a vidék, mintha vonatablaktól fűrkész-nénk a tájat, ahogy elmaradoznak a tétlen várakozásban megöregedett madárijesztők, innen aztán már nyugtalanító alkonyatba fordulhatna a messzeség, csupa titokzatosságba, s csak képzelni lehetne, ahogy szoknyájukat finoman fölcsippentve régi, szép asszonyok így kezeznek valahol, de nem tudni, hová

Jól érzi nálunk magát

jól érzi nálunk magát az ősz, kiváltképp külvárosainkat kedveli, a lázadás tüzeiben ragyogtatja az ellenállni már erőtlen növényzetet, vagy ködtakarókat osztogat a rászorulóknak, különös szavakat sugdos a hazafelé tartó diáklányok fülébe, s meglesi az óvatlanul, villanyfényben vetkőző asszonyokat, játékos kedvű szeleket küld az öreg nénik szoknyája alá, akik a jól ismert temetői úton lassan lépegetnek a nedves avarban, s csontig hatoló hidegekkel ijesztgeti a messziségekről álmodozókat, akiknek elég volt a gyalázó és meggyalázott igékből, ahogy mondják, jól elvan, jól érzi nálunk magát az ősz

PLEONAZMUS: A VÍZJEL RETORIKÁJA

Mészöly Miklós Családáradás¹ című beszélyének domináns trópusáról

– ráfogás –²~

„– Játsszuk tehát mi is azt, hogy éppenséggel elégséges ok, hogy nincs elégséges ok, csupán lehetőség... Metafora?

– Lehet axióma is. A pleonazmus szoros bilincs, nincs vészkiárat.

– Logikai placebo?

– Harapást a szőrivel, logikát a logikával – miért lenne ez placebo?“³

I. Bevezetés

Tervem az volt, hogy *A kései Mészöly regényeiről* fogok írni. Ám a folyók – nálam, rendszerint – visszafelé folynak: ahelyett, hogy tényleg eljutnának az értől mondjuk pl. az óceánig, folyamatosan vékonyodik az eredetileg impozánsan nagyra és szélesre tervezett áradat, míg végül egyetlen piciny erecskére szűkül, hogy (jobb esetben) legalább a kiindulópontig visszavergődjön valahogy. Ez itt és most azt jelenti, hogy átfogó, szintetizáló vizsgálódás helyett egyetlen szöveg, az ez ideig utolsó regény, a *Családáradás* egyetlen – bár szerintem persze roppant fontos – eszközéről lesz csupán szó.

E leszűkülés története azonban szerintem már önmagában sem teljesen érdektelen.

A kései Mészöly regényei. Mit is jelent ez valójában?

II. A tárgy (szűkülése)

II. 1. Kései

Tényleg: mikortól is kései Mészöly?

Magam úgy gondoltam, hogy a *Megbocsátástól*, 1984-től. Valami megváltozik: az analízis eszköze immár nem a redukció, mint a modernségben. Mészöly ezt egyszer, egy publikussá nem vált interjúrészletben úgy mondta, hogy a *Filmig*, 1976-ig tartott eredendő lecsupaszító, *anatómiai* érdeklődése, ettől kezdve viszont lassanként elkezdte újra felrakni a húst a csontokra.

¹ Pozsony, Kalligram, 1995.

² E dolgozat a Károlyi Csaba felkérésére írt, s a Nappali ház 1996. 2. számának Karl Kraus rovatában azonos címmel, de álnéven megjelent szövegem (szerintem) fejlesztett változata. Köszönöm Gács Annának, Csuha Istvánnak, Garaczi Lászlónak és Takáts Józsefnek, hogy a pozsonyi JAK hétvégén a jelen dolgozatot közvetlenül előkészítő előadáshoz hozzászóltak, s így (számomra) értékes észrevételeiket beépíthettem a (pillanatnyilag) végleges verzióba.

³ Mészöly Miklós: *A felelősségről – felelőtlenül.* (Szabálytalan párbeszédek) Nappali ház, 1993. 2. 105.

⁴ *A magyar irodalom története 1945-1991*, Bp., Akadémiai, 1993. 105.

A szakirodalom első látásra megerősített ebben a vélekedésemben, de valójában éppen arra figyelmeztetett, hogy a híres (de közelebbről nézve némiképp mégiscsak fella-
zúló, szétszóródó) 1984-es cezúra újraolvasásra hív fel: a szövegszervezési sajátosságok
újrólolvasására.

Kulcsár Szabó Ernő szerint ugyanis „[A]z [1973-as] *Alakulások* nem a [z 1976-os] *Film*
poétikai előzménye (...) A második modernség poétikai szemléletformáinak határait
Mészöly prózaírása ezért [ti. a szubjektumon túli szövegszervező elvek, a hangsúlyozott
szövegiség aktuális létrejöttének önmegjelenítése miatt] nem a *Filmmel*, hanem a kor-
szakjelző *Alakulásokkal* lépte át. 1975-ös kötetbeli megjelenése óta ez a novella ama for-
dulat első vitathatatlan jelzésének számít, amely a posztmodernség korát nyitotta meg a
magyar epika történetében. (...) A megnevezés és a pontos, szövegszerű látványteremtés
technikáit megőrizve egy nyitottabb, befejezhetetlenebb, »élőbb« műalkotásműny
vonzásában írta meg az e nemből talán legsikerültebb *Megbocsátás* c. elbeszélését (1983),
mely a maga egyidejűsítő polifóniájával már egy többértelműen rekonstruálható törté-
netszerűség lehetőségeit aknázza ki.”⁴

Thomka Beáta *Mészöly Miklós* című friss monográfiája pedig Kulcsár Szabót folytat-
va, de saját szövegére⁵ hivatkozva „83 utáni pályaszakasz”-ról beszél, s így jellemzi azt:
„Ezután a parabolikus ábrázolástól a tapasztalati, tárgyias elbeszélő stílus felé, innen a
szövegiség létrejöttének tematizálása, illetve a szubjektumon túli szövegszervező elvek
felismerése, az egyidejűsítő polifónia, a hagyományos személyiség-felfogás felfüggeszté-
se mozzanatain át a térségi, közép-európai komponensek felmutatásáig vezet útja. Ez
utóbbival nyitja meg a nemzeti és az egyetemes irodalom közötti átjárhatóság lehetősé-
gét, s mindez nyilvánvaló korrekciókat hajt végre a század regénytörténetében.”⁶

II. 2. Regények

Én eleve csak a (minél? mondjuk: az elbeszélésnél) nagyobb terjedelmű szövegekre,
(véltétőleg:) *regényekre* gondoltam.

Tényleg: végül is melyek a Mészöly-regények?

Nos, be kell vallanom, hogy számomra csak Thomka Beáta⁷ tette világossá, hogy va-
lójában milyen *kevés* van. (Hasonló jelenség ez, mint ahogyan a *Megbocsátás* is újra kézbe
véve valahogyan mindig *vékonyabb*, mint ahogy emlékeztem volt.) Thomka szerint a
számba vehető szövegek mindösszesen a következők:

Fekete gólya. (ifjúsági regény) 1960.
Az atléta halála. (regény) 1966.
Saulus. (regény) 1968.
Pontos történetek, útközben. (regény) 1970.
Film. (regény) 1976.
Megbocsátás. (kisregény) 1984.
Hamisregény. (regény) 1995.
Családarádás. (regény) 1995.

Ezt a listát közelebből megvizsgálva a tulajdonképpeni regény-corpus (különböző
okok miatt) tovább szűkíthető: a *Fekete gólya* korai, ifjúsági regény, pillanatnyilag kívül
esik a kánonon, a *Pontos történetek, útközben* az első kiadás óta bővült, változott: nem azo-

⁵ Thomka Beáta: *Új magyar regényjelenségek. Narráció és reflexió.* Újvidék, 1980.

⁶ Thomka Beáta: *Mészöly Miklós.* Pozsony, Kalligram, 1995. (A továbbiakban: Thomka 1995.) 138.

⁷ Thomka 1995. 195-197.

nos önmagával, a *Megbocsátás* elbeszélésnek hosszú, kisregénynek rövid, a *Hamisregény* hamis-regény, a *Családáradás* pedig beszély, rá vagyon írva. Mindennek értelmében jogosnak látszik, hogy az összegyűjtött művek regény-kötete⁸ csak *Az atléta halálát*, a *Saulust* és a *Filmet* tartalmazza: ez a szelekció is bizvást tekinthető szerzői eredetű, a szövegek műfaji újraolvasását sürgető (s részben el is végző) olvasási utasításnak.

II. 3. Mészöly

Kései Mészöly-regény mindenek értelmében tehát (egyelőre): nincs.

Pontosabban: mindenek értelmében (némiképp megvitatva s megszélesítve) az eredeti terv tulajdonképpen mégiscsak visszanyeri létjogosultságát, hiszen a kései Mészöly elbeszélésnél nagyobb terjedelmű szövegeinek halmaza valójában tényleg csupán a *Családáradásra* szorítkozik.

Mészöly minden ponton unikális.

A kései Mészöly – a *Családáradás*.

A kérdés ezek után az: milyen ez a szöveg? Melyek textuális tulajdonságai?

Az eddigi citátumok e szempontból is tartalmasak voltak, de még részletesebb ismereteket is szerezhetünk a szöveg kritikai fogadtatásából, a kritikai szövegek értékeitelére kevésbé figyelő, azokat semlegesíteni igyekvő olvasatából.⁹

III. A kritika

III. 1. Kitérő

Szépirodalmi műről kritikát ez ideig sohasem írtam, s valószínűleg ezután sem fogok. Ezért csupán kívülálló, bár kritikát (s helyenként némi kritikátörténetet) is olvasó olvasóként jegyezhetem meg, hogy bár a „tudományos” és „nem-tudományos” kritikáról a *Jelenkorban* (1996. januárjától) folyó vitát fontosnak, színvonalasnak s élvezetesnek tartom, legalább ugyanennyire érdekelné az a másik, nem kevésbé elnagyolt és mesterseges, de szerintem azért jól látható és cseppet sem mellékes lehetséges szembeállítás, amely a kettőt hajdan (legalábbis Dávidházi Péter¹⁰ szerint, legalábbis *Hunyt mesterünk*-nél, Arany Jánosnál) együtt működtető kritikának *normatív értékelésre*, illetve *értékelő normaképzésre* való szakadásából keletkezett.

Mert (hogy egészen egyszerű legyek) ma egy kritikus vagy *hard*: inkább a normatív értékelésre hajlamos, vagy *soft*: az értékelő normaképzést preferálja.

És most aztán tényleg tisztelet a kivételnek.

E kettő némiképp mégiscsak ideálisnak látszó belső dinamikáját persze nem akarom a kritika normatív értékelésének alapjává tenni, már csak azért sem, mert néhány olyan kitűnő *hard* (ismét mondom: inkább a normatív értékelésre hajlamos) (mellesleg: irodalmi ízlésben, azt hiszem, tőlem teljesen idegen) kritikus, mint pl. Bán Zoltán András, illetve néhány olyan kitűnő *soft* (be akarom vésni: az értékelő normaképzést preferáló) (mel-

⁸ Mészöly Miklós *Összegyűjtött Művei. Regények. Az atléta halála. Saulus. Film.* Bp., Századvég, 1993.

⁹ E módszer lehetőségére Bán Zoltán András emlékezetes kritikájának (*Az Üresség Könyveiből.* Holmi 1992. szeptember 1333-1337.) egy mondata hívta fel a figyelmemet. Bán Zoltán András szerint „Sziij [Ferenc] érdeklődése alakjai iránt inkább rovarvartani, mint embertani jellegű.” (I. m. 1337.) Ezt a (saját kontextusában felettébb indulatos) észrevételt annyira pontosnak találtam, hogy hajlandó voltam eltekinteni a (számomra: elidegenítő) kritikai hevületétől, hogy (ily módon semlegesítve, önmagában is értelmezendő) kiindulópontként használhassam fel saját interpretációmban.

¹⁰ *Hunyt mesterünk. Arany János kritikai öröksége.* Bp., Argumentum, 1992. 10.

lesleg: irodalmi ízlésben, azt hiszem, velem teljesen rokon) kritikus, mint pl. Keresztury Tibor egyaránt képeztek bennem a kritikák értékelésére (is) alkalmas normákat (is), ám a hard és soft irányok pillanatnyilag véglegesnek látszó (s nyilván a tudományos – nem-tudományos szembenállás által is indukált s azt színező¹¹) szétválását azért tartom veszélyesnek mégis, mert gyengébb szövegek esetében az értékelő normaképzésre való ki-rekesztőleges *soft* hajlandóság tisztán *kultikus tetté*, a normatív értékelés *hard* kizárólagos-sága pedig *pusztá számonkérésé* változtathatja a kritikát.

Márpedig (Kulcsár-Szabó Zoltán szavaival nem győzők eléggé egyetérteni): „az ilyen interpretációkat a szó egy reflektáltabb, pontosabb értelmében nem-olvasásnak kellene nevezni.”¹²

Talán némileg igazságtalanul, de bennem mindez mégiscsak éppen Mészöly Miklós *Családáradás* című beszélyének egyöntetűen magas színvonalú kritikai fogadtatása kapcsán merült fel: az általam olvasott szeptetben a *soft* irányt Nádas Péter szövegében¹³ és a Kalligram 1996. januári számának Garaczi László,¹⁴ Parti Nagy Lajos,¹⁵ Márton László,¹⁶ Kulcsár-Szabó Zoltán,¹⁷ Bacsó Béla¹⁸ és Szirák Péter¹⁹ által írt szövegeiben, a *hard* vonulatot Bán Zoltán András kritikájában²⁰ és az Angyalosi-Bán-Beck-Radnóti Irodalmi Kvar-tett szövegében²¹ vélem felfedezni.

A januári Kalligram persze ünnepi, így (Kulcsár-Szabó ennek tudatosításával is indít) némiképp *kultikus* szám, a Beszélőben közölt beszélgetés pedig (Angyalosi Gergely ki is mondja) kifejezetten a vita élénkítését szolgálja. Az eddigieket már csak e teljesen nyilvánvaló kontextusok miatt sem szándékoztam normatív ítéletként mondani: egy szép ünnep, egy jó vita maga is norma.²²

¹¹ Nálunk tényleg mindenből kettő van, s ezen már csak azért is nehéz segíteni, mert elsősorban nem a *dialogus*, hanem a *disputa* saját vitakultúránk fő hagyománya. De 2x2 szempont már árnyaltabb képet ad. Ahogyan létezik *normatartó* és *normaengedő*, illetve *hideg* és (az e ponton felbukkanó tréfa-lehetőségek politikailag nem korrektek:) *meleg* tanár, s így *normatartó* és *hideg* (szigorú), *normatartó* és *meleg* (jó), *normaengedő* és *hideg* (rossz), valamint *normaengedő* és *meleg* (gyengekező) tanár is, azonképpen a tudományos-nem-tudományos és *soft-hard* ellentétpárokból már előállíthatóak a tudományos *soft*, a tudományos *hard*, a nem-tudományos *soft* és a nem-tudományos *hard* kategóriák, melyek között (lévén mindenki *több mint egy* helyen) már kénytelen megoszlan s így enyhülni (a némiképp mégiscsak: háborús) feszültség.

¹² *A párbeszéd remény(telenség)e*, (egy kommentár), Jelenkor, 1996. 3. 277.

¹³ Mészöly idegen anyanyelvén. Mészöly Miklós: *Családáradás*. Pannonthalmi Szemle 1995. III/3. 83-85.

¹⁴ Régidők. Mészöly Miklós: *Családáradás* című regényéről. Kalligram 1996. 1. 41-42.

¹⁵ Ceruzázás. Mészöly magyar szótárából. U. o. 43-47.

¹⁶ Börcsök úr agancsnyelű késeinek művészi elrendezése. U. o. 48-51.

¹⁷ „A múltnál úgyse tudnak jobban hullámozni.” *A Családáradás javaslata a Mészöly-olvasásra*. U. o. 52-56.

¹⁸ „Egy lappangó történet természete”. Mészöly Miklós: *Családáradás*. U. o. 57-62.

¹⁹ Hamiskritika: áradás. U. o. 63-65.

²⁰ *A retorika vízjele*. Holmi 1996. január. 137-141.

²¹ *Irodalmi Kvartett*. Mészöly Miklós *Családáradás* című könyvéről beszélget Angyalosi Gergely, Bán Zoltán András, Beck András és Radnóti Sándor. Beszélő 1996. március. 110-114.

²² Még kevésbé áll szándékomban ezek után megmutatni, hogy hogyan lőnék (persze: mérnék és folyamatosan etalont módosítanék) én. A kritika az önmegértés gesztusa is, talán elsősorban az, s én – most jövők rá – alighanem épp azért nem írok kritikát, mert (bár az idő előrehaladtával egyre kevésbé, de alapvetően) alkatilag hajlamos vagyok bármiből, bármí számára testre szabott normát képezni, s így (ha úgy látom, hogy megéri elég sokáig nézni [N. B.: egyre ritkábban látom úgy]) előbb-utóbb minden megtetszik. Ezért aztán Becknek (másutt mondja) igaza van: *meddig nézzük*, ez alapkérdés. Annak pedig, akinek előbb-utóbb minden megtetszik, a ráfordított idő, meg az utólagos belátás, hogy megérté-e, maga a kritika. De azt azért mégiscsak elmondom, hogy a *Családáradást* már elég régóta nézem, s nem látom úgy, hogy nem érné meg a ráfordított időt.

Most azonban igazából nem is az az érdekes, hogy ami (BZA Holmi-beli szavait idézve) az egyik agyban kudarc, az a másikban a legpompásabb művészi diadal, (ízlesek különböznek), még csak nem is az, hogy amíg *soft side* (ha jól figyeltem) egyetlen ponton enged meg magának valamiféle normatív ítéletet (Kulcsár-Szabó Zoltán szerint „az intellektualizáló-elmélkedő reflexív passzusok némelyike” gyengíti az új regényben létrehozott „összetett, jól működő, szabad olvasói aktivitásra készítő” stratégiát, i. m. 56.), addig a *hard side-on* (ha jól láttam) egyedül Radnóti Sándor próbál értékelő normát képezni abból ami van, illetve abból ami eredeti kritikus normája szerint hiányozni látszik („ha eldöntöttük, hogy ebben a könyvben nem keressük a kompozíciót, akkor mégis találunk igazi csúcspillanatokot”, i. m. 111.), hanem az, hogy a megfigyelések ízléstől, kritikus alapállástól, az eredeti kontextustól az idézés által (némileg) függetlenül, leíró jellegűvé téve szinte pontról pontra egybevágnak.

Különböző kritikuskok ugyanarról a szövegről ugyanazt mondják.

Persze, kérdés.

De erről később.

III. 2. Tüzetes rész

Ezek után: melyek tehát e szöveg legjellemzőbb tulajdonságai? (A tíz, számomra legfontosabbnak tűnő tulajdonsághoz igyekeztem mindkét oldalról megfogalmazásokat idézni. Az idézetekben aláhúzással jelölt kiemelések itt és a továbbiakban is tőlem származnak. K. – Sz. L.)

1. A megszokott módon művészinak tekintett kompozíció hiányzik a szövegből.

S [itt és a továbbiakban: *soft side*]: „[A]z elbeszélő tudatában az idők gyönyörű rendtelenségének törvénye uralkodik.” (Garaczi, 41.)

„Otthonosság, áttekinthetetlen rend.” (Parti Nagy, 43.)

„[A] (...) motívumok, történetelemek felcseréléséből következő »rögzítetlenség« a történet »rendjének« egyfajta illúzióját nyújtja, a szűzsé »áradása« (...) nem annyira az elrejtett »jelentés« vagy történet köré szervezi az olvasást, hanem ezek virtualitására, a »rögzítetlenségre« magára hívja fel a figyelmet.” (Kulcsár-Szabó, 53.)

H [itt és a továbbiakban: *hard side*]: „a kései vagy az öreg Mészölynek már nem olyan nagyon érdekes és fontos a kompozíció. (...) Valóban, ez csak áradás.” (Radnóti, 110.)

„Szerintem a könyvre inkább a zsúfoltság jellemző. Ez persze közel áll az áradás képzetéhez, csak a mozgás, a folyamatosság hiányzik belőle.” (Beck, 110.)

2. A történet kaotikus.²³

H: „[A]z elbeszélő mintegy alvajáróként araszol előre, ám a holdkórosok legendás biztonsága nélkül, megbicsaklik, tanácstalan lesz, aztán ismét megtalálja a könyv kezdetének nagy stílusát, hogy ismét apró részleteknél leragadva tébláboljon.” (BZA, Holmi, 139.)

²³ Ez a kérdésirány a Balassa Péter (*A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma. Mészöly Miklós: Megbocsátás.* In: U. ő: *Észjárások és formák.* Bp., Tankönyvkiadó, 1985. 105-127.) által felvetett, azóta

„[A] történetek egyike sem folytatódott. Ez jó esetben kiadhatna egyfajta családtörténeti tablót, de számomra ez sem állt össze.” (Beck, 110.)

S: „Kutatni kell, hiszen csak a részletek pontosan feltárt és kíméletlenül előadott káosza mögött sejlik fel a finom világszerkezet. Sűrű fényben álunk.

A sűrű fényben azonban a történelmet és a személyes sorsot, az ember alkotta jogot és az univerzum törvényeit, az istenségek és az emberi személyek összefüggéseit elfedik a káosz szabálytalanságai és kivételességei. Mindenütt homály.

A kivételes és a szabálytalan nem más, mint az egyéni, amiből azonban nem következik, hogy akár a kivételességgel, akár a szabálytalansággal megmagyarázhatnánk a személyes létezés káoszát. Semmit sem tudunk.” (Nádas, 84.)

3. A szövegnek részeiben s egészében sincs (egységesíthető) jelentése.

S: „Ezek a nevek nem beszélő nevek, biztosan. Helyesebben nem beszélő nevek ezek. Néma rögök. Jelek. Nem lehetne pontosan megmondani, hogy kicsodák és mit jelentenek. ám igen erősek és súlyosak.” (Nádas, 85.)
„A regény a lappangó történetek mondásává válik, anélkül, hogy végső jelentést nyerne.” (Bacsó, 62.)

H: „Nehéz értelmezni, vagy talán nem is lehet az efféle megfogalmazásokat, miszerint...” (BZA, Holmi, 139.)

„Úgy lesznek jellemzőek rá, hogy közben semmit sem mondanak róla.” (Beck, 110.)

„Jóformán semmi értelme sincsen.” (Angyalosi, 111.)

is meghatározónak látszó (bár Kulcsár-Szabó Zoltán [Kalligram, 1996. 1. 53.] s mások által megkérdőjelezett) problematikán belül mozog. Balassa szerint: „Mészöly *nem a Film* analitikus útján haladt tovább (nyilván nem volt hova), hanem *újra a történetközpontú próza felé fordult, odahagyva a narrációközpontú prózát.* (...) Az újabb szakasz lényeges ismertetőjegyei összefoglalóan: a történetközpontúság visszahódítása, de nem tradicionális értelemben, hanem a káosszal való szerkesztés értelmében (...). (114.) A *Megbocsátás* itt a káosz mélyén rejlő kiismerhetetlen, irracionális rend előtti meghajlás.” (126.) Balassa megfigyeléseinek jó kontextusa a – Jacob Böhmétől aligha érintetlen – Friedrich Schlegel (*Athenaeum. Auswahl.* Hrsg.: Gerda Heinrich. Leipzig, Reclam, 1978., ill. August Wilhelm Schlegel és Friedrich Schlegel: *Válogatott esztétikai írások.* Bp., Gondolat, 1980. Szerk.: Zoltai Dénes, ford.: Bendl Júlia és Tandori Dezső.) néhány, a káosszal kapcsolatos gondolata. A *Fragmenten* szerint a francia forradalmat olyan történetként is felfoghatjuk, melynek centrumában a káosz áll (vagyis – Derrida, ezt olvasván, gondolom, örült – épp a mindent uraló és szerkesztő középpont struktúrálatlan), hogy aztán a káosz tragikomédiává szövődjön (113., ill. 348-349.), az *Ideen* felfogásában az ironia az örök agilitás, a végtelen, mindent kitöltő káosz tiszta tudata, s csak az a bonyolultság káosz, amiből világ keletkezhet (166., ill. 500., 501.), a *Gespräch über die Poesie* (*Epochen der Dichtkunst* fejezetének) értelmezésében pedig a kedvesen képzett káosz az a mag, amelyből a régi költészet világa önmagát megszervezte (180.): a homéroszi költészet közeli rokonságban áll a nyugodt káosz teremtő erejével, ebből aztán új formák alakultak, hiszen az új mindig a káoszból születik (181.), ahogyan pl. a dolgok új rendjének gyümölcöző káosza hozta létre az igazi középkort (185.). (A Schlegel-párhuzamokra Ötvös Péter figyelmeztetett, segítségét a fordításban és az értelmezésben is köszönöm.) – Lásd még: Bényei Tamás: *Posztmodern utak a prózában és a kritikában.* (Takáts József beszélgetése.) Jelenkor 1996. március, 234-242.

„Valahogy furcsa módon a történetmondás, még az anekdotamondás is gesztussá válik, mert van valami jelentéssége, de nagyon sokszor nem tudjuk meg, hogy mi is ez a jelentés.” (Radnóti, 112.)

„[A] különök és titokzatosságok mintha inkább csak a történetet pótolnák. A különös figurák különössége saját el nem mondott történetük jelzésévé válik.” (Beck, 112.)

„Olyan keresztretjénnyről van szó, ahol a vízszintes és függőleges megfetések nem állnak össze kiolvasható mondatokká.” (Angyalosi, 113.)

„Úgy vélem, e nevek pusztán retorikai alakzatok, jól és kétségkívül sokatmondóan csengenek, ám puszta zárványok egy jéghideg mondatfűzésben” (BZA, Holmi, 140.)²⁴

4. Nem felfejthető a művészi terv, ha mégis, akkor nem válik valóra.

H: „Valami rejlik mindennek a mélyén (...) de talán már Mészöly sem kíváncsi a megfejtésére, vagy gondolkodásának lényegét érinti, hogy érdekeljenek ítéel bármiféle kibogozást. (BZA, Holmi, 140.)”

„[E]zek inkább csak darabok, (...) amelyek nem teljesítik azt a tervet, ami talán mégis megvan ebben a könyvben” (Radnóti, 111.)

S: „Vesz két műfajt, [a bűnügyi regényt és a családi ponyvát] amelyekről úgy ítéeli, hogy mindenki fejében készek, szétszereli, megnézi alkatrészeit, aztán mintha nem is lenne semmiféle előzetes terve, valamiként ismét összerakja, ám a szerkezet ezután már az általa megszabott szabályok szerint működik. És működik.” (Nádas, 83.)

5. A szöveg komprimált, de nem található az egységes eredeti.

S: „Mészöly prózájára kezdettől fogva jellemző a sűrités, a megszólalás intenzitásának szándéka. Ő azonban – ellentétben más, ugyancsak intenzív szövegformálásra törekvő írókkal – ezt nem a szöveg elszegényítése, hanem ellenkezőleg, feldúsítása révén éri el. (...) [A] szöveg lecsupaszításáról szó sincs, sőt Mészöly tobzódik az (olvasói értelemben seithetőleg valaha fennállt és írói értelemben remélhetőleg valamikor majd rekonstruálható) összefüggésekből kiszakított részletekben.” (Márton 48, 49.)

H: „a könyv valóban valaminek a komprimált változata, de olyasminek a komprimált változata, ami tulajdonképpen nem létezett, és nem is létezhet tágabb változatban.” (Angyalosi, 112.)

6. Nincs, vagy nem fellelhető a szöveg rögzített centruma.

H: „A Mészöly-féle történelem-felfogás inkább centrumtalan, kissé absztrakt, így világa zárványszerű.” (BZA, 112.)

„[Atyától] már a »neve« miatt is azt szeretnénk vagy várnánk, hogy a centrumában legyen valamilyen módon a történetnek. Mindamellet a legkevésbé jellemzett figurák egyike a regényben. Szinte csak sémákból áll.” (Radnóti, 112.)

²⁴ Ez a Bán-mondat eredeti szűkebb kontextusában eleve az itt következő Nádas-citátummal szállt vitába.

S: „Mészöly új regényében összetett, jól működő, szabad olvasói aktivitásra késztető »topográfiát« hozott létre (...), amely a virtuális középpont körüli »mozgás« alakzatával olvasható” (Kulcsár-Szabó, 56.)

7. *Anekdotizmus és textualitás keveredik benne.*

S: a softokat ez nem aggasztja.

H: „az anekdotizmus és a textualitás közötti eldönthetetlen helyzet az, ami a poétikai problémák legtöbbjét okozza” (Angyalosi, 111.)

8. *Anekdotizmus és példázatosság keveredik benne.*

H: a hardoknak ez nem probléma.

S: „Mészöly előadásmódja ... az anekdotában és a példabeszédben gyökerезik.” (Márton, 49.)

„példázatos-történetszerű elbeszélésmód” (Kulcsár-Szabó, 53.)

9. *Anekdotizmus és mitikusság keveredik benne.*

S: a softokat ez nem zavarja.

H: „látszólag egységesíthető a mitológikus és a regényszerű törekvés. Ám a »regényes rend« helyébe az anekdotikusság rendetlensége lép” (BZA, Holmi, 140.)

10. *A szövegnek saját nyelve van.*

H: „A szöveget egyébként is kifejezetten nehezen olvastam. A mondatok és jelzős szerkezetek szintjén nagyon zavart és minduntalan megakasztott valami.” (Beck, 110.)

„Látszólag rendkívül rejtelmes, ám engem inkább bosszantott, mint fejtre sarkallt.” (Angyalosi, 111.)

S: „[A]z anyanyelvet nem alkalmazza, hanem közel ötven év munkájával megcsinálta a sajátját” (Nádas, 84.)

Az olvasó ember itt talán hajlamos lenne néha kacagni, jelezvén, hogy saját kritikai ítélete szerint ostobaságnak tart bizonyos mondatokat. A megfigyelések azonban ettől függetlenül körülrajzolnak valamiféle szövegmagatartást. Ráadásul a kétféle alapállás – így, együtt olvasva – kiegyenlíti egymást. Cserebomlanak, s újra felvillantják önnön finomságaikat: közösen vannak olyan bölcsek, mint Arany János.

Amiből szerintem nem az a savanykás, és minden cinizmusa ellenére aranykor-tudatú, aporpéterező bölcsesség következik, hogy „a Földön az intelligencia mennyisége állandó, csak a népesség növekszik”, hanem inkább az, hogy a kultúra, még az ilyen kicsi is, mint dialógus, meghatványozza a tudást, s így, amíg egyáltalán van párbeszéd, addig talán nem is olyan nagy baj, hogy normatív ítélet és értékelő normaképzésnek vagy bármi másnak az egysége felbomlott.

Amíg képesek vagyunk beszélgetni, addig lehetünk olyan bölcsek, mint Arany János. Visszatérve. Összefoglalva. Tehát. Van itt, Mészölynél, minden. Kompozíció, történet, jelenítés, terv, eredeti, centrum. Anekdota, textualitás, példázatosság, mítosz. Minden egyszerre van. De csak mintha. Mindennek az illúziója.

Hozott is ajándékot, nem is.

IV. De hogyan, mi által történhet ez meg? (Pleonazmus: a vízjel retorikája [ráfogás])

IV. 1. Az olvashatatlan szívós jelenléte

Mészöly *Családáradás* című művének nyelvét elsősorban Beck András és Bán Zoltán András tartják elhibázottnak.

Ha ismét csak eltekintek attól, hogy másnak örülünk, észrevételeikkel nincsen vitám: a speciális jelzőhasználat és a „retorika sziréndallamának” folyamatos jelenléte szerintem is a legjellemzőbb textuális jegye Mészöly Miklós *Családáradás* című regényének.

Mészölyt olvasni szerintem sem könnyű.

(Beck szavaival) az „olvasást megakasztó fordulatok”, a „suta, redundáns jelzők”, a „képzavarral megterhelt mondatok” olvashatatlan, nehezen olvasható voltukkal engem is irritálnak.

Ámde.

Shoshana Felman szerint, „ami elemzésre késztet, az az olvashatatlan szívós jelenléte a szövegben.”²⁵

És tényleg.

Ugyan mi késztesen értelmezésre, ha már az olvashatatlannak a szövegben való szívós jelenléte sem?

IV. 2. Pleonazmus

Nos, Becknek a suta, redundáns jelzőkre hozott példái a következők:

*„érzékenyen felbosszantotta”
„felhangoltan ideges”
„okosan ravasz” (110.)*

Ezek a szerkezetek valóban redundánsak, tautologikusak, „azontmondóak”, régi, retorikai eredetű nevük *pleonazmus*.

A kérdés mármost szerintem nem az, hogy a Mészöly-szöveg pleonazmusai vétenek-e az idiomatikus korrektség ellen, hanem, hogy vajon van-e funkciója valóban feltűnően gyakori felbukkanásuknak, vagy (ami – metafizikus zárvány: *sajnos* – ugyanaz): rájuk tudunk-e fogni, nekik tudunk-e tulajdonítani valami effélét.

A félreértések elkerülése végett hozzátenném, hogy én, javíthatatlan soft, persze úgy gondolom, hogy aminek van funkciója az nem hibáztatható, de azt azért nem várom el, hogy egy funkció-tulajdonítás megváltoztassa mások kritikai ítéletét. Műfajom *ráfogás*, nem *apológia*.

De elég a szószaporításból.

Az idegen szavak szótára szerint a pleonazmus:

szószaporítás, azonos jelentésű, így felesleges szavak, kifejezések halmozása.

Egy friss irodalmi lexikon szavaival:

jellemzésre, de nyomósításra is alkalmas stíluseszköz, a bőbeszédűség egyik megnyilvánulása: valamit több szóval fejezni ki, mint szükséges, ismétlő jellegű szerkezetekkel.

A Pallas Lexikon szerint:

szóhalmozás, szófölösleg, midőn több szót használunk, mint amennyi a fogalom vagy gon-

²⁵ Idézi: Bényei Tamás: *Az olvasó, aki a maga labirintusában hal meg. A dekonstrukció olvasásáról*. Al-föld, 1995. 10. 37.)

dolat világos és szabados kifejezésére múlhatatlanul szükséges (pl. édes méz). Lehet hiba, kifejezésbeli gyakorlatlanság, de lehet szándékos szónoki alakzat is, amikor a szófölösleg a kifejezés erejének fokozására szolgál, erre a köznyelvben is számtalan eset van (futva fut, saját szememmel láttam).

Egy kis magyar retorika²⁶

az elocution belül, a szintaktika alakzatainak idegenszerűségei közt tárgyalja, az ismétlődő elemek teljes és funkciótlan azonosságát, a kifejezés felesleges szavakkal való túlterheltségét érti alatta, de (noha – mint Curtiustól²⁷ is tudható – a rövidséget stílusideálként felfogó retorikusok az ókor óta előszeretettel cenzúrázák ki előfordulásait a szövegekből) funkcionális használatát ez a munka sem kinti valódi hibának.

Ezek után az mindenesetre feltűnő, hogy a *Családáradás* sem a grammatikától (127.), sem a dialektikától (126-128.) nem idegenkedő, a retorika iránt pedig a prédikációk és a törvényszéki beszédek (122.) s kitüntetett helyeik: a parókia és a törvényszék (Bogárd és Bordács) hangsúlyos emlegetésével, az ékesszólásra (46.), az értelmes beszédtechnika tudományára (55.), a beszédmódokra (135.) tett konkrét, illetve a *hálóra*, a retorika legalapvetőbb metaforájára tett átvitt (63., 69., 87.) értelmű utalásaival kifejezett érdeklődést mutató szövege egyetlen konkrét retorikai terminust említ.

Mondanom sem kell, hogy ez éppen a pleonazmus.

„Emil bácsi folytonosan újrászínezett történetei mégis a Zentát növesztették mitológiai méretűvé... Egyébként is hozzátartozott az emelkedett beszédmodor, melyet leginkább még a gyűrhetetlen tropikáruhához lehetne hasonlítani: szeretett kincstári barnán és ránc nélkül fogalmazni: – Mit tudjátok ti már! Vagy kívánjam azt, hogy mozogjatok úgy az Adrián, mint én, a sorozatos halálesetek megpróbáltatásai után... Mortuario processione!... Mikor én maradtam az egyetlen élő túlélő... ami egyáltalán nem pleonazmus, hanem szomorú bekövetkezés...” (59.)

Bár kétségtelen, hogy ez a citátum egy konkrét pleonazmusról értekezik, ettől a locustól én azért mégsem tudok elvitatni némi önreflexivitást. A szöveg nem csupán a történetek (a Mészöly-corpusban oly gyakori, mondhatni:) folytonos újrászínezéséről tud, de az anekdotikusság és mitikusság (Bán Zoltán András által szintén részletesen taglalt) együttélése mellett alighanem tudatában van annak a szószaporító hajlandóságnak, pleonasztikus retorikának is, ami még Emil bácsi kincstári barna, ráncnélküli beszédmódjának szövetén is képes egy ráncot vetni. Ami aztán azonnal elsimul. Mint a maga örök nyugalmanak templomhajónyi mélységet hasító acélóriás fölött az Adria hulláma.

A víz jele.

IV. 3. Vízjel

A *vízjel* (*marque d'eau*) fogalmára Bán Zoltán András hívja fel a figyelmet, amikor Mészöly „néhol megkapó” de többnyire „görcsös”, „modoros”, „halandzsaszerű”, „lapos”, „kimódolt” „retorikájának (pontosabban »szónokiasság«-ának) vízjelé”-ről beszél. (BZA, Holmi, 139.) Az e kontextuson kívüli definíciók sem minden tanulság nélküliek azonban.

Az értelmező szótár szerint a vízjel:

finom papír átnézetében látható világosabb ábra mint gyári jelzés.

²⁶ Szabó G. Zoltán – Szőrényi László: *Kis Magyar Retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába.* Bp. Tankönyvkiadó, 1982. 133, 153.

²⁷ Ernst Robert Curtius: *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter.* Bern-München, Francke, 1984. 484.

A történeti etimológiai értelmezésében:

finomabb papíron szokásos gyári jelzés: ábra, szó, betű vagy szám, amelynek rajza a még nedves papírba belenyomódik, s ezért a papír ott még áttetszőbb.

A Pallas szavaival:

átlátszó betűk, rajzok vagy számok a világosság felé fordított papirosra. A víznyomat helyén a papír kissé vékonyabb. Előállítását a papirosgyár dolgozói. Korábban az értékpapírosokat, bankjegyeket a hamisítás megakadályozása végett látták el víznyomattal, újabban azonban – minthogy ma már könnyen utánozható – inkább díszül szolgál.

A Családáradás szövegében a 'vízjel' szó kétszer bukkan fel: először az Iddinek képek fölött anekdotázó Matinka, másodszor a narrátor használja.

„Meg ez a gyönyörű lengyel Lezsimirsky-kabát a francia frakk fölött, magyar kucsmával! Jaj, inkább ne képzeld el..., inkább eldugom. Igen, morva hercegi család, ez a mi elföldelt vízjelünk...” (28.)

„A mélyvízi leltárról azonban nincs hiteles napló.

Ami tudható – az más fajta jegyzőkönyv; akár egy lidérces költemény vízjele.” (34.)

Jegyzőkönyvszerű, rögzített, ám eldugott, elföldelt, mélyen rejtőző, de folyamatosan jelenlévő alig-értelem.

Gyermekkori tapasztalatok alapján aztán az is tudható, hogy a finomabb papírlapok vízjeleiben (más és más elhelyezkedésben, néha töredékesen, de) mindvégig ugyanaz a jel ismétlődik, s ezért éppen a vízjel a mindvégig tartó ugyan-azont-mondás, a pleonasztikus retorika tökéletes szimbóluma is.

Nádas Péter a világ egyedül lehetséges, nyelvi, irodalmi megmaradásának szimbólumát látja s mutatja fel benne, s ha a vízjel valóban maga a pleonazmus, akkor ez azt jelenti, hogy Mészöly idegen anyanyelvének éppen ez lehet a domináns (talán még a metaforánál is fontosabb) trópusa.

IV. 4. Domináns trópus

„A próza különböző formái jellemezhetők annak a domináns trópusnak az alapján, amely a nyelv által nyújtott paradigmaként szolgál egy olyan világ valamennyi jelentőségteljes viszonya számára, amelyet bárki, aki e viszonyokat a nyelvben kívánja ábrázolni, felfoghat”²⁸ (Hayden White).

A pleonazmus, mint nyelv által nyújtott paradigma, a kérdéses alakzata.

Hiszen (kiindulól példáinkra visszatérve) a teljes azonosság érzetének elmúltával megkérdézhajjuk, pontosabban: meg kell kérdeznünk, hogy akit felbosszantottak, az többnyire érzékenyebb, mint máskor? Aki ideges, az általában fel van hangolva? Aki pedig ravasz, az mindig okos is?

A pleonazmus a Mészöly idegen anyanyelvének „szűkszavúság és bőbeszédűség”, a „textualitás és anekdotizmus”, „anekdota és mítosz”, „rend és káosz” rajzolta belső határain, a magától értődő azonosságokra való folyamatos rákérdezésével, az ismert definíciók állandó megszűllőztetésével annak a nyelvi magatartásnak a legfontosabb trópusa, amelynek jelmondatára Garaczi László már felhívta a figyelmet.

²⁸ Hayden White: *The Historical Text, as Literary Artifact. The Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1978, 155-167. = *A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás*. Ford.: Novák György. In: *Testes könyv*. Szeged, Dekon-könyvek, 1996. S. a.

A pleonazmus a (korán felbukkanó, egy egész bekezdést elfoglaló) „*Persze, kérdés*”-mondat (12.) pszeudo-alakzata.

Más szavakkal: annak a wittgensteini javaslatnak az újragondolása, miszerint az ‘a = a’ képletből egy ‘a’ és egy egyenlőségjel eltávolítható, vagyis (ellentétével, a nem kevésbé gyakori oxymoronnal párosulva) annak a kérdése, hogy *létezik-e bármi, ami önmagával teljesen azonos*. (Illetve – nem kevésbé fontos – : *ami teljesen nem*.)

Saját példái is vannak:

„Együttérző részvét.” (150.)

„Szenvedélyesen szenvtelen.” (150.)

Most akkor, végeredményben, mi is ez?

Hiba? Alakzat? Pleonazmus? Oxymoron? Egyik sem? Mindkettő?

Mit jelent az, hogy együttérzés. Részvét. Szenvedély. Szenvtelenség.

De nem is a jelentés a fontos itt, hanem a működés.

A pleonazmus vesz két szót, amelyekről úgy ítéli, hogy mindenki fejében készek, szétszereli, megnézi alkatrészeit, aztán mintha nem is lenne semmiféle előzetes terve, valamiként ismét összerakja, ám a szerkezet ezután már az általa megszabott szabályok szerint működik, és működik. A következőképpen.

A pleonasztikus jelző először feleslegesnek látszik. A részvét: együttérzés. A pleonasztikus jelző azonban ezután rákérdez erre. Azzal, hogy látszólagos feleslegessége ellenére, azzal együtt a végletekig pontosítja a jelzett szót. Olyan részvét, amely együttérző. A részvét tehát nem feltétlenül együttérzés. Ezután pedig tagolásra, elemekre bontásra, etimológiára sarkall. Értelmezésre. (Nem véletlen, hogy a pleonazmus legközelebbi retorikai rokona nem az ismétlő kettőzés [conduplicatio], hanem a helyettesítő értelmezés. Az interpretatio.²⁹) Aki részt vesz, nem mindig érez együtt. A tagolás azonban megszünteti az egységet, kétséget ébreszt a jelentés bizonyosságára felől. A szó ilyen szoros értelmében, valójában, tulajdonképpen: részt lehet-e venni? bármiben is? Együtt lehet-e érezni? Bárkivel is? Épp ehhez a felmerült kétséghez viszonyítva lesz aztán éppen hogy nagyon erős állítás az eredeti „*együttérző részvét*” jelzős szerkezet, (ti. hogy *ilyen van*, pedig a részei nem nagyon, nem is biztos, hogy vannak), amely azonban létében és jelentésében immár úgy erős, a belső megvitatottság által, hogy sohasem felejtheti létét és jelentését illető radikális kételyeit.

Valami, ami nagyon erős, de nem biztos, hogy létezik, egy széthullott, de végre valódi dimenzióra utal, ami lehetetlen.

V. Summa

Ebben az értelemben tehát a pleonazmus (szakirodalmi citátumok parafrázisai következnek): a rögzítetlenség zsúfoltan is gyönyörű rendetlensége, kaotikus rendje, amely nem az elrejtett jelentés vagy történet köré szervezi az olvasást, hanem folyamatos mozgásával ezek virtualitására, és rögzítetlenségére hívja fel a figyelmet, téblábolás apró részleteknél, a finom világszerkezet felsejlése, az összefüggéseket elfedő szabálytalanság és kivétel, igen erős és súlyos, nem-tudom-mit-jelentő nem-tudom-micsoda, semmitmondó jellemző, jelent, de inkább működik, egy el nem mondott történet jelzése, a megfejtés után sem összeálló keresztretjtvény, kibogozandó nyelvi csomó, valaminek a komprimált változata, de olyasminnek a komprimált változata, ami tulajdonképpen nem léte-

²⁹ Cornificius: A C. Herenniusnak ajánlott rétorika. IV. XXVIII. Bp., Akadémiai, 1987. 242-243.

zett, és nem is létezhet tágabb változatban, kompressz (tömött, sűrű, összenyomott szedésű szöveg), nyelvi kompresszió, szöveg-kompresszor, szabad olvasói aktivitásra készített 'topográfia', a virtuális középpont körüli 'mozgás' alakzata, az anekdotizmus és a textualitás közötti eldönthetetlen helyzet, anekdotikus példabeszéd, példázatos-történet, mitologikus és a regényszerű törekvés, egyben anekdotikus rendetlenség, egy szöveg 'saját' nyelve, mely folyamatosan megcsinálja magát.

A pleonazmus (Mészöly-citátumok következnek): a (Mészöly-)szöveg talán mégsem olyan nagyon könnyen hamisítható ékítménye és -védjegye. Bélyeg (145.) és embléma (145.). Mesterjel, mint a díszvas parókiakerítésnek a cintermi tippanfélé égbe hajózó magocskáit gyöngéden, de gyilkosan másoló, csavarosra kovácsolt csúcsai. („Az öreg még büszke is volt rá, hogy ilyen mesterjelet sikerült a művébe belopnia.” 108.). A még alakítható, még nedves (nyelvi) anyagon végzett munka nyoma, a szöveget elvékonyító, áttetszővé tevő, de csak a világosság felé fordítva látható nyomat. Stílus (20.), örökös refrén, folyékony dadogás, állandó mellébeszélés, korai kukac (18.), salamucci (41.), relikviák túlsúlyolt polca (44.), és Börcsök úr agancsnyelű késeinek művészi elrendezése (145.), kézzelfoghatóság és készséges vonatkozás (45.), egy széthullott, de végre valódi dimenzió (95.), folytonossági hiány a mese felelőtlenül szőtt szövetén (97.), valódibb inverz, és a múlандóságba beépíthetetlen rend-paragrafus (113.), tárgyalásparódia (122.), a most csak körülírt, de nemsokára néven neveződő, egykor nagyreményű lyuk, ahonnan többé nem szivárog ki sugárzás, üzenet (137.), *ráfogások* tetszetős csapdáinak kikerülése (137.), egyben pedig a rend egy szemérmesebb vallomása (150.).

Vészkiárat és betörési pont, ami – hogy szónokias zárlatomban magam is egy pleonasztikus oxymoronnal éljek – nem vezet sehova, hiszen ő maga az a régóta hiába (mert ugyanazon a felületen eddig *nem*) keresett magasabb s mélyebb értelem.

A Nappali ház 1996/2. számának tartalmából:

Tandori Dezső, Vörös István, Térey János versei

Vida Gábor, Forgách András prózája

G. H. Hartman: *Tea és teória*

Beck András Farkas Zsoltról

A tér képe (Andrási Gábor beszélgetése Eperjesi Ágnessel, Várnagy Tiborral, Imre Mariann-nal és Menesi Attilával)

Margócsy István és Kálmán C. György Térey Jánosról

Rövid történetek

Faragó Ferenc, Galántai Zoltán, Papp András, Hazai Attila, Pacskovszky Zsolt, Kaszás Máté, Bartis Attila, Tar Sándor, Lengyel Péter, Zeke Gyula, Németh Gábor, Balázs Attila, Gustav Seibt

„VONULNAK BIZONY A FELHŐK”

Nádas Péter: *Vonulás**

JELENÉSEK I. – „AKI LÁT. AKI Ő. AKI MÁS. AKI VALAKI.”

1. „Szabadíts meg a képektől”

A látás klasszikus/hagyományos és modern pusztulástörténete áll egymással polémiában Nádas Péter *Vonulás* címen közreadott két filmnovellájában (*Vonulás*, 1973 és *A fotográfia szép története*, 1992).

A *Vonulás* némi nagyvonalúsággal Pál jelenéseinek, egy Nádas-féle apokrifnak a könyve, melyben a „szabadíts meg a képektől, mindentől, amit látok, mert kín” kívánsággal (az elhangzó szavakkal! – „Rohadt mondatok. Ezek az állandó mondatok.”) szemben/ellenére a látomás és a filmi gondolkodásmód a szöveg alapanyaga. Kioltás azonban nincs, az éghetetlen film pereg, és mutatja a táncot (memento mori), a vonulást, a kétes megváltást, az utolsó ítéletet, ami után megszűnik a test, kietlen, üres lesz a világ. Csak a hang marad és mindenén túl a kép.

A filmnovella szokatlan műfaj, novella és filmforgatókönyv között. Olyan (ál)irodalmi mű, amely az irodalmi/nyelvi kifejezést eszközül használja a filmi gondolkodás rekonstruálására. Irodalom, amely célja szerint mégis kilép az irodalom fennhatósága alól, ám a film terébe még nem lép. Éppen ezért lehet alkalmas szó és kép, szöveg és kép/fotó/film szembesítésére, és ezek által az emberi értelem állapotának (human understanding) újragondolására.

Nádas Péterről a legkevésbé sem állítható, hogy bármely műve egy elméleti probléma reprezentációja volna. Ám a műfaj (avagy annak kijátszása) és az azzal reflektív viszonyban álló nyelvi szint, az értelem/semmi és kifejez(őd)és közötti intenzív feszültség és állandó egymásnak felelgetés eleve tartalmazza a teoretikus elgondolhatóság lehetőségét és szükségét. Mert ez esetben: az író a kép képének absztrakcióját (szöveget) absztrahálja képpé. Vagyis miután valóságból elvont kép (a látvány) mágikus, archaikus, szimbolikus formájának absztrakciójaként megszületik a szöveg, azaz a fogalmi, lineáris, történeti gondolkodás jelrendszerébe jut mint másodlagos absztrakció – ráadásul itt a kép (mint téma) képének szövegbe fordítása történik –, azt újra képbe transzformálja. Ekképp a tapasztalati valóságot az azt re-re-reprezentáló kép – akárhogy is nézzük – kisajátítja, leigazza. Egyedüli valóság a fiktív mindenkori néző/olvasó lehet, aki lát/néz és a „fényképész hatalmas és rettenetes énje”. Vilém Flusser történelem, avagy történet utáni tudatformának nevezi, ami a fotográfiában, filmben megnyilvánul.

Nádas művében a történetet (történeteket) nem lineáris/historikus/kronologikus rendben, hanem töredékek, állandó modulok körkörös vándoroltatásával értelmezi újra, az időből kiragadott szeleteket az aktuális időbe lopva. A *Vonulás*ban a látszólagos vonalszerű előrehaladás (a menet) a tudatban zajlik, a képek egyfajta emlékezés/képzelet-

* Két filmnovella. *Vonulás* [1973, Kézdy-Kovács Zsolt-nak]; *A fotográfia szép története* [1992, Monory M. András-nak]

technikával jutnak felszínre. Vagyis valójában egy helyben áll minden, a hagyományos értelemben vett történet helyébe alaptörténetek parafrázelt, víziószerűen (vizuálisan) újra-rendezett együttése/kevercse lép.

De hogyan áll itt együtt utolsó ítélet, megváltás, a XVI. századi magyar történelem (Mohács) és a látás, látás-reprodukálás e századi katasztrófatörténete?

A mozi, a technikai kép születése modern misztérium. A fotóapparatús működésének, belső logikájának, e „gondolkodást szimuláló játékszer” működési elvének a-fotós többé nem ura. Egy testté válik vele, de nem az ember (test)része lesz a gép, hanem fordítva. A fekete dobozba (*A fotográfia... sötét szobája, camera obscura*) bezárva kukkol az ember. Az élet háttéranyaggá süllyed, sokadlagos részinformációvá lesz, melynek re-konstruált, újra-előállított és -rendezett részletei fontosabbak immár a valóságos emberi cselekvésnél, gondolkodásnál, érzésnél stb. Nádas Péter filmmunkáinak eszkatológiája az *emberi és isteni színjátéknak*, az emberiség történelmének, történelmi tudatának végéről szól, melyben az apparátus – készenlétben leselkedő vadász – énje győzedelmeskedik. Játékszabályokat a mechanizmusba táplált program ad, a játék tehát kontrollálhatatlan. Avagy kérdés, aki játszik (*homo ludens*), nem a semmit fogja-e, akár Antonioni *Nagyításának* zárójelentében a bohócruhába öltözött mímusok, teniszezés közben.

2. „Mert minden pillanatban szét kell választani”

Tarsuszi Pál (apostol, aki nem tartozott a tizenkettő közé) Rómabeliekhez írt levele s más apokrif jelenések adják a *Vonulás* gondolati/tematikus alapját. Azonban nem Pál jegyzi e szöveget, hanem egy korántsem kívülálló, rejtett kamera (a gép gondolkodását szimuláló emberi agy/szem) veszi fel őt jelenetben. (Ezt igazolja a furcsán egymásba mosódó narráció és belső beszéd. Egyhelyütt – mintha a néző és a látvány pozíciójának rögzítése, megtalálása volna a cél – egymással összeöltve áll egyes szám első és harmadik személy. Ott, ahol Pál és/vagy a narrátor a látomásban testet öltő saját szívéből beszél, melyet a *Sacré Coeur* [szent szív, Jézus szíve] konnotációja tesz e darab rejtélyes, később – a felnyitás után – értelmet nyert centrumává.)

Pál szenvedésének forrása egyrészt egy egyetemes keresztényi dilemma: évezredek hitirodalma, egyházi szövegei (miskönyvei), teológiai viták és személyes vallomások foglalkoznak a szétválasztás nehézségével, másrészt épp a bűnvallás-részben jelzett bűnösségtudattal és vezeklés-, gyónáskényszerrel magyar földhöz kötődik. Nem teológiai értelemben azonban – és ez itt talán ugyanúgy fontos – valóság és látomás, látvány és illúzió különválasztásáról, tehát az értés, megértés, értelmezhetőség problémáiról, a „van”-ról van szó.

Az igen-nem választáskényszer: jó és rossz, Isten elhívása és a Sátán kísértése között, mely ez esetben elsősorban a test tilalmainak feloldása és a letérdelés, alázat vállalása közti döntéssel azonos. Vagyis a korlátlan szabadság vágya és az alázat erkölcsi igénye ütközik meg, tisztázatlan, zavaros sóvárgások és keménység (gőg), autonomitás, modern individuumtudat áll kontrapunktban.

Pál alakjában legendák sűrűsödnek, elsősorban Pál apostol, a megtért (lásd Mészöly *Saulusát*), de Keresztes Szent Pál szenvedéstörténete is, Magyarországi Boldog Pál látomásai (Isten téríteni hívta), Remete Szent Pál szent élete. Azonban érdekes módon – furcsa allúzió – Pál mintha annak az Avilai Szent Teréznek az életútját járná, akit hozzá hasonlóan látomásaiban keresett meg Isten. Az Atya intette, hogy mindaz, amit tapasztal, az ördögtől való, akkor látogatta meg egy szent (Alcantarai Szent Péter), akinek a tanácsára egyetlen imával könyörgött hite megerősödéséért (*Veni, Creator Spiritus*/Teremtő Lélek, légy velünk – Hrabanus Maurus *Pünkösdi himnusza*), s angyalokkal társalkodott. A Hamvas-idézte Szent Teréz-szövegben (*Az elragadtatásról*) az isteni szó az elragadtatott ember lelkében mint láng éled fel, az értelmi elragadtatás állapotában hallott üzenetre

nem emlékezhet a halandó, így annak kifejezése sincs. A megértés néma és közvetíthetetlen. Marad a kép.

Az ábrázolásokon Szent Teréz kezében tartja nyíllal átszúrt, lángoló szívét, feje fölött galamb lebeg. Egy kép, mint ahogy a *Vonulás* látomássorának is első furcsa jelenése is az, egy tenyér, amely fölött dobogó szív lebeg, a *semmi ágán*. A hagiográfia számos hasonló jelenésről beszél, mely a szent ekstázisban (egzaltációban) tör napvilágra. Az emanáció egy formája, a kapcsolat jele Isten és ember között. Ez esetben a jézusi szeretet (lásd Pál „Szeretethimnusz”-a – „*Ha angyalok nyelvén szólok is...*”) univerzális igéjének szimbóluma.

A keresztény misztika alakjainak látomásait, melyek a hitirodalom számos műfájában megjelennek (látomásirodalom), a történelem és a népballadák homályos legendái oldják fel, ég után a föld...

3. „A testet. A test.” – „aki én vagyok, nem én vagyok”

A keresztény himnuszok és ájtatos énekek, áhítatok a földi szerelem kifejezéseivel (s a trubadúrdalok udvarlási gesztusaival) szólnak a szent-, azaz istenszerelemről, vérbő erotika helyett, metaforikus avagy átszellemített/mennyei érzékiséggel. Ám a *Vonulás*-ban éppen a test kínja, vágya, élete az, ami összeegyeztethetetlen az éteri lélekkel. A kólostorban elzárva töltött hét (!) év után a jelentések eltűnnek, az isteni értelem nem hatja át az eucharishtiát. A szentmisén vándorló csók Pál számára csak az, ami. Az egy (egyesülés), amire vágyik: a test-lélek-szellem egylényegű, elválaszthatatlan oldódás- és kötődésvágya (Krisztus apokrif himnusza az Olajfák hegyén: „*Oldani akarok s oldódni akarok...*” Jegyzi Babits Mihály: *Amor Sanctus*). A homoerotikus (két egynemű, azonos lényegű, együvé tartozó rész keresztény/platonikus kiegészülésvágya) jelenetekben a felebarátság, pietizmus és karitás testi/képi kifejezése, kódolása történik, akárha valamilyen új-ortodox, univerzalista (organikus) liturgia körvonalazódna. A test és test lelkesült megnyegzőjében a házasság-teológia toposzai inkarnálódnak (*Énekek éneke*).

A fiú, aki Pál látomásaiban megjelenik, isteni és emberi lényegű (Isten fia, ember fia), alakja hordozza azt a kettősséget, ami szent és profán dualizmusaként *vonul* végig a művön. Szőke haja ragyog, akár Jézus, amikor tanítványai előtt Hermon hegyén először megmutatkozik mint Isten fia. Máskor bő gatyában áll a cellában, balladák legénye, tiszta, büntelen szellemalak (Furulyás Jankó). A vágy az érintésre, befogadásra, átlényegülésre, általa ébred Pálban, ő hívja el mint Isten Angyala – és mint Pál mása, része, a *test(ének) angyala* – a bűnösökhöz. Együtt fürdőznek meztelenül, akárha profán keresztelés zajlana. Játékos/érzéki, de gyilkos is, mert Pál, ahogy Jónás, nem akar menni téríteni... Aztán egyesülnek, mint lélek a testtel. Annunciáció – a lélek testesülése, a test (át)lelkesülése. „*Nincsen külön test, úgy olvad át a bőrön a szellem...*” A Fiú immár Pálból beszél. „*Aki ő. Aki más. Aki valaki.*”

Az önmagába térő, gnosztikus „*Vagyok, aki vagyok*” kinyilatkoztatás – maga a kimondhatatlan – csak egy *valakié*. Az én megszűnik ebben a hatalmasabb azonosságban. Ám kérdés, hogy itt van-e, lehet-e Isten, avagy egy másik hatalmas *én* lépett a helyébe... A *Vonulás* első sorban az Újszövetség evangéliumaira támaszkodik, illetve Pál leveleire (*Pál levele a Rómabeliekhez, Pál 1. levele a Korinthusbeliekhez*), majd ennek nyomán a patológia, patrisztika, dogmatika és apologetika tanaira. A hitében meggyöngyült ember elveszíti, majd megtalálja életét, észrevétlen/tudatlan a Szentírás apologetája lesz. A legelemibb törvényhez tér meg/vissza. Jézus hegyibeszédének tanításai edzik az útját, és az egyetlen ima, amire rátalál s ami egyedüli gyógyítója: a jézusi fohász. De ki tudja, mindez nem káprázat-e, hiszen a feltűnő/semmibe vesző (látott/láthatatlan) fiú egy függöny előtt áll, a novella elején és végén is. Hogy a függöny (fátyol) fellebbezése a felnyitás (apokalipszis) vagy a mozgókép-vetítés teatrális kelléke? Hogy mi az valójában, amit látunk?

A személyes/kollektív história történelembé ágyazott. A magyarországi protestan-

tizmus (reformáció) elterjedésének kezdeti idejében vagyunk, amikor is megkérdőjeleződik a történelmi katolikus egyház dogmatikája és liturgiája, az egyházatyák tanításai (itt a kolostor szerzetesi regulája). A XVI. század Magyarországon a mohácsi nemzetkatasztrofára idején. A rongyoshadként útrakelő bűnösök is mind e kor szülöttei, az elfajzott szibaritasereg a *végítélet* előtti órák legendákban élő alakjai. Akiket az emlékezet (történelmi és népi) megtartott, átörökölt.

4. „kéjtől és borzalomtól felhős éjszakák”

A filmnovella leginkább remekbe szabott része a bűnbánó had vonulásának leírása, a bűnvallás/gyónás/vezeklés monológjai a „*Valljátok meg bűneiteket!*” prófétai felszólítás után (a *Missale*, *Graduale* áldozati énekei, a körmenetek énekei). „*Eljött az óra, a végítélet napja*”, midőn a gonosz színről színre láthatóvá lesz. A harang zúgása már nem a békés-séges szent ritmus, hanem elmét borzoló angyali harsona, az apokalipszis harsonái (János/Pál jelenései, melyben a hetedik harsonaszó után Isten ítéleznek és büntet). A felnyitás a szemek felnyitása a látásra. A *Miatyánk* imádság vég nélküli tanúságtétele – mintegy a folytatás, folytathatóság egyedüli biztosítéka – a legszörnyűsebb bűnt is megbocsáthatóvá teszi (egyedül Báthori Erzsébet nem végez penitenciát, van-e ezáltal feloldozás?) Mire elhangzik a „*Tied az ország, a dicsőség és a hatalom*”, az ország birtokosai, a dicsőség felkent nagyurai és nagyasszonyai, a hatalmaskodók, bűnrészesek és áldozataik megérnek Jézushoz – ha valóban – Isten valódi országába.

A magyar história rettenetes legendáit beszél el itt azok, akinek alakjában már összefonódott történelem, legenda és néphit. Már-már kibogozhatatlan, ki kicsoda ebben a porlepte felhős seregben, akik az apokalipszis lovasainak vágatása után mint gyógyításért könyörgő „bélpoklosok” megjelennek. Nádasdyak, Báthoriak, Thurzók, Bethlenek, Kanizsaiak, Szapolyai, és mindahány hatalomittas országló, nádorok, főurak, akik válogatott bűneik révén a pokol legmélyebb bugyrába jut(hat)nának. Összeszötte őket a legenda, a kéjjel gyilkoló Pétert a belé szerelmes gyermeklány Mártával, akinek fivérét testvérszerelem kínozza, s akinek apja erőszaktevő, anyja férjgyilkos, s őt Báthori Erzsébettel, akinek fürdőházában szolgál, s ekképp jobbágyleányok elveszejtésében bűnpártoló. Aztán sorra belép a körbe (*tánc – „Váltják egymást a párok”*): Erzsébet, akinek kedvese Lázár, s akit annak szerelmes anyja Báthori úrnő csejtei kastélyába küld és ott vész, és Lázár, aki a király nélküli országban az özvegy királynét nem kíséri hajón fel a Dunán, talán Habsburg Máriát, aki II. Lajos halála után Pozsonyba menekül, és bácsikája az ország első embere, aki Báthori Erzsébetet hírbe hozza, s akinek inasa is bűnvalló tanú, aztán az anyja által gyűlölt Miklós, akinek ugyanaz a gyónató atyja, mint egy árvának, miáltal annak anyja belehalt a bűnös szülésbe, s aki nem más, mint Pál. Így szövődik össze és halad körkörösén ez a mindannyi(n)k véres bűneiről és szenvedéseiről szóló ima. Mert ha csak egy bűntelen van... De egy bűnös van, akinek szája megnyílik a némaságból, de nem mond imát... Vértfőző, fekélyes, francos sereg. Középkori botrányok, hiedelmek, intrikák és népballadák alakjai mint nagy családfa állnak itt szoros rendben, a forrás pedig az előlapon jelzett számos történelmi munka és az erdélyi balladakincs (*Kallós*), benne Kádár Kata, Lázár és Erzsébet balladája (*A két kápolnavirág*), valamint a Kulcsár Szusanna-jegyezte boszorkánypörök (*Inkvizíció és boszorkánypörök*), adalékként talán.

A történelemből felmerülő idő tehát az ország pusztulásának, három részre szakadásának vészterhes ideje, amikor megsemmisülés veszélye, a szétesés, elzüllés, eltorzulás, a halál valódi kollektív/nemzeti fenyegetés volt.

Pál levelében írja: „*Mindnyájan elhajlottak, egyetemben haszontalanokká lettek, nincs, a ki jót cselekedjék, nincsen csak egy is. / Nyitott sír az ő torkuk: nyelvökkel álnokságot szólnak, áspis kigyó mérge van ajkaik alatt*” stb. A borzalmas látomást a narráció teszi elviselhetővé, azaz az álló időben a sokasodó menet egy ütemben, de elkülönülő hangokon mondott privát

bűnvallása, a kimondás felszabadító, a gyónás megtisztító ereje. Pálnak, ahogy eretnek imáiban hajdan kívánta, borrá változik a vére és kenyérré a húsa (utolsó vacsora, kánai menyegző – és oltáriszentség), magára veszi Jézus sorsát. Gyógyít (*Imitatio Christi*), bénát, vakot, némát: testet, képet, hangot ad. Avagy visszaadja mindezt a semmibe vonuló menetnek. Ám addig ő volt béna, vak és néma, annak előtte pedig ő kéri, hogy szűnjön meg a test és a kép és a hang (a látomás, a függöny mögött derengő világ). A fotográfia dimenziótlanított, ki(él)vont, testetlen felületén megjelenő jelszerű árnyak/fények (alakok) újra-megtestesítése – egy más minőségükben – a film. Tehát újra-hangadás, kép(látvány)teremtés és testetadás (életadás-, feltámasztás-illúzió) történik majd.

Amikor útnak indul, a teljes fénybe lép. „*A fény, ami elmos minden határozott körvonallat. A déli fény*”. Szemkápráztató, délibábbal teli átható fénybe, az egészbe, ahol nincs határ, képzelet, álom, lidérc és tapasztalat. Minden egy, és minden illúzió, azaz látvány. Homogén, sík képfelület? Vaku és fényérzékeny testek – kontra felhők/árnyak. Avagy a káprázatban elvakuló szem a teljes sötétbe néz, a lélek éjszakáját látja, a fájdalomat... Vagy ami ennél is reménytelenebb, a lélek félhomályát... Aztán a vonulás (és ima) végén „*a lehunytt szemhéj mögött fény válik a fájdalomból*”. Így találkozhat Urszulával. A kéj, gyöt-relem, szenvedés pokoli éje után, azaz a történelem után, de talán nem minden dolgok végén („apokalipszis vég” kontra „feltárás”/„helyreállítás” jelentése).

5. „Történt valami.”

A megfeneklett, üres hét év a kolostorban az időtlenségé, amikor nincs történet, csak egyenletes és magába forduló, visszatérő ritmusa a napoknak. A kikökenést a szenvedéstörténetekben és a hagiografikus irodalomban gyakran előforduló testi egzaltáció, betegség (hallucináció – hisztéria) jelzi, amikor is a túlfeszült idegrendszernek a ki- és elvonulás, zarándoklás, vezeklés (a lélek kiürítése és töltekezése) adhat újra nyugvópontot. A vonulás hosszú, kíméletlen zarándokútjának első *szabad* pillanatában mondja ki Pál, hogy „*valami mindig történik, valaminek mindig történnie kell*.” Azaz a helyreállítás (rekonstrukció) bekövetkezhet. Ám hozzáteszi: „*Hacsak ez már nem a halál*.”

Eddig sem volt történet, csak állapot (teológia/homília), s a vonulás ellenére honi történelem bűnlajstromának elősorolása alatt sem halad az idő. Az ima vezeklőének, zsoltár, himnusz (*Himnusz*). Akkor azonban történik („*történt valami*”), amikor Urszulát meglátja. Valódi találkozás ez, ami kirántja a példázattá és hittörténetté süppedt tanúságtétel-aktákat avagy szenthistóriákat a porból, könyvekből, az egynemű beszéd közegéből. Orsolya, azaz Urszula lengyel apáca és közte hirtelen valami olyan átható szimpátia, testvériség, szeretet, szimmetria (!) terem, ami helyreállít(hat)ja a szent rendet, amiben megmutatkozhat (felfedi magát) a *törvény*. Mintha Isten országában önmaga hiányzó/platóni feléhez talált volna el, olyan elementárisan fonódik egybe gondolatuk, lelkük, szellemük és érintésben a testük is. Két nyelven beszélnek, ami számukra mégis egy (mi nézők/olvasók nem vagyunk birtokában annak, ami őket összeköti, külön halljuk, külön olvassuk). Amor Sanctus. Pál a saját nyelvén hallja Orsolyát, és Orsolya is ugyanúgy. Szent animus animája, a kiegészülés, az örök hiány megszentelt feloldása. Közösén mondják ki a törvényt, a legpuritánabb, legfundamentálisabb törvényt: „*Ne legyenek törvények, csak egy törvény legyen, Urszula húgom, a szeretet*.” Mert különben csak „*zengő ércz, és pengő czimbalom*”...

Nincs szétválasztás, színről színre, hamisság nélkül látják egymást szent háromságban.

A számok, a számlálás, a ritmus formateremtő és szimbolikus is e filmszövegben. A számok kozmosz/Isten és ember, ember és föld harmóniájának esszenciáját adják, első-sorban mert e mű időtlen vezekléstörténetének a (magyar) történelmi középkorban van a fókusza, amikor ez a misztikus jelentés a vallásos életet, a teológiát és a tudományt egyaránt átítatta.

Pál hét esztendeig él remeteségben egy megnevezetlen, világok között/fölött álló kolostorban, ahol naponta – ahogyan konvencionálisan lennie kell – hétszer mondanak imát a barátok, három óránként. A harangok zúgása jelzi az ájtatosság kezdetét, három harang szólal meg (szentháromság), amelyeknek hangjai disszonánsan, érintkezés, rend nélkül zengenek, s Pál csak legvégül hallja őket együtt kondulni, legvégül éli át ezt a belső, misztikus egyesülést, amely a különemű, de egylényegű hangok egymásba fonódásában Atya, Fiú és Szentlélek együttzengése.

A hét ambivalens meghatározója e szövegritmusnak, Isten szent száma, a rendé, az isteni tökéletességé, a *Miatyánk* kívánságainak száma, a mesék, néphit csodás numerusza, a hét napjainak száma, de mintha ennyien volnának a megtérő bűnösök is, a gonosz hét arca (a szükség, hiány hét esztendeje). Mindenesetre a teljest, (le)zártat, egészet jelent, amin túl/kívül vagyunk, a történet után. A három (világ hármas osztottsága), mely része a hétnek, a legfőbb szakrális szám megannyi (minden kultúrában fellelhető) formában, ugyanazon teljesség- és tökéletesség-jelentéssel (három harang – szentháromság), ugyanúgy hordoz magában valamit ama sötét oldal jelentéseiből, mert történelmi katasztrófánk, az ország széthullásának száma is. „*Testre test nem simulhat*”, mert „*A páros nem kiegészülés, hanem örök hiány. Örök hiánya a harmadiknak*”, Pál dilemmáinak alapja a kettővel kapcsolatban nem csak a keresztény teológiában, a dogmatikában keresendő, amelyben tiltott a kettő (a Sátán jelenlétére, valami megszentetlen emberre, földre vonatkozik), hanem az evangéliumokban, melyekben a harmadik az, aki szakrálisan megpecsételi a kettő találkozását. A konfliktus itt az Isten nélküli és Isten országa között van, az isteni rend csak megszentelés által, a hármas szám fennhatósága alatt áll helyére. A mindenkori jelen állapot: a Sátán országa, a többi láthatatlan... A látó/mindentudó/figyelő harmadik, szent és profán változatban: Isten és fotográfus, azaz Isten szeme és a kameráé. Őrült korrespondencia.

A szigorú monotoníával visszatérő, imára hívó harangkondulás, Illés egyhangú kapcsolása, a harangszó előtti mély csend, amikor megáll a világ, a déli fény és az árnyékok (felhők) vonulása különös, lassú ritmust ad a szövegnek, mely áradáshoz (*profusa* – *próza*), vonuláshoz hasonlatos. A biblikus, archaikus nyelv szövetében a gondolatrítmus és más ismétlésalakzatok (a népballadák és a Szentírás mintájára) szolgálnak szálul. Ismétlődnek szövegrészek is, a látomásban megjelenő fiú leírása, Illés a keresztben betűző napfényben, a csend. S ebben a nagyon lassú, tétovázó, de áradó, szigorúan rendbe szabott szövegben épp a rendnek (a szerzetesi regula parancsainak) a tagadása viszi Pált a pusztába/erdőbe, távol a harangzúgástól. A ritmus azonban marad. Mert a *törvény* állandó. A léptek és a lélegzés belső organikus üteme vezet tovább, akár az ortodox keresztény remeték lélegzetimái. A panteisztikus fű-, föld- és természetközeli megmártózás fel szabadítja (feloldja) az embert (az individuumot), mert nem kell akarnia, csak hagyni, engedni, hogy átáramoljon lelkén, testén a levegő, és a szája magától kezdjen imába, a térde önmagától hajoljon. A lelkét betölti Isten, megszólal a Miatyánk, a vonulás ritmusát eztán ez adja, ez vezet tovább, ha a szörnyű bűn hallása megakasztaná a lépteket. Ez teremti meg azt a nemzetek fölötti, nyelvek és történelem fölötti országot, melyben mindannyian *egyek*...

6. „a mondatok többé nem zúgnak”

A látomás kísértés vagy hívás (isteni hívás), a kérdés eldöntetlen marad. Pál – a primer olvasat szerint – valóban megtér (szentlélektől áthatott), mert találkozik Isten Angyalával, valóban magára veszi a történelem emberének bűneit, és megtisztítja, megtisztul maga is. Mintha látomásából valódi belső történet születne, ám a befejezés tanúsága szerint csak az marad, ami: látvány. Nádas Péter valódi történeti munkák felhasználásá-

val készült, kor- és teológiai hű szövege a történelmen/történeten túlra emelkedik. Hiszen ez a kolostor és harangtorony ott áll a senkiföldje fölött, a bűnösök elvonultak, teremtet lélek sincs a szerzeteseken kívül, és Pál meghúzza a harangot, még nem tudni, imára hív vagy prófétál, ítéletet hirdet. Nem tudni, hogy az a gyötrelem, amit a valódi/valóság és a látomás/képzlet elválaszthatatlansága ad, mivé lett, hogy a megvilágosodás arról szól-e, hogy mindez csak hamisság, illúzió, és a világ már nincs („a patak elvesz, eltűnő csillogása”, Uriel maszkban, „a menekülő galambok csapódásai”), nincs kinek szólni, húzni a harangot, vagy arról, hogy eljött Isten országa és helyre állt a rend (a törvény) a ritmusban, amikor a zúgásban eltűnik a test... „Hacsak ez már nem a halál...”

Ami történt, nem történt meg, itt legalábbis nem, mert abban a pillanatban, ahogyan Pál megérinti Urszulát, visszazökken cellájának magányába. És ez a magány aztán végtelen, az Istentől futó ember kozmikus magánya, csak a torony van haranggal, és a harangok mintha azt zúgnák: Térjetek meg! Vagy csak a rendnek egybekonduló ritmusát adják, egy néptelen, pusztta tájon, ahol a por száll, mint a felhő, és képek pörögnek, mindeken túl, tovább...

JELENÉSEK II. – „SZEMEK NINCSENEK”

1. „Képzetet játszik a képzelet”

Így éli túl a kép *A fotográfia szép története* párjának szépen megalkotott életét. Kornélia, miután Károly szörnyű agóniáját megörökítette („*Se föl, se le. Ez volt az utolsó mondata. Az utolsó képet azonban senki nem ismerheti. S akkor az lesz az utolsó mondata, hogy az utolsó mondatát sem ismerheti*”), maga is lenyomattá válik egy jégtömbben (befagyott tengerszemben), akárha gépének matt üvegén tapadt volna meg. A néző szemébe fagyott bele a látványa (a teste)..., önmaga fotográfiája. A rögzítésnek ez a kóros kényszersze nem az „ércnél maradóbb” klasszikus kívánságából fakad, tehát nem a szép és igaz műbe mentéséről van szó, az igaz/törvény felfedéséről, a fátyol felrántásáról, sokkal inkább a teremtés gesztusa nélküli automatizmusról és a gép által manipulált emberi természet/szellem/értelem kiszikkadásáról. Hiába hangzik el a „*csak azt hiszem, ami a képen már megjelent*” mondat többféle variációban, vagy hogy Kornélia „*le fogja rántani a világ fátyolát*” (Vonulásban: függöny). A bizonyíthatatlan, elfutó, elmúló életnek nem az ember, hanem a végtelen természet az ura. „*Ha sikerül, akkor elszállítják a jégbefagyott Kornéliát. Ám a kamók mentén a jég véstesen csöpgő*”, azaz nem marad más, csak a bomló test, a szétfolyó szemben. Ahogy annak lennie kell.

Az ún. objektív/külső valóság és az észlelt/érezelt közötti különbözőség feloldásának kísérlete az az agnoszticista, szkeptikus gondolkodás, mely David Hume: *Enquiry concerning human understanding* (1748), avagy a *Vizsgálódás az emberi értelemről* című tanulmányából származik át, e könyv címszerű és szellemi műbe emelésével. Kornélia olvasmánya és életének szentírása, kód- és programkönyve ez. A világ ilyenfajta szubjektív, szenzualista megközelítése rokonságban áll a másik, Nádas által megnevezett filozófiai forrás, Bertrand Russell matematikai/logisztikai rendszerével. Hume a gondolkodás lényegét a képzettársításban látja, mely megszokás/konvenció eredménye. Tehát nem a dolgok természetében/lényegében van hasonlatosság, hanem a szemlélődőben előidejű tudás (fényképalbum). A megismerő nem tehet mást, mint mind több esetet figyel meg, mert annál valószínűbbek az ismeretei. Ez a bizonyítás az élete Kornéliának és Károlynak is, akik lemondanak a valóság pusztta, primer (át)éléséről, s csak a bizonyítékként szolgáló fotó, szöveg (másolás, tükrözés) segítségével kísérlik megragadni azt. Kornélia

pszichés betegsége is ennek a végtelenül szubjektivizálódott, magányos énnak az elszigetelődéséből származik.

Russell más utat talál: „*A megismerés – feltéve, hogy egyáltalában beszélhetünk róla – tudattartalmak meghatározott játékszabályok szerinti konfigurációja, vagyis algoritmus.*” Tartok tőle, hogy arról a „*zseniális sakkjáték*”-ról van szó Nádas munkájában is, melyben, mint írja: „*a mondatok kopulája, a van (»est«) nem a létet jelenti, hanem logikán belüli szintaktikus funkciót hordoz*”, ahol épp a lét elemi korpuszai tűntek el a kifejező(őd)és viszonylataiban. A „van”-nak („*Van egy hang*” stb.) nem más/több a jelentése a Nádas-műben sem. A szabályok készek, ami van (történik), szigorú koreográfiában hal el, a szabadság (az értelem mentális egészsége megtartásának) legkisebb lehetősége nélkül.

2. „*Más a fönnt és más a lenn, más az ég és más a föld*”

Van-e érintkezés, illeszkedés, egymást fedés, egymásra csúszás, szimmetria, szinkronitás? Ég és föld nem találkozik, „*Egyre magasabbra, egyre távolabbra*” jut az embert, emberi értelmet, természetet fürkésző szemlélő, a kukkoló vagy kibic, oda, ahonnan minden mondat, érzés és mozdulat (valami valóságos, vér és hús-velő) csak látványosság, mutatóvány. Amit történésnek véltünk, az képzelet, az ég lett a föld és a föld az ég („*se Isten, se törvény*”), a képzelet patológikus torzszülöttje a (kényszer)képzet. Szó és kép nem fedik egymást, és egyik sem érintheti meg a másikat, mert olyanok egymásnak, akár a hold. Az érintés lehetetlen – „*Ha az egyik a másikat nem fedi, akkor ki tudná megmondani, hogy hol állunk, merre tartunk, miként tesszük vagy nem tesszük ezt vagy azt. Akkor honnan tudhatnánk, mi mi.*”

Olykor a képek és a hangok egymásra csúsznak, szinte véletlenszerűen, akkor helyreáll a szinkronitás, vagy valamiféle egylenyegűség. Nádas Péter filmnovellájában hangok és képek aszinkron futnak (mindenféle kapcsolat, kapcsolódás, rend metaforájaként), majd egymásra találhatnak, s megint elválhatnak. „*Váltják egymást a párok*”. Végtelen variációs lehetőségekben. A véletlen játszik itt a sorssal, az esetlegesség a törvénnyel. De amikor megérkezik, és „*súlyos löketekben tombol a hóvihár*” az asztalon és körülötte, az elemek (az ember fojtott vagy elfelejtett természete) vesznek birtokba a lelket, és pusztítanak.

A rettenetes látomásokból lehet szép képeket fabrikálni („*az áztatás ösvénye*”), de a dolgok mélyén „*ott vicsorog a szenvedés*”. A ki(túl)finomult szintaktikai viszonyok, pontos és szép mondatok nem fedik el/le a kifejezés/kifejezhetőség abszolút csődjét. A fájdalom fölé emelkedni, kívül kerülni rajta testetlenül, hogy ne legyen cselekvés, érzés, színe és szaga a földnek, bőrnek, sírásnak, tárgyagnak: lehetetlen. Mert „*nincsen olyan óvatos lépés, hogy omlást nem indítana*”. A szorongás, kényszerképzetek és hisztéria felzabálja a testet/lelket. Kornélia hisztérikus (epilepsziába torkolló) rohamai az ember beteg karakteréből születtek. A hisztéria körleírása épp e XX. századi bomlásfolyamatnak orvosi analízisét adja, mely szerint az a szervezet (én) és a környezet (külvilág) egységét biztosító alaprendszer helyes (egészséges) kölcsönhatásának diszharmóniája. Az epilepszia is jellegzetes korbaj, olyan eszméletvesztéssel járó betegség (morbus sacer/szent betegség), amely látási és hallási hallucinációval jár. (Lásd a *Vonulást* is – Ezzel ellentétben Avilai Szent Teréz szerint pont az elragadtatás állapotában éber s van eszméletén az ember, akkor lát/hall valóságosan. Csakhogy itt az Isten...)

A betegség azonban nem csupán a fia (a jövő – „*A levegőbe süti farkát mind, ki a jövőt akarja*”) halálába beleőrült ember (anya) tudatának szétesése/megbomlása, hanem az ember emberitől való megfosztottságáé is. A képek egymáshöz, a szavakhoz és a világhoz nem illeszkedése a képek és hangok kreált (algoritmikusan elrendezett) „*káoszába*” fut, azaz fénykép lesz belőle, ami az asztalról a földre hull és a szavak elszunnyadása után már csak az éberen figyelő alany marad, egy mozdíthatatlan, mozdulatlan kőszobor...

A filmnovella fotográfáló hősnője, Kornélia (máshol Janetcky kisasszony, Janet?) a

képek tulajdonlója és szerelme, Károly (Karol, Carl von der Woelde, a herceg) pedig a szavaké. Kettejük vonzalma, a libertinus irodalommal rokonságot tartó rezignált párbaja ekképp képek és szavak kokettáló duettje és elemi szenvedélyeinek (vonzalmainak) tragikomédiája.

3. „Olyan hidegek maradtunk, mint a holdja”

Kornélia, az időződő Richard gróf menyasszonya és Károly (Karol...) közötti szimmetria/szerelem filmkönyvének Helen Hessel naplója a legfőbb forrása. Azé a Helené, akinek férjével, Franz Hessel és barátjukkal, a francia Henri-Pierre Rochéval való szerelmi hármásának történetét Truffaut *Jules és Jim* című filmje tett legendává. Henri-Pierre Roché festő, műgyűjtő és Franz Hessel író is megírta saját feljegyzéseit a párizsi románcról. Roché regényre formálta, abból született ugyanazon címen Francois Truffaut filmje. A regényben, majd a filmben is öngyilkossággal zárul a kibogozhatatlan szerelmi szenvedély története Henri és Helen (Käthe és Jim) között. Käthe körben kering (lásd báljelet), ide-oda kapkodja a kormányt, gyorsít, lassít, majd a Szajnába vezeti az autóbilit (Jim vele hal, Jules a partról néz). Az egyik mindig megfigyelő marad, a hármásban a harmadik a megfigyelő agresszív/behatóló lény (a szem), a kukkeroló, akár a Nádasdarabban. Roché regényében és a filmben két német és egy francia (egy ugyanolyan és egy különböző pár) találkozik. Nádasnál azonban alakot váltanak (többféle karakter van itt együtt). Helen, azaz Kornélia bátor magyar leány, aki először készített légi felvételeket, franciául beszél, mintha a történetben az eredeti megfordított változata is jelen volna, Károly azonban (Potoczki herceg) Karol és Carl von der Woelde, avagy magyar és német, kiugrik a vonatból, meghal /nem hal meg, majd mint köszöbrot (fotót) Kornélia életre hívja, ő talán a vadászbalesetben megsebesült fiatal férfi, akinek testét a nő mattüvegen át érinti, örökre visszatérő és eltűnő elveszett/megtalált, bizonyíték nélkül élő és szerető másik.

Nádas Péter *Helen* című esszéjében hosszan ír e szerelmi hármás német-francia kakateréről (*Nappali ház*, 1993/1.), körülbelül egy időben a filmnovella megírásával.

„... ahhoz, hogy róluk szólhassak, s szólhassak arról a történetükben rejlő kulturális gondról, amely az individuális és a kollektív identitás, illetve az univerzális és a holisztikus gondolkodás ellentétéként és feszültségként jelenik meg az európai kultúrában, arra a senkiföldjére kellett belépnem, amely a nyelvek és a kultúrák között elterül...” – írja. Ezért a választott helyszín is: a svájci Jungfrau (magaslatain Kossuth és Kemény Zsigmond is). Ez a különbözőség, érinthetlenség és megismerhetetlenség, a nyelvek és kultúrák enigmatikus elzártsága az egység, egyesülés megvalósíthatatlanságának oka, mert valamit esszenciájukból mindig elrejtene egymás elől (épp a mitikus, mágikus tartományt, a lélek legbensőbb tartományát). Nádas Louis Dumont azon felismeréseit gondolja tovább, miszerint a német számára előbb létezik individuumának holisztikus volta, s csak abból következik az univerzális, míg a franciáknak épp fordítva. A francia előbb ember, s csak véletlenszerűen francia, azaz a személyes természeti adottságként létező identitás után fontos számára csak a kollektív. Dumont mondja: „...a németek és a magyarok gondolkodása és viselkedése inkább olyan, mint azé a neurotikus emberé, aki nem tud összhangot teremteni az érzékelése, a gondolkodása és a viselkedése között, s ezért egy kényszerképzet lesz a világszemlélete”, szemben a franciák összhangot teremtő világlátásával. Ez az archaizált, akkumulált neurózis tehát ugyanúgy magyar, mint német. A Helen Hessel-i individualizmus (Bildung) sokkal inkább sajátja a Nádas-karaktereknek, mint a Roché-féle spontaneitás és egzaktság. A filmnovellában azonban nincs ilyen pontosan szétválasztva. Kornélia az individualizmus betege, az „építeni, megcsinálni, kreálni” patológiai esete, Károly azonban úgy spontán, mint aki már nem él, az arca kifejezéstelen, csak végül torzítja el a cianózis.

Amit látunk, itt, képzeletben, minthogyha pontosan a megfordítottja (fordítása) volna annak, amit láthatnánk vagy látnunk kéne. Attól a pillanattól kezdve, ahogy a fiúcska száraz köhögések között, lázban meghal az anyja karjában. S miután elhangzik az „*Akkor is köszönöm néked, édes Istenem*” mondat. A szemhéja alatt csak szemfehér van, szemek nincsenek (!).

4. „Előbb a kéj rettenetének, majd a rettenet kéjének ordítása”

A *fotográfia szép történetében* felszakadó, éjszakát betöltő sikoltás után valami olyan következik, amit nem szabad látni (lázálom). A fiú (a tiszta) halála azért elfogadható/vigasztalás, mert nem láthatja, ami a filmen pereg, a katalizmat és/vagy összeomlást. Amint a hőlégballon (szem!) felszáll, az élet és a pusztulás steril távolba kerül. A kéj, múlt és jövő nélküli élv, a látvány üres gyönyöre tölti ki az emberi helyét.

A *Vonulás kéje* (a bűnösök gyónása után) talán megbocsátatik. Itt semmi sem. Nincs remény. Tehát az alap megszüntetése megtörtént. Egyedül Károly mondja, hogy „*a reményben is reménykedhetem*”. Ha... Ami Helen Hessel élettörténetében maga volt a szabadság, a hűtlenség és hűség izgató váltakozása, a csábítás és a sorszerű kaján vég, az itt a legnagyobb korlátoltsággal, korlátossággal azonos. A *Helen* című esszéből tudjuk, hogy ez az archaikus mosolyú, megfeszíthetetlen nő s mellette Henri-Pierre is szabados magánéletet élt, barátnők, testvér, barát is része volt a nagy közös örömeknek. Ám ami itt történik, félrelépés, csábítás, gyönyör, az mind szomorú, sápadt és neurotikus. Nem szabadság. A filmnovella egyik forrásadójaként megjelölt író, Camus egy regényének (*A pestis*) mottója sejlik itt fel: „*Valamilyen bebörtönzést másfajta bebörtönzéssel ábrázolni...*” Kornélia és Pál. Talán a testről beszélnek, de megkockáztatom, ez a fajta szabadsághiány, különösen ez utóbbi műben inkább a képbe, a kifejező(őd)ésbe zártsággal azonos. Ez a különbözőség, érintetlenség szüli aztán az orgiasztikus merítkezés-próbálkozásokat („*Csak a faszt. A fasztba ezzel is.*”).

Nem az életélvezet akár obszcén, dekadens vagy destruktív felhangjai szólnak itt meg, mint mondjuk a XVIII. századi francia kommersz irodalomban, de Sade vagy Laclos munkáiban (bár kétségtelen, van némi rokonság), a kéj ugyanis itt rettenetes fájdalom kéje, a retteneté, a látás orgiája. A látás betegség, a sík felületen az arcoknak beteg a karakterük, a pusztává lett életben mintha minden elpusztult volna már: ijedelem, vesztély, érzés és viszonylatok. Parttalan, válogatás nélküli ütközetek dúlnak, steril, laboratóriumi orgazmusok, a fotográfus „*szépen beleexponál*”, gyűjt, fogyaszt. Csak les, néz, magát is a lencsén át (a gép szemével) látja. Önmagával sem egy.

A rettenetből szép képeket gyárt. Esztétizálja, elvonja és megsemmisíti a lelket. A hazugsága, hamissága a XX. század végének, az embernek ugyanaz, ami a *Vonulásban*... Romlás van, apadó, romló szellem, humán kultúra, hagyomány...

Kornélia és Károly, vagy Helen és Henri-Pierre (Käthe és Jim) közötti gyilkos évdések, a meg nem értés, félreértés nyomán születő izgató kétértelműségek, a kéjes szócsaták és elmés, szarkasztikus, hamiskás játékok a *Veszedelemes viszonyok* kíméletlenségét és közönyét támasztják fel. Valahogy kétségtelenül e régióra emlékeztető módon. Jean Anthelme Brillat-Savarin XIX. századi, asztali örömeket elbeszélő munkájával fűszerezve, mely szellemesen, anekdotázva ad filozófiai élet(étel)recepteket, s hosszasan tárgyalja az éhség és főleg a szomjúság eredetét, fajtáit, fiziológiai tüneteit. Nádas szabadon használt Savarin-idézetei egyrészt azt a decens, dekadens szalonkultúrát támasztják fel, ahol a pompa és gourmand-ság már csak az élet körvonala (díszlete), kétes etikett és pazar színjáték, másrészt az ürességről, a kínzó zsigeri hiányérzetről szól, az ember csillapíthatatlan (de nem nevesített) szükségéről. Mert mindez ezután már csak színház, egy kis házizenélés, kosztümös, gálans szalondarab, ornamentika.

Az öngyilkosság természetes vég, az elemek valódi törvénykezése, itt az egyetlen individuális cselekvés. „Csak a hó, csak a sötétség. Más nem marad. *Finita la commedia*” – a befejező sor mégis megdöbbentő. A kínos precizitással kimódolt, esztétizált vég maníros zárszava. A hó a vakságé, fehér minden, akárha a táj a szemfehér volna maga, a szembojár eltűnt. Nincsenek fények, a „a sötétség a fényt nem fogadja be”, beissza, beszívja magába, a sötétségben nincs látás, nem szabad/lehet látni. A kép a valót nem fogadja be. A szem (látás) mást lát, fotografál, a fénykép látásunk, a látás megváltozott módjának lenyomata. Fekete-fehér beállítások. Csak a színek, a mozgás, az elevenje múlt ki. A kép megtart, nem az embert/életét tartja meg. A kép a képet örökíti tovább.

A fotókon itt van mindenki – ha tudunk emlékezni. George Sand, a fiús karakterű férfifaló és Alfred de Musset, Frédéric Chopin gyönyörű dallamai is, hármójuk szerelme, Potoczki herceg elhangolódó, zenétlen zongorája a szanatóriumban, szerelem, betegség, halál. Hans Castorp és Madame Cauchat röntgenfelvétele. A halál is ismerős (*szép képpé merevített rettenet*), Adalbert Stifteré, aki depressziós rohamában vágta el saját torkát, a kevéssé ismert Jan Potocki grófé, aki Blanchard-ral emelkedett levegőbe léggömbjén, s aki hónapokig csiszolta a teáskannáját díszítő fémgolyót, majd amikor az elnyerte a kívánt formát, megáldatta házikáplánjával, és azzal lőtte főbe magát. Aztán Heinrich von Kleist és Henriette, Rudolf trónörökös és Vetsera grófnő haláláé, ha hűek akarunk lenni a kulturális/történelmi közeghez. Mégis ez a legkíméletlenebb és leginkább perverz halál, nem saját, romlott és kegyetlen, egyszóval botrányos. És botrányos az is, hogy egyáltalán eszembe juthat róla Dawid Rubinowicz (vagy nagyon csendesen mondom, Anna Frank naplója). Az értelem, kép és szó halála, a folyton támadó rohamok után (a hóvihár után), a modern-morbid, negédes-mondén haláltánc-jelenet után.

6. „*Finita la commedia*”

Az egész szerkezetét alkotó fotográfiák talán egy fotóalbum katalogizált darabjai, címmel ellátva, a tárgyak és személyek azonossága folytán előre- és visszaulva egymásra. Logikai (matematikai) lépések, műveletek fogják össze „a nagyokat zökkenő képzelet”-et. Akár a russelli sakkjátszma, fekete-fehér bábukát tologatnak a kezek, vigyázva királyra, királynőre. A fotográfiákon ezek a babák/figurák láthatóak. Ha van még, aki lát.

A *Vonulás* és *A fotográfia*... egymással szimmetriában álló „emlékezés” az elveszettre. A „vége a komédiának” Madách *Tragédiájában* hangzik el, mielőtt Ádám egy szírről levetni készülné magát. Az emberiségkölteményekkel (*Divina Commedia*, *Faust*) és az ezek folytatásaként megszületett nagy narratívákkal (*La Comédie humaine*, *Doktor Faustus*) korrespondenciában álló befejezés (vég) válasz is mindazokra. Voilá, votre mort... (*Jelenkor Kiadó*, 1995)

CSU FU ÉS A FÜGE ÁGA

Takáts Gyula: *Csu és Drangalag*

„És megnémult az érc.” – Ez Takáts Gyula új verseskötetének első mondata. Ám a nyitóvers (*Csak így*) a lezárulás és elnémulás képzetére mégis a reflektálásra kész öntudat felelőszólásával válaszol, hiszen a korábban *zengő* érc hallgatása az átlényegülés képzetét rejtí, ami már itt, a könyv legelején megidézi e versek egyik fő motívumát: „rám nyitja templomát a van.” A *van* alapvető létfogalom a költő számára, amelynek jelentéskörében egyesül a jelen és a múlt, a realitás és a transzcendencia, valamint a végtelen és a semmi, mivel a *van* mindig a *nincsen*nel alkot világot.

Ennek a lírai problematikának az exponálása már a költő előző kötetében megtörtént (*Versek Drangalagból*, 1991), ami, Takáts Gyula költészetének új fejleményeként, együtt járt a versbeli alany kontúrájának fokozatos elmosódásával és a beszédhelyzet kereteinek állandó módosulásával. A szerző kései költészetének ez a szemléletváltása szülte meg – még a nyolcvanas évek végén – a Csu Fu-szerepet, és a legújabb kötet mintegy félszáz Csu Fu-versében immár a szerepnek leginkább megfelelő beszédforma is kialakult, a bölcséleti tartalommal telített elliptikus szöveg: a filozofikus-lírai fragmentum. A Nyugat harmadik nemzedékének verskultúrájában kiteljesedett művészi magatartás találkozik itt, a költői pálya legnagyobb kihívásaként, a lírai szubjektum késő modern krízisével, s ha a versbeszédnek olykor nem csupán tágas szemantikai mezőt jelöl ki, de határt is szab a vállalt tradíció, a kötet legjavát képező versekben az így megvalósítható ki-mondhatóság-érzékelhetőség szinte végső pontjáig feszíti a formát a költő.

Erre az erőfeszítésre utal a kötetnek a *van* mellett másik kulcsszava: a *poétika*, amely egyaránt jelöli a reflexiót és a sugallatot, a szemlélőt és tárgyát, ám fogalmi körének centrumában két olyan felismerés áll, amelyek az új verseskönyv egész problematikáját meghatározzák. Az egyik magának a szerepnek a függvénye: e versekben a reflektáló alany maga is szemlélet tárgya, aki egy *külső* megfigyelő vizsgálódásának célkeresztjében áll. „Visszaolvasni nem lehet. / Itt a sötét... Nem is olvassa hát, / egyre írja csak vakon tovább... / Hol is az ablak? ... És a falon át / nem is Csu Fu... Őt nézi a világ” – írja a költő *És a falon át* című versében. Véleményünk szerint ez a drangalagbeli világ egyik alapélényé. A másik felismerés, miszerint: ahogy a nyelv megelőzi létében a beszélőt, úgy az üzenet is elsődleges az üzenőhöz képest, inkább a fragmentális szövegformával függ össze, ám kétségkívül a tárgyas dimenzióknak a Csu-versekben nyilvánvaló felerősödésével is kapcsolatos. E költeményekben ugyanis nem mindig Csu Fu, de nem is a szereptől olykor különváló szubjektum szólal meg a fikció keretén belül, hanem igen gyakran vele (velük) beszélnek, őt (őket) szólítják meg, mint az a fügeág, amely maga is külső inspiráció érintettje: „A fügefát is megsuhintja / néha egy angyal szárnya / és Csu Fuval beszélni kezd / levélen át a füge ága.” (*Akár az Egy*) Ezzel összefüggésben hangzik fel a kötet talán legfontosabb kérdése: „de honnan az a nyelv s kié?” – amire a válasz csakis egy gesztus lehet, a *néma mondat* artikulálása, az előzetesen létező nyelvi üzenet befogadása és rögzítése.

Mielőtt szemügyre vennénk az átértékelt beszédhelyzet poétikai következményeit, szólnunk kell magáról a szerepről, az azonosulás és a tárgyasítás kettős arcélét hordozó,

s ezáltal a belső dialógus és a folyamatos kétszólamúság lehetőségeit rejtő Csü Fu-alakmásról. Ennek a figurának kétségkívül vannak olyan attribútumai, amelyek könnyen megtéveszthetik az olvasót, mivel jóllehet fontos, ám mégsem lényegi jegyei az alaknak, vagyis mintegy ironikus maszkját alkotják csupán. Ha például megállapítjuk, hogy Csü Fu magányos költő, akit természetközelség jellemez, nem tévedünk ugyan, de e próteuszi jelenség, álarcát hátrahagyva, könnyen kicsúszhat a kezünk közül. Igaz, Csü Fu valóban magányos, sőt magánya olykor a metafizikai árvaság sejtelmével súlyosul: „A volt se volt más, mint e van. (...) Így forog s csattog velünk / a süket űrben és szívünkben / a jeges és forró golyó...” – olvassuk a *Csü Fu becei jegyzeteiből* című versben.

Ám e versek elsősorban mégsem az egyedüllétről vallanak, hiszen Csü Fut – a költő korábbi, animista felfogásának filozofikus kiteljesedéseként – üzenetekkel telített, kommunikációdús közeg veszi körül. „Arany körív és ezüst débetű / dagad és benne a világ / valami eltítkolt jelekkel / száll Csü és asztala fölött tovább” – írja Takáts Gyula *Eltítkolt jelekkel* című versében, ami egyúttal azt is jelzi számunkra, hogy a költő, ismét csak a megtévesztő látszat ellenére, nagyon is eltávolodott a természeti miliőtől, s kétségtelenül modern lírai tapasztalatot rögzít, akár az ittlét szomorúságát, akár a tárgyak által sugallt sejtelmes távlatát érzékelteti. Mert „pannon pincéje” inkább platóni barlang, amelyet mai hírnökök vesznek körül a fák képeiben, pohara pedig hol a gyász, hol pedig az ünnepi átlényegülés kelyhe „az Egy és az Egész között”.

Az alakmás egzisztenciális vonása a médium-lét tudatosulása. „Szikrákat dobnaak uj-jai alá / és asztal és partok között / az ágak, törzsek és kövek / szavakkal töltve a ködöt, / papíron túlra fénylenek...” – olvassuk egy helyen (*Papíron, versen túlra*), de ez a motívum többször is felbukkan a könyvben, kialakítva az alakmás domináns jegyét. Ennek következtében még a versbeszéd leginkább tradicionális, életképszerű elemei is átlényegülnek, minthogy immár nem ezekből bomlik ki a gondolat, hanem – „felhőiket széthajtva a szavak” – a primer üzenet ölti magára a megfigyelő előtt az életkép szemléleti formájának néhány elemét. Ezt azért is hangsúlyoznunk kell, mert a Csü Fu-szerep, s erre a név időben és térben egyaránt a távolít idéző asszociációi is utalnak, valójában leszámolás a líra hagyományos, s Takáts Gyula költészetében is fel-felbukkanó magatartásformáival, ennyiben szerep nélküli szerep, amelyben az alany ironikus önlefokozása (Csü Fu néha „mint a számara csak hallgat”) s aspektusokra szakadása is kifejeződik, ennek következtében pedig az én újraszituálásának lehetőségét is magában rejtí.

A Csü Fu-verseknek emellett két olyan motívuma is megfigyelhető az új kötetben, amelyek korábban is feltűntek már, de csak mostanra váltak a szerep megítélését befolyásoló tényezővé: az ironikus ellenpontozásra való törekvés és a fenyegetettség élménye. Csü Fu arcán úgy tűnnek fel hol a szent, hol pedig a clown, a bölcs és a tudatlan vonásai, hogy ezen jegyek minduntalan áttűnnek egymásba. „Hogy lenne bölcs, akit / kertje fölött emelget a remény?” – olvassuk a fanyar kérdést az egyik lapon (*A szó arról és aki*), ám erre nem sokkal később *A sárga szírtén túl* mindentudó mosolya válaszol: „Akárcsak a füge virága / Csü Fu is hallgat rája, / mert a titok a titkot hallja...” A folyamatos ellentétezés a kötetkompozíció egyik fontos tartóeleme, s az egyes versek értelmezésében nélkülözhetetlenné teszi a három ciklusból felépített könyv egészének kontextusát.

A fenyegetettség élménye különösen a középső költeményfüzérben uralkodik el, a következetesen kibontott láng-képzetkör jegyében (tűz, szikrázó vasak, füst, hamu). Itt találjuk a kötet talán legjelentősebb darabját, *A láng bokrába tűzve* című, rapszódiaiba hajló verset. Ebben a pusztító erejű lángolás egy tűzvész látomásává tágul, s miközben a versbeszéd a többes szám első személy és az én-forma közt oscillál, a megfigyelő szubjektumára és társas viszonyaira is áttérjednek a letaroltság képei. Ez a komor szólam a *lerántott kancsó* baljós motívumában teljesedik ki, amihez a halottvirasztás és a tor hangulata társul. Ekkor következik be a versben az aszimmetrikus kompozíció tengelyét alkotó for-

dulat, amely kétségkívül Drangalag, a képzelt ország szelleméből fakad, s a széttört kancsó képét a meghasadó szikla húsvéti motívumává lényegíti át, ám felhőtlen ujjongás helyett az ocsúdó felszabadultság és a nehezen oldódó rezignáció polifon hangzása zárja a költeményt:

*„(...) a résen át kilép
és élő zászlaját
a láng poklába tűzve
zöld tavaszt ígér...
(...)
mint délibábban
fekete virág,
reszket és indul
tovább a világ...”*

E vers azért is centrális jelentőségű, mert kompozíciós fordulatóval a kötet szerkezet egészének is emblematisz tükre, és záróképeire majd a harmadik ciklust s a könyv egészét is lezáró metaforák rímelenek: a fénylő halak, a kert és az almavirág.

A lírai pozíció megváltozása a Csú Fu-szerep és a médium-lét mágneses terében tehát olyan fontos poétikai következményekkel jár, amelyek döntően befolyásolják az énhez való viszonyt, de ezzel összefüggésben a beszédmód átalakulását is maguk után vonják. E verseket olvasva egyre inkább az az érzés tölt el bennünket, hogy mivel, mint jeleztük, nem a szubjektum formálja a nyelvet, valójában a nyelvhasználat módja alkotja azt a lírai személyiséget, aki a szereppel való dialógus virtuális terében jelenik meg előttünk. Takáts Gyula legújabb verseinek nyelve egyszerre szentenciózus és töredékes, lényegre törően lecsupaszított és enigmatikusan nyitott, a költő egyik igen jellemző kifejezésével: „összetetten egyszerű”. Domináns eszköze az ellipszis, a kihagyás és a csend, vagyis az, ami „a szavaink közé feszül”. Hozzá kell tennünk, hogy a Csú Fu-versek ezen jellegzetessége logikus fejleménye a korábbi pályaszakasz versei sokat emlegetett „érességének”, laza formakezelésének, amelyet retorikai és zenei szempontból mindig is sajátos visszafogottságként és elhangoltságként lehetett tetten érni.

A hiány, az elhallgatás még az olyan konvencionálisabb, epigrammatikus-dalszerű versek jelentésvilágát is gazdagon sejtelmessé teszi, mint például a *Megérint súlytalan*:

*„Akár egy éteri liget,
sugárzik lombjából az üzenet
s e telt valóból
szárnyának szele
megérint súlytalan, mint homlokunkat
az árnyék keze.”*

A textus nyitottságát ezúttal is több tényező eredményezi. Egyaránt szerepet játszik ebben a vers konkrét tárgyának megnevezetlenül hagyása, a szövegbeli történés (a megérintés) irányulásának késleltetett megjelölése, valamint az a nyelvi megoldás, hogy a beszéd mindvégig a hasonló és a hasonlított közti grammatikai-vizuális mezgyén lebeg („akár” ... „mint”), ahol az *üzenet* és az *árnyék* oly sokatmondóan összeolvad. Mindez azonban végső soron visszavezethető a „harmadik nemzedék” sokat és méltán emlegetett formakultúrájára. Ám a vers titkait ezzel még korántsem tártuk fel. Mert igazából egy nagyon is mai tapasztalat, a lírai személyiség és a nyelv viszonyának jelzett megváltozása avatja talányosan jelentésselivé a költeményt. És most elsősorban nem is arra a

szituációra gondolunk, hogy – miként e versek igen jelentős hányadában – az alany nem az üzenet elindítója, hanem *címzettje*, a valóban releváns tényező ugyanis számunkra az, hogy a versbeli szubjektumot éppen a nyelvhasználat jelzett elemei konstituálják: individualitás és kollektívum, tudás és sejtelen, lélek és anyag, *én* és *nem-én* közti lebegésével. Ahogy a *Közéjük ült* című tárgyias vallomásban is:

*„Csu Fu mert régen írt,
a vers jött érte
s előkeresve a papírt,
amíg betűit róttá,
a váratlan vendég szavát
– ablakon át – a fügefák
olvasták szóról szóra...
Tehát közéjük ült,
s már Csu Fu és a fák
együtt hallgatták, írták
a vers szavát tovább...”*

Idővel minden jelentős költészetben felépül egy Drangalag. Takáts Gyula legújabb Csu Fu-verseiben ez az „országépítés” különlegesen egyéni bélyeget visel. A Nyugat harmadik nemzedékének lírai tradíciójából táplálkozó költő, hosszú utat bejárván, kései munkásságában hitelesen szembesült a versbeli én krízisének késő modern élményével, s maradandó értékű verseskötetben nézett szembe e tapasztalat poétikai-nyelvi következményeivel. (*Pannónia Könyvek*, 1996)

FELEMÁS ÉRZÉSEKKEL, KICSIT SZOMORÚAN

Cetlik Konrád György esszéírásának új fejezetéről

Amikor Jorge Semprun 1991. október 13-án Frankfurtban a német könyvszakma rangos díjának átadásakor Konrád Györgyöt, az az évi jutalmazottat köszöntötte, az alábbi megszívlelendő passzust mondta el a magyar íróról *A totalizmus elvakító fénye* című kis-esszéjében: „Konrád György szerint egy író számára egyetlen kötelezettség van csak: a világon senkinek se nyújtson ideológiai szolgálatokat. Csak saját rejtett igazságának megfogalmazása mellett kötelezze el magát.” (Látóhatár, 1991. 11-12.)

Miért idézem ezt a megnyilatkozást? Azért, mert Konrád elképesztően magas mércét állított önmaga számára – ezt látszik igazolni az őt megszólító spanyol író kiemelése is. Bárki, aki az utóbbi fél évtized vaskos értekező köteteit kezébe veszi (*Az újjászületés melankóliája*, 1991; *Várakozás*, 1995), a maga tapasztalatával támaszthatja alá – esetleg cáfolhatja meg – Semprun megfigyelését: olyan irodalmi ember, közíró és politikai kulcsszereplő beszámolóját olvashatja a világ folyásáról s benne a maga életének *köznapi, történelmi és irodalmi* fordulatairól, akit saját bátorsága kötelez a belső rejtett igazság kifejezésére.

Ez a roppant terjedelmes mű – két kötet – hozzátétőlegesen másfél évtized munkájának gyümölcsét tartalmazza: több olyan szöveg van benne, amely még a második nyilvánosságban merítkezett meg, a nagyobbik hányad azonban (a megírás évszámaiból következtetve) a rendszerváltozás sajtónyilvánosságának napsütését élvezte már. Így van rendjén, vélhetnénk – a könnyű kézlegyintés azonban épp Konrád esetében volna szarvashiba: ne feledjük írói létének „előtörténetét” (inkább: történeteit), a Kádár-Aczél éra tiltó rendelkezéseit vele szemben. A kemény kéz politikája talán mindenki másnál többször sújtott le rá. Ennek kártékony volta még aligha mérhető le irodalmi teljesítményén: józan mértéktartással és csakis esztétikai értékítélettel nehéz volna megadni eddigi szépírói teljesítményének valóságos értékét. Ez ugyanakkor nem érintheti a működésének igenis kijáró megbecsülést, sem azt a helyi értéket, amit példának okáért *A látogató* című kisregény első megjelenése idején (1969) betöltött, s ami ezen emblemikus publikáció holdudvarában voltaképp két évtizeden keresztül kialakult. *A mérhetetlen szolidaritást választóval, akit száműznek abból a természetes helyzetből, hogy az anyanyelvén szóljon az olvasóhoz.* Aki az „Egyikünk beszél, másikunk hallhat, legalább együtt vagyunk” szignifikáns kijelentéssel egy egész társadalmi réteget józaníthatott ki a hetvenes-nyolcvanas években. Abban az időben, amikor Konrád folyosói suttogások állandósult szereplője, „tiltott tárgy”. Ilyen mérvű kisemmizettséget a szülőföldjén ép ésszel bárkinek nehéz lehet elviselni – Konrád tartása ezért önmagában példa erejű, ebben a tekintetben fölösleges takarékosan bánni a felsőfokkal. „Tíz-tizenöt éven át ki voltam tiltva saját országomban az engedélyezett nyomtatott szó világából” – mondja. Ha tehát valakinek okkal jelenthetett belső elégtételt a demokratikus átalakulás, öneki minden bizonnyal azt jelentett.

Konrád a nyolcvanas évek második felében jelentős dolgozatokat tett le az asztalra a *politizáló esszé* műfajában, abban az esszétípusban, amely eddig csakis Európának ezen a felén jöhetett létre, totalitárius rendszerek árnyékában. Nem elfogultság közel egy sorban említeni őt Václav Havellal, aki kétségkívül e térség szimbolikus alakja volt (s talán maradt is, elnökként). A cseh drámaíró mindenestre az ellenzéki magatartás, a másként gondolkodás egyfajta lelki minőségét jelentette, az ellenállás lelkileg nemesített mintáját – a poszttotalitárius rendszerben, a tilalom éveiben. Mindaz, ami Havelban megvan, megvan a térség más politikusaiban (ez utóbbi korántsem az értelmiség köreiből dívó le-sajnálása emberek egy *aktuális és fontos* csoportjának): és ez nem más, mint hogy a maga lelkiismeretének engedelmessé, a személyiség autonómiáját birtokolva „működik” az egyén ott, ahol éppen van (börtönben, kocsmaasztalnál, elnöki hivatalban, alkotóházban, óvóhelyen stb.). E látszatra és mára fölöttébb triviálisnak tetsző dolgok kimondása pedig elképzelhetetlen annak a közép- és kelet-európai garnitúrának a sziszifuszi munkája nélkül, amely a politikát morális alapokon gyakorolja. Konrád is közéjük tartozik. Ez jogos büszkeségünk, kincse mindnyájunknak. Ha csak „minőségi” szempontból nézzük, látni kell, hogy az általuk vitt esszétípus magaslaton van, művelőitől – lengyelektől szlovénekig – hosszú névsor állítható össze. A műfajt korábban a totalitarizmus prése működtette, később a nacionalista rombolás szorította rá, hogy szolidan „életképes” maradjon. „Szarajevó” újkeletű dilemmája, a megrendítő téboly pedig még mindig folyamatos kibeszélés után kiált.

De maradjunk meg a keskenyebb, tényérnyi honi terepen.

Politológiai közhely, hogy az értelmiségi, írói csoportok lefedték a rendszerváltó pártokat. Ez az elnagyolt megközelítés olyannyira igaz, hogy a genezist illetően a *politikaképző akaratokra* világít rá, noha ezek már óhatatlanul mást jelentenek, mint akár négy-öt esztendővel ezelőtt. A változás oka egyszerű: ha csikorogva is, de megindult a képviselői demokrácia gépezete, fölállt a jogállam, s az első vonalból lassacskán visszahúzódott írók, költők, esztéták aktuális területe megint maga az irodalmi és kulturális nyilvánosság lett. Addig azonban a magyar politikai átalakulás gyakorlati tényeiből, lebonyolításából következően a más-más irányultságú kulturális és irodalmi csoportok drámai szembenállással jelenítették meg a politikai erők, pártok létezését. Az abnormis helyzet mindenekelőtt a népi-urbánus megosztottságban gyökerezett, amelyet (mint például azóta Poszler György tanulmányai kimutatták) az előző önkényuralmi korszak irányítói rejtetten konzerváltak, a kialakuló irodalmi, kulturális ellenzék (a Kádár-féle puha diktatúra bírálói) pedig képtelen volt meghaladni, ezáltal mítosztalanítani. Mégis, miért tűnhetett a semmibe az az idő, amikor szinte *magától értetődő volt* (igaz, még az ellenállás éveiben és Amerikában), hogy Konrád György *A cinkos* című regénye Püski Sándor kiadójánál jelent meg?

A kérdés költői marad.

Konrád ez idő tájt, az évtizedhatáron saját önmeghatározása szerint „antipolitikus disszidens, aki szíve szerint visszaváltozna esztétikai anarchistává, mihelyst kiépül a parlamentáris demokrácia”, aki azt mondja, hogy „valójában csak akkor vagyok a magam gazdája, ha a munka óráiban senki sem jogosult háborgatni.”

Miféle következtetés vonható le ebből az idézetből?

Mindenekelőtt a függetlenség óhaja és az egyén autonómiájának teljessé tétele, olyan elkötelezettség, amely csak magának tartozik elszámolással. „Antipolitikus, kinek elfogatlan szemlélet a médiuma” – definiál, aki azonban – ha az átalakulás feltételezett iránya erre ébreszt igényt – egy politikán fölüli „magasabb instanciát” képes elfogadni. A Demokratikus Charta körüli bábáskodása ilyen és nem más összefüggésben válik fölfo-

gásának elidegeníthetetlen részévé. Pályafutásának ezen a pontján másodlagossá vált szellemi és politikai függetlenségének sokszor és sokat hangoztatott elve; értelmiségi hívatása és a civilkurázi többet nyomott a latba a szemlélődő magatartásformánál. De nem került szembe eszményeivel: egy Charta-féle kezdeményezés eshetősége értekező prózájában is fölbukkan, mégpedig meglehetősen korán 1990. márciusában. (*A nagy kihívás*). Ez végső soron érthető: a diktatúra időélményét a kialakuló demokrácia nem egykönnyen feledtetheti el. Egy nyomdagépet akkor is tartalékolni kell, ha a politikai kérdések megfogalmazását a sajtószabadság hiánya már nem korlátozza. Nemcsak a nosztalgikus érzékenység vihet rá a használatára.

Konrád aki névjegye szerint a PEN Club volt elnöke, az egyik legismertebb közép-európai értelmiségi, akit több nemzetközi elismerés is ért. Ugyanakkor bizonyos idegenség tapasztalható körülötte, s épp szülőhazájában. Akik nézeteit vitatják, azt állítják róla, hogy ő is képtelen a hamis ellentétek föloldására, meghaladására.

Konrád politikai gondolkodásának centrumába a magyar demokrácia intézményeinek lassú megszilárdulását helyezi, és hiszi, hogy a képviseleti rendszer olyan állampolgári támogatásban részesül, amely azt az élet kiiktathatatlan, szerves részévé teszi. Csak így lát reményt a másik ember tiszteletére, s tágabban: a megkövesedett sérelmi politikák, görcsös akarat-képző elemek kioltására, a közösségi szembenállások megszüntetésére. Ez nem megy egyik napról a másikra: az előítéletek és rossz beidegződések még sok viszály okozói lesznek. Pedig a kultúra most is, a jövőben is föloldó-kiegyenlítő szerepet játszhatna a politikában – persze, nem direkt értelmű kinyilatkoztatásokkal, hanem úgy, hogy legalább a saját, belső konfliktusait csitítja. Ehhez legelőször a demokrácia napi, aktív gyakorlása szükségeltetné. A minták azonban fogyatékosak hozzá, a klisékbe merevült, sztereotípiákban szétterjedő észjárás nem kecsegtet sok jóval. Sajnálatos, hogy ugyanakkor az európai kulturális és politikai magatartásformák is a meggyöngyülés, a kiüresedés jeleit mutatják. Az előítéletek ott sem igen tompulnak, Európa civilizáltabb országai pedig sem politikailag, sem kulturálisan nem jeleznek valódi hajlandóságot Közép- és Kelet-Európa fölzárkóztatására, a torz arányok érzékelhető csökkentésére.

Kilátásaink nem tesznek derűlátóvá bennünket, csakis a magunk demokratikus hajlandóságában bízhatunk, s ezt épp azért kell nap mint nap szem előtt tartanunk, hogy lássuk: a belső, önértékelési zavaraink miatti megosztottság fönmaradása tényleg életveszélyes. Hogy eltűnjenek a világnézeti, világképi ködképek kedélyünk láthatáráról, ahhoz – állítja Konrád –, sohase lehet késő.

Receptek persze nincsenek; a demokrácia gyakorlása nem erőltetett menet.

(Az esszé mint naplóforma)

Az esszében való önfeltárukozás, meditáció hozzátartozik az életmű programjához. „Számomra a regény és az esszé a naplóírás két formája – mondja Konrád. – A reflexió két különböző testhelyzete. Az esszé gyorsabb, a regény lassúbb, az esszé alanyibb, a regény tárgyibb, az esszé romantikusabb, a regény klasszikusabb. A regénnyel inkább eloldódsz magadtól.” (*Zavaros környezet obszervációja*, 1989. január.) Jó gyakorlati terep hozzá a fülsiketítő politikai szélzúgás – akár (ez bizony nem ellentmondás) a mondott totalitárius tetszhalál állapotában, akár a robusztus változásban, a katartikus 1989-es *történelmi* évben: kis remeklés Václav Havelről és legendaköréről. Ő szinte kínálja magát egy típus megmintázásához, egy szellemi erőfeszítés megrajzolásához a „belső disszidens” fejtartásának megplasztikázásához. S hozzátoldva: az elnököt magába forrasztó prágai környezet, a maga félszeg, művészi lezserségével – ott a Hradzsínban, amidőn a kommunista hatalom gögös urainak széke alig hült még ki. Konrád kedvét leli a napfényes, férfias pátoszban: itt elemében van, birtokon belülségét oly finom öniróniával játssza ki,

hogy az már-már maga a tökély. (Elevenbe vág egy-egy íróról készített zsánerképpel máshol is, Pilinszky-nél, Hernádinál, Mészölynél.)

Álljunk itt meg egy szóra, s vegyük szemügyre Danilo Kišről szóló gyászbeszédét, mely tovább röpit országhatáron térben és időben. A személyes érintettség nyilvánvaló; részben a privát élményanyag, részben a megírt témák rokonsága fúzi szorosra a kapcsolatot – s mindeközben kibontakozik a Danilo Kiš-féle nagyság intellektuális képe, na nem műelemzésben, hanem valamiféle intuitív rátalálásban korra, helyre, személyre, arra, hogy ő volt „az utolsó jugoszláv író”. Mozaiklapok egymásutánja; élet és irodalom hívojele a halálközelség, ugyanakkor Kiš személyisége szinte csorbítatlanul őrizte a dialógus képességének örömteli vonását, mely Konrád szerint is megcsodálni való.

Ahogy más módon például Jovánovics 56-os emlékműve őrzi a történelmi párbeszédet múlt és jelen között. Konrád Jovánovics György „képregényíró” esetében sem másra, mint a személyre koncentrált, de a berlini fal leomlásának ténye „– ahová az esszé vége kifut –” a történelem színjátékát is látni engedi – megint nem panorámaszerűen, hanem néhány éles vésettél, emlémmával.

Aki ráérez Konrád fönt bemutatott esszétípusának aurájára, otthonosan érezheti magát olvasás közben.

Ahol azonban Konrád nem élő, közeli, valóságos kapcsolódásra, inkább elhomályosult olvasmányélményére támaszkodik, ott írása sikerületlenné válik. A nagy Füst-regényről készült írás kudarca azért is lehet külön fájó, mert a tengerentúlra szolt, egy amerikai kiadás bevezetéseként. Bizony nemhogy fölszínre hozná, napvilágra tárná a grandiózus mondanivalót, ellenkezőleg: elföldi a művet. Láthatóan nem jött be a követett irány, hogy a befogadás tényét mintegy magától értetődővé tegye: Konrád a magas művészet egéről a könyvet valahová odáig csúsztatta, ahová nem való, ahol már nincs vagy alig van meg a nagy irodalom tanúságtétele. Egy idézet ehhez: „Störr kapitányt szeretik: ilyenkor jól megy az embernek. Szerellem-tőkét fektetnek beléje, a tőke pedig fiadzik. A szerelem tárgya szerelmet gerjeszt: akit sokan szeretnek, azt mindenki szeretné.” (*A féltekenység regénye*)

Konrád esszéírása megalkotta a maga eszméjét, a napló utánzásának egy formáját, mely *evidens* kapcsolatot tart az életmű többi részével, s korántsem csupán arra szolgál, hogy kitöltse a regények közti űroket.

Konrád, az esszéíró éhes a kalandra, de meditatív alkata kicsit le is fojt: nemcsak a teória hűti, tapasztalatainak fénye és visszája is tompítja érzelmi kitöréseit. Úti rajzaiból látszik (méltnan idesorolható Budájának és Pestjének összebarangolása), hogy van benne gyerekes ösztön és sóvárgás, áhítat, falánkság, melyek magukba szívják az össze eléje táruló élményt. Megvan benne például a városszociológus csillapíthatatlan szomsza a valóság rögzítése után, de rögtön memoárt is ad, kultúrtörténetet, az emberi érzékenység rajzát. (*Hazakészülőben*, 1988)

Az időből való kimetszés, a folytonos megörökítés aktusa szinte Konrád második természetévé vált; az életmű célján, programján túl van ennek érzelmi magja, individuális csírája, másként nem is fogna a toll. De az a „magasabb instancia” mindig nagyobb kíváncsialom volt az egyéninél. S láthatólag az marad a jövőben is, mert mivégre történne más-hogy az ingadozó talajon, erkölcsi tekintéllyel, súllyal Konrád háta mögött?

(*Kételyekről – érintőlegesen*)

Bizonyos stiláris jegyeket és a hangnemet, hanghordozást illetően hiányérzetem támad, amelyet, persze, sem számonkérés, sem fenntartás nem táplál – de azért kikíváncsizik belőlem, legalább kérdések formájában némi elégedetlenség, mi több, kielégítetlen-

ség. Az a *sokbeszédűség*, mely jellemzője, sőt mintegy karakterizálója a hosszan hömpölygetett gondolatsornak, néhol bizony átcsap *bőbeszédűségbe*. Ez szerintem csöppet sem használ Konrád kitérős, körülíró, jótékony nosztalgiákat is kizengető esszétípusának, mely így fölényessé és nem hatásossá válik – s szerzője szándékának nem megfelelően magándiskurzussá valódi *diskurzus* helyett. Konrád esszétípusának *nagy nyugalma* mára inkább csendesít, mint megnyugtat. Hol van, hová tűnt „antipolitikus” esszéisztikájának belső izgalma, ideges feszültsége, hője, mely nem is oly rég még sokunkat megperzsel?

Az igen sokszori megszólalás kiszolgáltatottá teszi/teheti az értekezőt – bár ez a vád inkább a szószaporítónak kritika, mint a sokszori megszólalónak, annak bíráló, akiben túlteng az öncélú kifejezés vágya. Természetesen nem gondolom, hogy Konrád újabb esszéirői gyakorlatát innen lehetne (s kellene) megítélni, mindenesetre joggal és okkal vethette egyik legjobb ismerője, Veres András pályavázlatában Konrád szemére a rejtőzködést, mely már-már hallgatásba és elhallgatásba torkollt épp életrajzszerű, naplójegyzetet mintázó dolgozataiban a kilencvenes évek első éveiben. (V. A.: *Látogatóban, kerti mulatságon. Konrád György vázlatos pályaképe*. Kritika, 1995. 12.) A rendszerváltozás egyik nagy előkészítőjének 1989 utáni publicisztikája egyfajta nem várt bezárkózásról árulkodik – akkor, amikor a szerepe a politikai nyilvánosság kereszttüzébe lökte Konrádot. Érdeklődést keltő lélektani talány ez: várat magára a magyarázat, s tőle legelőbb, őszintén.

Hézagos fejtegetéseimben – ha mégoly vázlatosan is – az esszéíró mindenkor megkerülhetetlen személye volt előtérben, melyet Konrád irodalmi (és politikai) súlya indokol. Bizonyosnak látszik, hogy esszéistaként más a nyelve és a stílusa, hangformája, mint hazai pályatársai többségének, aminek okai között keményen és következetesen ellenzéki, ellenálló, „antipolitikus”, a „hősünk a szökevény” szigorú figurációja ott van. Ez hátránynak nem hátrány, érdemnek pedig éppen annyi, amennyit a kelet- és közép-európai történelem távlata néki ad.

Esszéírását, politizáló közírását olvasva – momentán ezért is – elkerülhetetlen, hogy ki-ki rögvest ne sarkítottan, a maga sokszor másként megélt, egyéni tapasztalatával szembesítse – s mert megengedi: egészítse ki – Konrád fontos mondanivalóját. Lassacskán például fölfedezheti azt, hogy az író szétáradó, elszivárgó hangulatai inkább szomorkások, mint fölemelők.

Nem fogja ezt bajnak érezni.

Ha okosan olvassa Konrádot, tudja: a világ felemás érzésekkel, kicsit szomorúan is a miénk lehet. (*Pesti Szalon*, 1995)